

UNIVERZITNÁ KNIŽNICA V BRATISLAVE

Studia 2016
Bibliographica
Posoniensia

SB

SB

Studia
Bibliographica
Posoniensia
2016

Univerzitná knižnica v Bratislave
2016

© Univerzitná knižnica v Bratislave, 2016

Zostavovateľka

Mgr. Miriam PORIEZOVÁ, PhD.

Lektori

PhDr. Eva Frimmová, CSc.

Mgr. Marcela Domenová, PhD.

Redakčná rada

PhDr. Zuzana HUDECOVÁ, Mgr. Petronela KRIŽANOVÁ, PhD.,

PhDr. Klára MÉSZÁROSOVÁ, Mgr. Miriam PORIEZOVÁ, PhD.,

Mgr. Michaela SYBILOVÁ, PhD., Mgr. Angela ŠKOVIEROVÁ, PhD.

Obálka a grafický návrh

Akad. maliar Ladislav VANČO

CIP – katalogizácia v knihe – Univerzitná knižnica v Bratislave

Studia bibliographica Posoniensia 2016 / zost. Miriam Poriezová. –

Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2016. – s. 176

ISBN 978-80-89303-52-6

ISSN 1337-0723

MDT

01(082)

* bibliografia

* štúdie

* zborníky

Obsah

Contents

- 9 Miriam PORIEZOVÁ – Petronela KRIŽANOVÁ
Úvod / *Introduction*

Štúdie / *Studies*

- 11 Marcus CONRAD
Verlegerische Interessen und unternehmerische Profilierung –
zur Programmstrategie des Verlags Johann Justinus und Johann Jacob
Gebauer / *Vydavateľské záujmy a podnikateľská profilácia – k programovej
stratégii vydavateľstva Johanna Justina a Johanna Jacoba Gebauerovcov*
- 25 Olga GRANASZTÓI
Trapped in networks: The activity of Ignác Antal Strohmayer,
freemason, informant, and bookseller, between 1782 and 1793 /
*Uväznený v sieťach: Činnosť Ignáca Antona Strohmayera, slobodomurára,
informátora a kníhkupca v rokoch 1782 – 1793*
- 34 Lucie HEILANDOVÁ
Brněnské knihkupectví a tiskárna BUSCHAK & IRRGANG /
Brno bookshop and printing office BUSCHAK & IRRGANG
- 45 Ivana BOBOKOVÁ
Karl Weiß Schrattenthal – prešporský vydavateľ a literárny kritik
na prelome 19. a 20. storočia / *Karl Weiß Schrattenthal – Pressburg publisher
and literary reviewer at the turn of 19th and 20th century*
- 54 Eleonóra BLAŠKOVÁ
Kníhkupecká rodina Vítězovcov ako organizátor hudobného života
v Košiciach. Dva Albumy koncertov v hoteli Schalkház z rokov 1875 – 1943 /
*Bookseller family Vítěz as promoter of musical events in Košice. Two concert albums
in Schalkház hotel in period 1875 – 1943*
- 67 Zita PERLECZKÁ
Peter Pázmány a počiatky vzdelávania žien v Uhorsku / *Peter Pázmány
and the beginnings of women's education in Kingdom of Hungary*

- 83 Ľuboš KAČÍREK
Prouhorské slovenské časopisy v 60. a 70. rokoch 19. storočia /
Pro-Austro-Hungarian Slovak magazines in the 1860s and 1870s
- 96 Jindra PAVELKOVÁ
Počátky odborné revue Studien und Mitteilungen zur Geschichte
des Benediktinerordens / *The beginnings of academic review Studien
und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens*
- 102 Lenka FRANKOVIČOVÁ
Slovenská knižná produkcia na začiatku 20. storočia z hľadiska čitateľského
zázemia a názorov predstaviteľov národného hnutia / *Slovak book production
at the beginning of the 20th century from the point of view of reading background
and opinions of the representatives of the Slovak national movement*

Ľudovít Štúr s knihami a v knihách / *Ľudovít Štúr with books and in books*

- 116 Bronislava NAVAROVÁ
Štúr o kalendároch versus kalendáre o Štúrovi / *Štúr on almanacs versus
almanacs on Štúr*
- 140 László KISS
Okolnosti smrti Ľudovíta Štúra z pohľadu historika medicíny /
Circumstances of Ľudovít Štúr's death from the perspective of medical historian
- 149 Zlatica PYTLOVÁ – Dušan LECHNER
Knižnica Slovanského ústavu v Bratislave – osudy a príbehy /
Library of Slavic institute in Bratislava – history and life stories

Recenzie / *Reviews*

- 157 Angela ŠKOVIEROVÁ
STEJSKALOVÁ, Eva. Novinové zpravodajství a noviny v Čechách
od 17. století do roku 1740. Praha : Univerzita Karlova v Praze –
Nakladatelství Karolinum – Národní muzeum, 2015. 346 s.
ISBN 978-80-246-2613-0.

- 159 Erika JURÍKOVÁ
Barokní kníhkupectví světa : Nizozemské tisky 16. – 18. století ze sbírek Vědecké knihovny v Olomouci. Wilken Engelbrecht, Gabriela Elbelová (eds.). Olomouc : Muzeum umění – Univerzita Palackého – Vědecká knihovna v Olomouci, 2015. 127 s. ISBN 978-80-87149-95-9.
- 161 Ivona KOLLÁROVÁ
Merkur und Minerva : Der Hallesche Verlag Gebauer im Europa der Aufklärung. Daniel Fulda, Christine Haug, (Hrsg.). Wiesbaden : Harrassowitz, 2014. 479 s. ISBN 978-3-447-10209-4.
- 164 Martina FENIKOVÁ ČARNOGURSKÁ
ŠIMONČIČ, Jozef – KARABOVÁ, Katarína. Kanonické vizitácie Dunajeckého dekanátu v Spišskom biskupstve z roku 1832. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2015. 847 s. ISBN 978-83-7490-842-9.
- 168 Bronislava NAVAROVÁ
BOSÁKOVÁ, Zdenka. České knižní kalendáře 19. století. Brno : Moravská zemská knihovna v Brně, 2015. 495 s. ISBN 978-80-7051-206-7.
- 173 Zoznam autorov / *The List of Authors*

Úvod

Miriám Poriezová – Petronela Križanová

Vedecký zborník Univerzitetnej knižnice v Bratislave *Studia Bibliographica Posoniensia* vstupuje do druhej dekády svojej existencie. Naším prvoradým cieľom i naďalej zostáva vytvárať platformu pre publikovanie kvalitných štúdií z dejín knižnej kultúry s interdisciplinárnymi presahmi do humanitných a spoločenských vied. Slovenské knižničné a archívne fondy sú nevyčerpatelným zdrojom nových bádateľských projektov a vzájomné historické väzby na dnešné územie Čiech, Maďarska, Nemecka, Rakúska i Poľska predstavujú v tomto smere významný moment.

Aktuálny ročník zborníka je venovaný neprebádaným paralelám pôsobenia domácich i zahraničných osobností v literárnom živote, na knižnom trhu či vo vydavateľskom sektore od obdobia humanizmu po 20. storočie. Téma nebola zvolená náhodne, v predchádzajúcich ročníkoch sme jej nevenovali samostatný zväzok. S úmyslom umožniť čitateľom nahliadnuť do profesionálneho a súkromného života osobností, ktoré sa podieľali na vzniku a šírení tlačenej médiá v odlišných dejinných etapách a kultúrnych prostrediach, sme zároveň chceli poukázať na množstvo neprebádaných súvislostí vo výskume našich kultúrnych dejín.

Predkladaný zborník prináša dva bloky štúdií. V prvom sa nachádza deväť príspevkov domácich a zahraničných autorov o kariére, profesionálnej činnosti a živote viac či menej známych osobností, ktoré pôsobili vo vydavateľsko-tlačiarenskej, alebo literárnej sfére. Zaradili sme doň aj sondy do sveta čitateľských preferencií a vydávania periodík v uhorskom i českom prostredí v 19. – 20. storočí. V druhom bloku uverejňujeme príspevky z odborného seminára, ktorý sa uskutočnil na jeseň uplynulého roka v priestoroch Univerzitetnej knižnice v Bratislave pri príležitosti 200. výročia narodenia Ludovíta Štúra.

Záverčná časť zborníka patrí už tradične rubrike, v ktorej dostávajú priestor recenzie odborných publikácií slovenskej i zahraničnej proveniencie. Recenzované publikácie sa môžu stať nielen zaujímavým informačným zdrojom, ale aj inšpiráciou pre podobne orientované výskumy u nás.

Verlegerische Interessen und unternehmerische Profilierung – zur Programmstrategie des Verlags Johann Justinus und Johann Jacob Gebauer

Marcus Conrad

Schlüsselworte: Buchkultur, Verlagsgeschichte, Verlagshaus Gebauer-Schwetschke, Verlagshaus Hemmerde, Halle, Geschichte des Buchmarktes, Buchhandel, 18. – 20. Jahrhundert.

Verlagsgeschichte und -profil

Im Folgenden soll die Verlagsentwicklung im Zusammenhang mit der aktiven Programmleitung durch die Verlagsinhaber der Firma Gebauer in Halle (Saale) skizziert werden, die anhand des in einzigartiger Weise geschlossen überlieferten Verlagsarchivs Gebauer-Schwetschke authentisch nachvollziehbar ist.¹ Um die Zusammensetzung des Verlagsprogramms und die Gewichtung einzelner Sachbereiche angemessen zu verorten, sind neben der zeitgenössischen Struktur des gelehrt-literarischen Buchmarktes spezifische Faktoren wie der Verlagsstandort sowie das universitäre Umfeld in Halle und persönliche Interessen bzw. Präferenzen der Entscheidungsträger im Verlag zu berücksichtigen. Im Fall der Buchdruck-, Verlags- und Buchhandelsfirma Gebauer lässt sich das exemplarisch demonstrieren.

¹ Zum Verlagsarchiv Gebauer-Schwetschke, seinem Forschungspotential und den Möglichkeiten der Arbeit mit dem Bestand über die URL www.gebauer-schwetschke.halle.de vgl. auch CONRAD, M. Ein Verlagsarchiv als Quellenfundus für die Rekonstruktion der Interferenzen von Buch-, Wissenschafts- und Sozialgeschichte. In: M. PORIEZOVÁ, ed. *Studia Bibliographica Poseniensia* 2014. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2014, S. 117 – 131.; SCHULZ, M. „Staronový archív“ – sprístupnenie fondu pozostalosti vydavateľstva Gebauer-Schwetschke v Halle/Saale. In: M. PORIEZOVÁ, ed. *Studia Bibliographica Poseniensia* 2012. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2012, S. 244 – 248.

Halle nahm als Verlagsstandort im 18. Jahrhundert im deutschsprachigen Raum hinter Leipzig, Frankfurt am Main und Berlin eine führende Stellung ein, auf Augenhöhe bzw. gefolgt von anderen wichtigen Zentren der Buchproduktion wie Hamburg, Nürnberg, Wien, Königsberg, Göttingen oder Jena.² Unter den bedeutendsten Firmen in Halle während der Blütezeit der halleschen Universität Fridericiana sind neben Renger, der Waisenhausbuchhandlung und anderen besonders Gebauer und Hemmerde bzw. Hemmerde & Schwetschke hervorzuheben, die zunächst noch weitgehend unabhängig voneinander bestanden und erst 1820 in der Fusion Gebauer-Schwetschke zusammenfanden.³

Der Firmengründer des älteren Zweiges Johann Justinus Gebauer wurde 1710 in Waltershausen in Thüringen geboren und kaufte am 24. Oktober 1733 die Druckerei der Witwe Orban in Halle, was heute als offizielles Gründungsdatum der Firma Gebauer-Schwetschke gilt.⁴ Gebauer ist von seinen Wurzeln her Buchdrucker und der geschäftliche Einstieg erfolgt entsprechend als Druckereibesitzer. Durch Druckaufträge u.a. vom Halleschen Waisenhaus, vor allem für Bibeln, besaß Gebauer vorerst noch eine ausgezeichnete Geschäftsgrundlage für seine Druckerei. Diese wird ihm allerdings bald entzogen, weil das Waisenhaus 1734 eine eigene Druckerei einrichtete, wodurch Gebauer praktisch in Zugzwang geriet. So beginnt er 1737, selbst Werke zu verlegen. Zum Auftakt nimmt er keinen geringeren als den Jenaer Theologen Johann Georg Walch in Verlag, von dem bei Gebauer zunächst 1737 die Ausgabe von Luthers *Auslegung der Epistel St. Pauli an die Galater* und Luthers Kir-

² Vgl. hierzu die statistischen Angaben zur Titelproduktion nach den Messekatalogen in KIESEL, H. und P. MÜNCH, Gesellschaft und Literatur im 18. Jahrhundert: Voraussetzungen und Entstehung des literarischen Markts in Deutschland. München, 1977, S. 182ff.; GOLDFRIEDRICH, J. Geschichte des deutschen Buchhandels: Vom Westfälischen Frieden bis zum Beginn der klassischen Litteraturperiode (1648 – 1740). Bd. 2. Leipzig, 1908, S. 82ff.; ders., Geschichte des deutschen Buchhandels: Vom Beginn der klassischen Litteraturperiode bis zum Beginn der Fremdherrschaft (1740 – 1804). Bd. 3. Leipzig, 1909, S. 471f.

³ Zur Verlagsgeschichte insgesamt vgl. bes. NEUß, E. Gebauer-Schwetschke: Geschichte eines deutschen Druck- und Verlagshauses 1733 – 1933. Halle, 1933.; KERTSCHER, H.-J. Der Verleger Johann Justinus Gebauer. Mit einem Anhang: Ungedruckte Briefe aus dem Geschäftsnachlaß der Druckerei Gebauer & Schwetschke. Halle, 1998; ders., Die Verleger Carl Hermann Hemmerde und Carl August Schwetschke. Halle, 2004.

⁴ Gebauer hatte von 1724 bis 1730 eine Buchdruckerlehre bei Christian Franziscus Buch in Jena absolviert, fand 1732 eine Anstellung bei Stephan Orban in Halle und erwarb schon ein Jahr später die Druckerei von dessen Witwe Dorothea Juliane Orban. Das damalige Druckereigebäude befand sich auf dem heutigen Grundstück Rannische Straße Nr. 11 und wurde 1907 abgerissen. Vgl. Arbeitskreis Innenstadt Halle e.V.: Die Rannische Straße (= Sonderheft der Halleschen Blätter vom Dezember 2007), S. 42ff.

⁵ WALCH, J. G. Vollständige Auslegung der Epistel St. Pauli an die Galater. Halle: Gebauer, 1737.; ders., D. Martin Luthers Vollständige Kirchen-Postill, oder Auslegung der Evangelien und Episteln auf alle Sonn-, Fest- und Apostel-Tage. Halle: Gebauer, 1737; ders., D. Martin Luthers Haus-Postill, oder Erklärung der Evangelien auf alle Sonn-Fest- und Apostel-Tage. Halle: Gebauer, 1738.

chenpostille erscheinen, im folgenden Jahr 1738 dann Luthers *Hauspostille*.⁵ Der Erfolg dieser Publikationen und die bald folgenden Neuauflagen führten dazu, dass man ab 1740, eigentlich schon ab 1739 begann, Luthers *Sämtliche Schriften* in der Herausgeberschaft Walchs zu publizieren.⁶ Damit und dann vor allem mit der ab 1744 von Siegmund Jacob Baumgarten herausgegebenen *Allgemeinen Welthistorie* schuf Gebauer das Fundament für die nachfolgende Bedeutung des Unternehmens. Baumgarten ist mit seinen theologischen und philologischen Werken und zahlreichen historischen Editionen eigentlich der wichtigste Autor Gebauers in dieser Anfangsphase.⁷ Ab 1744 bezog Gebauer mit dem expandierenden Unternehmen das heute noch vorhandene und durch ein Hinweisschild gekennzeichnete Gebäude Großer Berlin Nr. 14, dann ab 1764 das vormalige Haus Christian Wolffs und heutige halesche Stadtmuseum in der Großen Märkerstraße 10, das in der Folgezeit und vor allem im 19. Jahrhundert stark ausgebaut wurde und in dem das Unternehmen bis zur Auflösung nach dem Zweiten Weltkrieg verblieb. Nach dem Tod des Firmengründers 1772 wurde das Unternehmen durch seinen Sohn Johann Jacob Gebauer fortgeführt, der mit der alleinigen Übernahme der Geschäftsführung nach dem Tod seiner Mutter 1776 das Verlagsprofil im Vergleich zu den Interessenschwerpunkten des Vaters wesentlich veränderte, was in der Verlagskorrespondenz deutlich zutage tritt. Verlegerinitiative wie persönliche Neigungen richteten sich nun verstärkt auf naturhistorische Publikationen, besonders Schriften zur Insektologie, was auch geistes- und wissenschaftsgeschichtlich aufgrund des Verhältnisses von naturwissenschaftlichem und religiösem Denken in dieser Umbruchphase große Beachtung verdient.⁸

Unter den Verlagsautoren Gebauers finden sich zahlreiche bedeutende Gelehrte, die einen Bezug zur Fridericiana aufweisen. Das waren zunächst Professoren sämtlicher Fakultäten der haleschen Universität, die nicht selten mit Gebauer enge persönliche Kontakte pflegten, wie die Beispiele Siegmund Jacob Baumgartens oder Georg Friedrich Meiers zeigen, gleiches gilt für Universitätsdozenten und Studenten

⁶ WALCH, J. G. (Hg.). D. Martin Luthers sowohl in Deutscher als Lateinischer Sprache verfertigte und aus der letzteren in die erstere übersetzte *Sämtliche Schriften*. 24 Teile. Halle: Gebauer, 1739 – 1753.

⁷ Zur *Allgemeinen Welthistorie* vgl. u.a. CONRAD, M. *Geschichte(n) und Geschäfte: Die Publikation der Allgemeinen Welthistorie im Verlag Gebauer in Halle (1744 – 1814)*. Wiesbaden, 2010. Zu den zahlreichen Schriften Baumgartens im Verlag Gebauer im Kontext seines Gesamtwerks vgl. u.a. SCHLOEMANN, M. *Siegmund Jacob Baumgarten: System und Geschichte in der Theologie des Überganges zum Neuprottestantismus*. Göttingen, 1974, insbes. die dort im Anhang befindliche Gesamtbibliographie Baumgartens auf S. 245 – 279.

⁸ Vgl. dazu bes. KERTSCHER, H.–J. *Literatur und Kultur in Halle im Zeitalter der Aufklärung: Aufsätze zum geselligen Leben in einer deutschen Universitätsstadt*. Hamburg, 2007, S. 339 – 358 (3.3. Ein halescher Verleger mit naturwissenschaftlichen Ambitionen: Johann Jakob Gebauer). Besondere Beachtung in diesem Zusammenhang verdient das von Johann Ernst Immanuel Walch besorgte Periodikum *Der Naturforscher*, auf das Kertscher ausführlich eingeht.

wie etwa Christian Friedrich Helwing, der ab 1743 in Halle studierte, 1748 auch in Gebauers Druckerei als Korrektor arbeitete, später mit moralphilosophischen Schriften hervortrat und nach Einheiratung in die Meyersche Hofbuchhandlung ab 1755 schließlich selbst zum Buchhandelsunternehmer avancierte und ab 1773 Inhaber der Helwingschen Verlagsbuchhandlung in Hannover wurde.⁹ Neben den bereits genannten Baumgarten und Meier sind als weitere namhafte Autoren aus dem halleschen akademischen Umfeld noch zu erwähnen etwa Johann August Nösselt, Christian Adolph Klotz, Christian Gottfried Schütz, Johann Reinhold Forster, Matthias Christian Sprengel, Friedrich August Wolf, August Hermann Niemeyer, Johann David Michaelis (der in Halle promoviert wurde, seine Dissertation bei Gebauer publizierte und dem Verlag auch noch später verbunden blieb), ebenso Johann August Unzer, Christian Ludwig Paalzow, Michael Kosmeli, Thomas Abbt, Johann Christoph Adelung, Carl Friedrich Bahrdt, auch Achim von Arnim (der in Halle Naturwissenschaften und Mathematik studierte und 1799 bei Gebauer seinen *Versuch einer Theorie der elektrischen Erscheinungen* veröffentlichte) und viele andere.

Als paradigmatisches Publikationsprojekt, das mit der Unternehmensgeschichte während der Blütephase untrennbar verbunden ist, bietet sich die vielbändige, hier bereits mehrfach erwähnte *Allgemeine Welthistorie* (AWH) an, anhand derer sich die enge Verflechtung von buch- und wissenschaftsgeschichtlichen Aspekten exemplarisch verfolgen lässt.¹⁰ Deren ursprüngliche Vorlage bildete die in London ab 1730 erschienene *Universal History*, der erste Teil der von Siegmund Jacob Baumgarten herausgegebenen deutschen Übertragung im Verlag Gebauer erschien 1744. Das Projekt zog sich hin bis 1814, allerdings fanden bis dahin charakteristische Wandlungen der Erscheinungsform statt, die auf mehrere Faktoren zurückzuführen sind. Im Hinblick auf die Publikationsgeschichte der AWH sind besonders hervorzuheben: Verlegerinitiative, wissenschaftliche Orientierung, historisches bzw. Publikumsinteresse sowie bestimmte sozial- und wissenschaftsgeschichtliche Prozesse. In der Verlagskorrespondenz schlagen sich zeitgeschichtliche Entwicklungen wie Siebenjähriger Krieg, Französische Revolution und Napoleonische Fremdherrschaft unmittelbar nieder, die sich intensiv auf die Strukturen des Buchhandels und der deutschen Gesellschaft sowie die historische Orientierung der Rezipienten bzw. potentiellen Käufer auswirkten. Auf der anderen Seite spiegeln sich in der AWH als wissenschaftlichem Dokument weitreichende und langfristige, für die Historie zwischen der Mitte des 18. und dem Beginn des 19. Jahrhunderts kennzeichnende Tendenzen wie Professionalisierung, Institutionalisierung, Säkularisierung, Politisierung sowie ästhetische und ideelle Integration. All diese Phänomene bündeln sich in dem in seinen einzelnen Teilkomplexen divergierenden, aber dennoch als zusammenhängen-

⁹ HELWING, Ch. F. Versuch einer Einleitung in die gesamte Moral. Halle: Gebauer, 1751; ders., Grenzen der philosophischen und theologischen Moral. Halle: Gebauer, 1753.

¹⁰ Vgl. dazu insgesamt CONRAD, Geschichte(n) und Geschäfte (wie Anm. 7).

des Korpus zu betrachtenden Gesamtwerk der AWH, die insgesamt 117 Bände umfasst, welche sich auf die 66 Teile in 74 Bänden des Hauptwerks und 37 Bände eines mehr oder weniger korrespondierenden ‚Auszugs‘ aus der AWH verteilen, hinzu kommen 6 Supplementbände. Dabei wurde das Erscheinungsbild geprägt von bedeutenden Protagonisten der Aufklärungshistorie, die als Herausgeber bzw. Verfasser fungierten und entsprechend mit Gebauer in Korrespondenz standen, darunter Siegmund Jacob Baumgarten, Johann Salomo Semler, Johann Christoph Gatterer, August Ludwig Schlözer, Thomas Abbt, Franz Dominicus Häberlin, Johann Georg Meusel und Friedrich Rüks. Das repräsentierte Spektrum reicht von der Universalhistorie mit dem Fundament der biblischen Urgeschichte, Berichten über ferne überseeisch-exotische Welten, der ‚pragmatischen‘ Universalhistorie im Anschluss vor allem an Gatterers Programmatik, philosophischen Ansätzen wie Thomas Abbts Auszugskonzeption, der ethnographisch-kulturhistorischen Herangehensweise August Ludwig Schlözers, der publicistischen Reichshistorie in Häberlins Auszug der neueren Zeiten, dem Paradigma der europäischen Staatenhistorie und Statistik in den Teilen ab Mitte der 1760er Jahre, bis hin zu einem in wesentlichen Zügen frühhistoristischen Geschichtsverständnis beim Verfasser der letzten Teile Rüks. Die Dokumente des Verlagsarchivs machen nachhaltig bewusst, dass sich diese Erscheinungsvielfalt nur angemessen im Zusammenhang mit dem Warencharakter der AWH und der für den Publikationsverlauf grundlegenden Verlegerinitiative verstehen lässt. Die maßgebliche Bedeutung verlegerischen Kalküls verdeutlichen besonders die zahlreichen Briefe der Autoren an Gebauer, die oft als unmittelbare Reaktionen auf Maßgaben Gebauers zu sehen sind und neben thematisch-methodischen vielfach verlagsökonomische Aspekte reflektieren, sowohl unter der Regie des Verlagsgründers als auch seines Sohnes, der das Unternehmen der AWH zum Abschluss führte.

Nach dem Tod Johann Jacob Gebauers 1818 kam es zur Vereinigung der Firma Gebauer mit dem nicht weniger bedeutenden, neben Gebauer bestehenden Verlagsunternehmen Hemmerde & Schwetschke, das 1737 von Carl Hermann Hemmerde nach der Übernahme der Firma seines Schwiegervaters Johann Georg Klemm in Halle begründet worden war. Nach Hemmerdes Tod 1782 nahm dessen Witwe den 1756 geborenen Carl August Schwetschke als Kompagnon und schließlich als Teilhaber auf, der 1797 die Tochter seines halleschen Buchhändlerkollegen Johann Jacob Gebauer und nach deren Tod 1804 ihre Schwester heiratete, woraus sich schließlich die langfristig wirksame Firmenfusion Gebauer-Schwetschke ergab, deren erhaltene Geschäftsunterlagen in den Besitz des Stadtarchivs Halle übergingen.¹¹

¹¹ Vgl. NEUB. Gebauer-Schwetschke (wie Anm. 3), Kap. 5–7. Das Verlagsarchiv mit den Unterlagen Gebauers seit der Firmengründung um 1730 ist zwar geschlossen überliefert, jedoch ist die Wirksamkeit des Zweiges Hemmerde & Schwetschke erst ab dem Geschäftseintritt Carl August Schwetschkes in den 1780er Jahren dokumentiert (s. dazu weiter unten).

Überlieferung zum Leben und Wirken Gebauers

Von einer Erwerbung des Verlagsarchivs Gebauer-Schwetschke im heutigen rechtlichen Sinne kann in diesem Fall keine Rede sein. Die Übernahme durch das Stadtarchiv Halle geschah im Zuge bzw. in der Folge der Firmenenteignung in der Sowjetischen Besatzungszone nach dem Zweiten Weltkrieg. Zu diesen Vorgängen finden sich einschlägige Dokumente in verschiedenen Beständen des Stadtarchivs.

Nach der fast kampflosen Übergabe Halles an amerikanische Truppen im Frühjahr 1945 legte man die Druckerei zunächst still, doch schon im August desselben Jahres wurde die Sowjetische Militär-Kommandatur von der städtischen Schulverwaltung darum ersucht, die Schließung rückgängig zu machen, da die Firma Gebauer-Schwetschke „auf die Herstellung von Schulbüchern seit Jahrzehnten eingestellt“ und daher für dieses politisch wichtige Anliegen einer baldigen „Eröffnung der hallischen Schulen“ unverzichtbar sei.¹² Diesem Umstand ist es wohl auch zu verdanken, dass keine völlige Demontage der Druckerei erfolgte, anders als etwa im Fall der Buchdruckerei des Waisenhauses, die zu 100% demontiert wurde.¹³ Die Ausstattung des Druckerei ‚Gebauer & Zwetschke‘ – so die Schreibweise in dem entsprechenden Dokument – wurde nur zu 50% demontiert, die Beschäftigtenzahl von früher 156 auf 120 reduziert und der Betrieb arbeitete „weiter mit den verbliebenen Restmaschinen“.¹⁴ Eine vom 8. Juni 1946 datierende Akte der Sowjetischen Militär-Kommandatur gibt Auskunft über das vorhandene Inventar vor der Demontage.¹⁵ Darin werden neben dem vierstöckigen Fabrikgebäude mit 4000 m² nutzbarer Fläche elf nicht näher spezifizierte Maschinen, zwei Stereotypie-Maschinen, eine Linotype-Maschine, eine Presse, zehn Buchbindermaschinen, ein Transformator mit einer Leistung von 125 kW, ein Aufzug, zwei Heizkessel sowie an Kontormöbeln 8 Tische, 34 Stühle, 18 Schränke und ein Tresor genannt. Zusätzlich waren 285 Tonnen verschiedener Papiersorten als Fabrikations-Rohstoffe, jedoch keine fertigen Produkte vorhanden. Nachdem also dieser Bestand zur Hälfte entfernt wurde, stellten im August 1947 der hallesche Stadtrat und der Oberbürgermeister bei der Sowjetischen Militär-administration einen Antrag auf Enteignung der Firma zur Errichtung einer Ratsdruckerei. Die Enteignung wurde vollzogen, allerdings sollte der Betrieb im Rahmen der ‚Industriewerke‘ verbleiben, einer Korporation enteigneter, in dieser Form aber weiterhin fortbestehender Betriebe.¹⁶

¹² Stadtarchiv Halle, Bestand Schulverwaltung (Schriftwechsel mit der Militärkommandatur), Archivsignatur A 2.36, Nr. 1465, Bd. 1.

¹³ Stadtarchiv Halle, Bestand Oberbürgermeister (Demontierte und sequestrierte Betriebe 1946), Archivsignatur A 3.25, Nr. 209, Bd. 6.

¹⁴ Ebd.

¹⁵ Stadtarchiv Halle, Bestand Besatzungsamt, Archivsignatur A 3.7, Nr. 22, Bd. 2.

¹⁶ Stadtarchiv Halle, Bestand Oberbürgermeister (Berichte der Dienststellen der Stadtverwaltung), Archivsignatur A 3.25, Nr. 207, Bd. 1.

Durch die Enteignung im Jahr 1947 fielen neben Teilen des Privatbesitzes auch die vorgefundenen Akten der Stadt Halle zu, darunter das Verlagsarchiv. Auf welche Weise und wann genau die Übergabe an das Stadtarchiv Halle erfolgte, lässt sich momentan vorerst nicht im Einzelnen nachvollziehen.

Eine weitere interessante Frage in diesem Zusammenhang, die sich nach gegenwärtiger Aktenlage ebensowenig eindeutig klären lässt, ist die nach der genaueren Provenienz des bereits mehrfach edierten Briefwechsels zwischen Friedrich Gottlieb Klopstock, Carl Hermann Hemmerde, Georg Friedrich Meier und anderen beteiligten Personen zur Publikation des *Messias*, der sich heute im Original in der halleschen Marienbibliothek befindet.¹⁷ Die anhand von Archivalien in der Marienbibliothek nachweisbare Tatsache, dass diese Briefe ursprünglich Teil einer umfangreicheren Schenkung Carl Gustav Schwetschkes an die Marienbibliothek aus dem Jahr 1851 waren, spricht zunächst dafür, dass dieses Konvolut zuvor zum Verlagsarchiv Gebauer-Schwetschke gehörte.¹⁸ Dagegen spricht freilich, dass im Verlagsarchiv keine Dokumente aus der Verlagskorrespondenz Hemmerdes vor den 1780er Jahren überliefert sind. Hieran zeigt sich einmal mehr, dass viele naheliegende Fragen zum Zustandekommen und der Überlieferung des Verlagsarchivs Gebauer-Schwetschke sich wohl niemals endgültig auflösen lassen, schon gar nicht aus heutiger Perspektive.

Umfang und Struktur des Verlagsarchivs Gebauer-Schwetschke

Der größte Teil des Bestandes, nämlich die Verlagskorrespondenz, ist jahrgangsweise geordnet, und zwar von 1728 bis 1930. Innerhalb der einzelnen Jahrgänge wurde eine alphabetische Sortierung nach den Namen der Aussteller etc. vorgenommen. Ursprünglich waren es insgesamt 206 Archivkartons, die jedoch im Zuge der Bearbeitung teilweise auf mehrere Kartons aufgeteilt wurden, da sich der Inhaltsumfang durch die alphabetische Separierung und schonende Lagerung mit säurefreiem Filterpapier teilweise beträchtlich erweiterte. Dadurch sind aus den ursprünglich 206 Archivkartons inzwischen weitaus mehr geworden, davon der weitest- und größte Teil – mindestens etwa zwei Drittel – mit der jahrgangsweise vorgeordneten Verlagskorrespondenz. Zum Überschlagn der Gesamtmenge sei angeführt,

¹⁷ Die erste Publikation erfolgte schon durch Franz Muncker im 19. Jahrhundert: Briefwechsel Klopstocks und seiner Eltern mit Karl Hermann Hemmerde und Georg Friedrich Meier. Mitgeth. von F. MUNCKER. Archiv für Litteraturgeschichte. 1884(12), S. 225 – 288. Später folgten weitere Editionen einzelner Dokumente, etwa in diversen Klopstock-Ausgaben wie KLOPSTOCK, F. G. Werke und Briefe: Hamburger Klopstock-Ausgabe, Historisch-kritische Ausgabe. Berlin u.a., 1979 – 2001, etc.

¹⁸ Zur Geschichte und einzelnen Beständen der Marienbibliothek vgl. NICKEL, H. L. 450 Jahre Marienbibliothek zu Halle an der Saale: Kostbarkeiten und Raritäten einer alten Büchersammlung. Halle, 2002.

dass in den Kartons 1 bis 110 nach der ursprünglichen Sortierung, in quantitativer Hinsicht also etwa der Hälfte des Bestandes, ca. 45000 Einzeldokumente – vom kleinformatigen Bestellzettel bis zu umfangreicheren Rechnungsbüchern – aufbewahrt werden, die jeweils in einem separaten Datensatz in der Bestandsdatenbank verzeichnet und digitalisiert wurden.

Ein Überblick der weiträumigen Streuung des Kontaktnetzes der Firmen Gebauer, Hemmerde und Schwetschke, das durch die Verlagskorrespondenz dokumentiert ist, unterstreicht deren außerordentlichen Stellenwert. Das Übergewicht der Geschäftsverbindungen der genannten Unternehmen lag eindeutig in den Buchhandelszentren der mittel- und norddeutschen Gebiete wie dem nahe gelegenen Leipzig, Dresden, Berlin, Jena, Weimar, Erfurt, Göttingen, Braunschweig, Hamburg oder Bremen, darüber hinaus bestanden jedoch vielfältige Kontakte in die südwestdeutschen Territorien des Reichsbuchhandels wie Hessen, Schwaben, Bayern und Franken, insbesondere in Standorte wie Frankfurt am Main, Gießen, Stuttgart, Tübingen, Bamberg, Nürnberg, Erlangen und Regensburg zu den dort ansässigen bedeutenden Verlags- und Buchhandelsfirmen, oder in die Schweiz, insbesondere nach Zürich, St. Gallen, Basel, Bern und Genf. Eine außerordentlich wichtige Rolle spielten daneben die Kontakte in die schlesischen Buchhandelszentren Breslau, Liegnitz, Glogau und Züllichau, in die nordosteuropäischen Gebiete Polen-Litauens, Ostpreußens und die baltischen Ostseeprovinzen bis nach Russland, insbesondere in Buchhandelszentren wie Stettin, Danzig, Königsberg, Riga, Reval und St. Petersburg, oder in die Territorien der Habsburgermonarchie nach Böhmen und Mähren, Ungarn und Österreich, darunter die dortigen Buchhandelszentren Prag, Preßburg, Pest und natürlich Wien. Außerdem sind umfangreiche Geschäftsverbindungen nach Holland in wichtige Buchhandelszentren wie Amsterdam, Utrecht, Leiden oder Den Haag, in skandinavische Standorte wie Kopenhagen oder Stockholm, ebenso ins Elsass und nach Frankreich, nach Italien oder auch nach England zu nennen.

In den meisten Fällen handelt es sich um Briefe von anderen Buchhändlern und mindestens ebenso häufig von Kollekteuren oder Pränumeranten, weiterhin gibt es zahlreiche Autorenbriefe, daneben noch Privatkorrespondenz, Handwerkerrechnungen etc. Ca. 60 – 80 % der Archivalien entfallen auf reine Geschäftskorrespondenz, ca. 10 – 15 % auf Autorenkorrespondenz und ca. 5 – 10 % auf Privatkorrespondenz. Ab den 1780er Jahren, nachdem Schwetschke bei Hemmerdes Witwe eingestiegen war, kommt zu der Verlagskorrespondenz Gebauers zu etwa gleichen Teilen und mit Beginn des 19. Jahrhunderts fast ausschließlich der Nachlass von Hemmerde & Schwetschke, so dass man vor 1780 ausschließlich die Verlagskorrespondenz Gebauers, zwischen 1780 und 1805 von Gebauer und Hemmerde & Schwetschke zu etwa gleichen Teilen und nach 1805 fast nur von Hemmerde & Schwetschke hat, d.h. zum überwiegenden Teil Schreiben an diese Firmen von Geschäftspartnern, Autoren usw.

In diesen Kartons mit der Verlagskorrespondenz und Geschäftsunterlagen befindet sich auch eine ganze Reihe von Rechnungspapieren sowie Druckerei- und

The image shows two pages of a handwritten business ledger. The left page is dated 'Jul. 1783' and the right page is dated 'Aug. 83'. Both pages have columns for 'Stk.' (quantity), 'ar.' (unit), and 'st.' (value). The entries are written in cursive and include various items such as 'Transport', 'Kammern', 'Bücher', and 'Papier'. At the bottom of each page, there is a summary row with the word 'Transp.' and numerical values.

Jul. 1783		Aug. 83	
Stk.	st.	Stk.	st.
4	16	8	10
162	10 3	104	10 3
194	10 3	210	12 3

Abb. 2 Geschäftsbuch 1783 – 1809

Als weitere Quellengattung sind die Manuskripte zu nennen, von denen leider nur wenige und teilweise sehr fragmentarisch überliefert sind. Ausnahmen bilden hier einzelne Verlagswerke des 19. Jahrhunderts wie Kaspar Friedrich Gottschalcks *Die Ritterburgen und Bergschlößer Deutschlands*, die ab 1810 bis 1835 in neun Bänden und mehreren Auflagen bei Hemmerde & Schwetschke erschienen²¹, Heinrich Ernst Ferdinand Guerickes *Handbuch der Allgemeinen Kirchengeschichte*, das 1840 in zwei Teilen und dann bis 1850 in sieben Auflagen bei Gebauer erschien²², oder das von Karl Gottlieb Bretschneider und anderen herausgegebene umfangreiche *Corpus Reformatorum*, das ab 1834 bis 1968 in mehr als 100 Bänden zunächst bei Schwetschke bzw. Gebauer-Schwetschke erschien.²³ In diesen Fällen sind jeweils ganze Kartons mit größeren Teilen des Manuskripts vorhanden.

Bei der Erschließung konnten insgesamt 82 Manuskripte bzw. Fragmente im Einzelnen näher zugewiesen werden. Als eines der früheren Beispiele wäre etwa

²¹ Stadtarchiv Halle, Verlagsarchiv Gebauer-Schwetschke, Archivsignatur A 6.2.6 M 74 (Manuskript zu Bd. 8, erschienen 1831, ca. 360 beschriebene Seiten).

²² Stadtarchiv Halle, Verlagsarchiv Gebauer-Schwetschke, Archivsignatur A 6.2.6 M 75 (Laufzeit 1833 – 1840, ca. 2140 beschriebene Seiten).

²³ Stadtarchiv Halle, Verlagsarchiv Gebauer-Schwetschke, Archivsignatur A 6.2.6 M 76 (Laufzeit ca. 1835 bis ca. 1880, ca. 680 beschriebene Seiten).

die *Sammlung von merkwürdigen Lebensbeschreibungen* zu nennen, die ab 1754 von Siegmund Jacob Baumgarten und Johann Salomo Semler als Übersetzung aus der englischsprachigen *Biographia Britannica* herausgegeben wurde²⁴; die vorliegenden Manuskriptseiten müssen um 1770 geschrieben worden sein. Etwa die Hälfte der Manuskripte stammt aus dem 18. Jahrhundert, zumeist sind das theologische, historische und naturwissenschaftlich-medizinische Werke bzw. Journale. Im 19. Jahrhundert kommen Manuskripte u.a. einer Reihe von juristischen oder archäologischen Werken hinzu.

Allerdings sind diese Manuskriptseiten, selbst wenn größere Konvolute vorliegen, in den wenigsten Fällen vollständig, häufig auch nicht unmittelbar zusammenhängend; diese mussten – gerade bei mehrbändigen Werken – zu verschiedenen Bänden aus verschiedenen Kartons im Zuge der Erschließung wieder ‚zusammengestückelt‘ werden. Häufig hat man auch verschiedene Handschriften innerhalb ein- und desselben Manuskripts – ein Teil vielleicht vom Autor und ein anderer von diversen Schreibern abgeschrieben –, so dass sich der unmittelbare Verfasser hier in den wenigsten Fällen eindeutig zuordnen lässt. Bei der überwiegenden Mehrzahl der insgesamt 82 Manuskripte ist es ohnehin leider so, dass nur wenige Seiten vorliegen, zumeist zwischen 2 und 10.

Nicht zuletzt aufgrund einer verbesserten Zugänglichkeit der Dokumente, die im Zuge der systematischen Erschließung hergestellt werden konnte, entstanden gerade in den letzten Jahren zahlreiche Studien, die weitere Publikationsprojekte der Verlage Gebauer oder Hemmerde bzw. Hemmerde & Schwetschke sowie einzelne Programmsparten näher untersuchen und sich dabei ebenfalls auf das Verlagsarchiv stützen.²⁵ Als Beispiele sind hier – neben den bereits erwähnten Studien zur *Allgemeinen Welthistorie* und einschlägigen Publikationen Kertschers – Albrecht Beutels Untersuchung zu Johann Melchior Goezes 1748 bei Gebauer erschienener Auseinandersetzung mit Johann Joachim Spalding²⁶, die Betrachtung Gebauers als charakteristischer Fall eines Pränumerationsverlegers bei Franz Stephan Pelgen²⁷, Untersuchungen von Manuel Schulz zu Papierlieferungen an Gebauer und Publikationen

²⁴ Stadtarchiv Halle, Verlagsarchiv Gebauer-Schwetschke, Archivsignatur A 6.2.6 M 1 (Manuskript zu Teil 10, erschienen 1770).

²⁵ Die systematische Erschließung und Verzeichnung des Bestandes im Datenbanksystem FAUST begann etwa 2005 zunächst mit finanzieller Unterstützung durch die Stadt Halle bzw. mit Mitteln des Stadtarchivs und wurde von 2010 bis 2013 von der Deutschen Forschungsgemeinschaft in Form einer vollen wissenschaftlichen Mitarbeiter- und einer halben Archivarsstelle gefördert.

²⁶ BEUTEL, A. Spalding und Goeze und „Die Bestimmung des Menschen“: frühe Kabalen um ein Erfolgsbuch der Aufklärungstheologie. In: H.-E. FRIEDRICH, W. HAEFS, Ch. SOBOTH (Hrsg.). *Literatur und Theologie im 18. Jahrhundert: Konfrontationen – Kontroversen – Konkurrenzen*. Berlin, New York u.a., 2011.

²⁷ PELGEN, F. S. (Hg.). *Pränumerationen im 18. Jahrhundert als Geschäftsprinzip und Marktalternative: Akten der interdisziplinären Arbeitstagung vom 20. – 21. Februar 2009 in Mainz*. Ruppolding u.a., 2009.

Carl Friedrich Bahrds bei Gebauer und Hemmerde²⁸, oder Daniel Fuldas Studien zu Tendenzen des historiographischen Verlagsprogramms bei Gebauer.²⁹ Weitere Beiträge, die Besonderheiten des Verlags Gebauer beleuchten und ihn zugleich im gesamteuropäischen Buchhandelsgefüge verorten, enthält der von Christine Haug und Daniel Fulda herausgegebene Sammelband, der anlässlich einer verlagsgeschichtlichen Tagung erschien, die vom 20. bis 22. März 2012 am Interdisziplinären Zentrum für die Erforschung der Europäischen Aufklärung in Halle stattfand.³⁰

Archivbestände

Stadtarchiv Halle

Bestand Schulverwaltung.

Bestand Oberbürgermeister.

Bestand Besatzungsamt.

Bestand Verlagsarchiv Gebauer-Schwetschke.

²⁸ SCHULZ, M. Zur Rezeption der Papierkrise 1788 – 1793 im Halleschen Verlag Gebauer. In: Leipziger Jahrbuch zur Buchgeschichte 20 (2011/12).; ders., CONRAD, M. Carl Friedrich Bahrds und die halleschen Verlage Gebauer und Hemmerde. In: Aufklärung: Interdisziplinäres Jahrbuch für die Erforschung des 18. Jahrhunderts und seiner Wirkungsgeschichte 24 (2012).

²⁹ FULDA, D.: Überwiegend Übersetzungen – Historische Publikationen im Gebauer-Verlag (1744 – 1771). Zugleich eine Fallstudie zu einigen Strukturproblemen der deutschen Aufklärungshistoriographie, in: ders., Christine Haug (Hg.): Merkur und Minerva. Der Hallesche Verlag Gebauer im Europa der Aufklärung. Wiesbaden 2014; ders., Geschichte für Leser: Warum ein deutscher Verlag um 1750 vornehmlich französische Historiographie publizierte, in: ders., Elisabeth Décultot (Hg.): Sattelzeit – historiographiegeschichtliche Revisionen. Berlin, Boston u.a. 2016.

³⁰ Der Verlagsstandort Halle und seine buchhändlerische Vernetzung im Europa des 18. Jahrhunderts. Wissenschaftliches Arbeitsgespräch im Rahmen des DFG-Erschließungsprojektes zum Verlagsarchiv Gebauer-Schwetschke (IZEA, 20. – 22. März 2012). HAUG, CH., FULDA, D. (Hg.). Merkur und Minerva: Der Hallesche Verlag Gebauer im Europa der Aufklärung. Wiesbaden 2014. Darin wird u.a. der Quellenwert des Verlagsarchivs für Untersuchungen zur ungarischen Buchgeschichte des 18. Jahrhunderts von Petronela Križanová erörtert (BULKOVÁ, P. Das Potential des Verlagsarchivs Gebauer-Schwetschke für die Erforschung der ungarischen Buchgeschichte im 18. Jahrhundert, in: ebd., S. 193 – 202).

Vydavateľské záujmy a podnikateľská profilácia – k programovej stratégii vydavateľstva Johanna Justina a Johanna Jacoba Gebauerovcov

Marcus Conrad

V príspevku sa autor venuje histórii, vlastníckym vzťahom, vydavateľskej profilácii i podnikateľským stratégiám významného nemeckého vydavateľského domu Gebauer-Schwetschke (Halle), ktorý vznikol spojením niekoľkých hallských vydavateľstiev do jedného podniku. Podrobne mapuje genézu firmy od jej založenia Johannom Justinom Gebauerom v druhej tretine 18. storočia (24. 10. 1733), jej prevzatia do vlastníctva Carla Augusta Schwetschkeho (1818) až do znárodnenia na konci 40. rokov 20. storočia.

Autor vychádza z dôkladného poznania a dlhoročného výskumu typologicky rozmanitého archívneho materiálu firmy Gebauer-Schwetschke. Táto zbierka je dnes súčasťou fondov Mestského archívu v Halle (Stadtarchiv Halle) a odbornej verejnosti je prístupná vďaka jej digitalizácii a kvalitnému archívnemu spracovaniu. Najrozsiahlejšiu časť korpusu tvorí najmä rôznorodá korešpondencia, ktorej vznik možno ohraničiť rokmi 1728 – 1930. Značnú časť fondu predstavujú jednotliviny – jednolistové objednávky, ktoré dokumentujú širokú sieť obchodných vzťahov vydavateľstva siahajúcu od európskych miest (vrátane uhorského územia) až do Ruska. Ide o korešpondenciu obchodného charakteru – s kníhkupcami, kolektormi predplatného, predplatiteľmi či autormi, ako aj o listy súkromnej povahy. V zbierke sa zachovali dokumenty ekonomického charakteru a pozostalostné inventáre Johanna Justina Gebauera a jeho manželky Marie Sophie. Významnou súčasťou zbierky sú aj samotné rukopisy, resp. fragmenty diel, ktorých vydanie firma zastrešila.

Vydavateľstvo a kníhkupectvo rodiny Gebauer autor predstavuje v kontexte nemeckého knižného trhu, v ktorom zaujímalo univerzitné mesto Halle dôležité postavenie. Prináša detailnejší pohľad do štruktúry vlastníckych vzťahov a charakteru vydavateľskej profilácie v ére jej dvoch najvýznamnejších vlastníkov – Johanna Justina Gebauera a jeho syna – Johanna Jacoba (do roku 1818). Vydavateľstvo úzko spolupracovalo s kľúčovými osobnosťami hallského univerzitného prostredia a predstaviteľmi nemeckého osvietenstva. V prvotnej fáze fungovania podniku (1744) sa zrodil dlhoročný vydavateľský projekt – séria *Allgemeine Historie*. Projekt sa spočiatku kreoval pod taktovkou Siegmunda Jacoba Baumgartena – jedného z najvýznamnejších autorov vydavateľstva. Do roku 1814 vyšlo v rámci edičného zámeru 117 zväzkov. Autor upriamuje pozornosť na zmeny v orientácii vydavateľstva v prospech vydávania prírodovedných a odborných prác, ktoré nastali po prevzatí firmy Johannom Jacobom Gebauerom (17761 – 1818). V portfóliu firmy sa objavili diela vý-

znamných reprezentantov osvietenstva, ako napr. Augusta Ludwiga Schlözera, Johanna Georga Meusela či Franza Dominica Häberlina a i.

Archívna zbierka firmy Gebauer-Schwetschke reprezentuje významný zdroj informácií pre rozlične orientované kultúrno-historické výskumy nielen na území Nemecka. Po jej sprístupnení odbornej verejnosti vzniká množstvo vedeckých výstupov, ktoré prehlbujú poznanie našej kultúrnej histórie v európskom kontexte.

Kľúčové slová: Knižná kultúra, dejiny vydavateľstva, vydavateľstvo Gebauer-Schwetschke, vydavateľstvo Hemmerde, Halle, dejiny knižného trhu, knižný obchod, 18. – 20. storočie.

Trapped in networks: The activity of Ignác Anton Strohmayer, freemason, informant, and bookseller, between 1782 and 1793*

Olga Granasztói

Key words: Ignác Anton Strohmayer (?–1793), bookshops, history of book culture, Buda, Pest, 18th century, book market, secret book trade, censorship, freemasons.

The archival legacy of Ignác Anton Strohmayer, bookseller in Pest-Buda, comes from a period (1787 – 1793) which corresponds to the most eventful decade of the second half of the 18th century (1785 – 1795), when the Habsburg Empire as a whole, and Hungary within it, was experiencing the results of a series of very important changes, both external (events in Europe, particularly in France), and internal (the death of Joseph II and the following successions to the throne).

The reason why these uniquely valuable documents of Strohmayer's short-lived bookselling career have survived is that after his death, bankruptcy proceedings were initiated in respect of his business. The bankruptcy was the result of enormous debts accumulated by the business, which presumably led to his taking his own life in the spring of 1793. The assumption according to which he took poison cannot be excluded because his business debts resulted from the serious deterioration of his financial situation, caused by the drying up of his other sources of income. Under Leopold II he was regularly remunerated for his services as an informant, but the ascent of Frances II to the throne meant the beginning of a new era in the life of the secret police. There was no guarantee thereafter that he would receive similar rewards.¹ On the other hand, his plans to secure his – mainly financial – future by forming a new Masonic lodge based on the templar system, with the direct support of Leopold II, had been wrecked by 1792 as well.²

In 1787 Strohmayer was already employed in the bookshop of the widow Köpff as her agent and plenipotentiary.³ When in 1788 he bought the property rights

* This article was supported by the Research Group of Textology of the Hungarian Academy of Sciences and the University of Debrecen.

¹ MÁLYUSZ, E. Sándor Lipót főherceg nádor iratai, s. 73.; 153. ABAFI L., A szabadkőművesség története Magyarországon, s. 363.

² ABAFI, odk. 1, s. 363 – 365.

of the shops in Pest, Buda and Košice formally as well, he did so without any prior experience or skill in commerce. Moreover the deal thwarted the valid agreement of Adolf Finngerhuth, the manager of the bookshop in Pest, concerning the purchase of the business.⁴

From the seven account books kept in the archives, four relate to the period of Strohmayer's activity: the order books of the Pest and Košice bookshops from the period of 1786 – 1789, and the books of receipts and expenses of these two shops, basically from the same years. The order books contain the detailed book orders sent to foreign booksellers, with the names and addresses of the customers, the number of copies, occasionally even specifying the year and place of publishing. The time when Strohmayer entered the scene can be inferred from his distinct handwriting. After having acquired the property rights, he did not open a new order book or book of receipts and expenses but continued to use the ones started in 1786.

The primary documents of a bookshop are its catalogues, which, although published in print, rarely survive in their entirety. In Strohmayer's case the picture is fairly eclectic: we do not know exactly how many book-lists he published between 1788 and 1793, but probably more than the three we know of at present: in 1792 he published a 54-page assortment catalogue in French: *Catalogue des livres françois, qui se trouvent chez Ign. Ant. de Strohmaier, Libraire, A Pest, Bude, et Caschau*⁵ [Catalogue of French books at Ignatius Antonius Strohmayer, Bookseller in Pest, Buda and Košice]. From the considerable offer of French books we may conclude that by the 1790s the interest in French publications had increased so much that it was necessary to include them in a catalogue of their own, separate from the one listing Latin and German books. Unfortunately we do not have another, more comprehensive general catalogue from Strohmayer from the same period ("Allgemeines Verzeichniss"), only a specialized catalogue of medical works: *Verzeichniss der medicinisch- chirurgisch- anatomisch- botanisch- chymisch- und physischen, auch die Hebammen- ingleichen die Pferde- und Vieharzneykunst betreffenden Bücher, welche um beygesetzte billige Preise zu haben sind bey Ignatz Anton von Strohmayer*.⁶

And finally, we have a short – only a few pages-long – list of Strohmayer's newly acquired books, but it consists mainly of new Hungarian publications (some of them published by himself) and some older publications in Latin (from 1750 – 1770). The list is undated but it certainly came out around 1790/1792 as well: *Strohmeyer, Ignatz Anton: In den Ignatz Anton von Strohmeyerischen Buchhandlungen zu Pest... zu Ofen... und zu Kaschau... sind nebst vielen anderen alt und neuen guten Büchern... auch nachstehende ganz neue Bücher zu haben. (Pest–Ofen–Kaschau) [1790 – 1792], o. Druck., (Strohmeyer)*.⁷

³ GÁRDONYI, A. Régi pesti könyvkereskedők – Weingand és Köpff, s. 301.

⁴ GÁRDONYI, odk. 3, s. 301.

⁵ Országos Széchényi Könyvtár [OSZK]. Kisnyomtatványtár, 1792.8/4.

⁶ OSZK. Kisnyomtatványtár, 1792.8/5.

The following document is an interesting one, although it has not been mentioned in studies on book trade in Pest-Buda of the same period. It is a hand-written book list, the inventory of Strohmayer's bookshop in Buda⁸: the inventory, which was drawn with competence and has been preserved among the documents of the Buda city council, was dated to 1789.⁹ The books were inventoried in alphabetical order, according to subject matter. The total value of the approximately 1500 – 2000 entries was estimated at 5500 Hungarian Forints in 1794, according to the report of the Buda council.¹⁰ This sum is insignificant compared to the estimated value of the stock in Strohmayer's bookshop in Pest, which was 38 000 Forints.¹¹ But the stock of the Buda bookshop still offered a fairly wide range of new publications, mostly in German.

The person of Ignác Anton Strohmayer first became the focus of attention of the specialized literature on the history of book trade. Strohmayer did not come from a dynasty of booksellers, unlike other booksellers of German origin in Hungary (Weingand, Doll, etc.), and his antecedents are practically unknown. In archival sources relating to the history of book trade, his name comes up first around 1787¹², whereas according to the specialized literature on freemasonry, he appears in Pest already in 1782, as a retired chancellor of the chamber.¹³ Otherwise he professed himself to be of German descent, that is why he used the title "von Kleefeld", although in reality he came somewhere from Brasov County, from the commune of Bran (Töröcsvár). He became a freemason while still in Transylvania, probably in Sibiu (Nagyszeben), and that is where he became acquainted with the crooked adventurer, prince Alexander Murusi Maurocordato, presumably between 1774 – 1776. The latter joined Strohmayer in Pest in 1782, because he was forced to leave Transylvania due to his dubious activities in the *Saint Andrew* lodge of Sibiu.¹⁴ Murusi based his whole career, indeed his prospects as a freemason, on his extremely illustrious lineage. He came from the family of the Byzantine emperor and was the brother-in-law of the younger brother of the Voivode (prince) of Wallachia (and later Moldavia), Ypsilanti.

Feeling sufficiently initiated into the Templar system, Murusi contacted Strohmayer with the intent of using the latter's Masonic connections to get him acquainted with fellow masons, who wanted to apply to higher degrees and were

⁷ OSZK. Kisnyomtatványtár 1790.8/2.

⁸ DÓKA K. A könyvtörténet levéltári forrásaiból, s. 141 – 150.

⁹ Budapest Főváros Levéltára. Buda város tanácsának levéltára – Miscellana antiqua IV. 1002.uu. 85.

¹⁰ GÁRDONYI, odk. 3, s. 307.

¹¹ GÁRDONYI, odk. 3, s. 303.

¹² GÁRDONYI, odk. 3, s. 301.

¹³ ABAFI, L. Geschichte der Freimaurerei in Österreich-Ungarn, V, s. 199.

¹⁴ ABAFI, L. Geschichte der Freimaurerei in Österreich-Ungarn, III., s. 225, 227.; 232 – 233, 59 – 73.

prepared to make some financial sacrifices in order to achieve it.¹⁵ But the lucrative activity and the obscure attempt at founding a new templar lodge became the subject of suspicions after some time. Murusi's fraudulent machinations had been discovered; therefore he was forced to leave the country at the end of the 1780s. Strohmayer however came off unscathed from the frauds committed together, despite him having betrayed his confidential connections in the Masonic lodges from the start. After his first appearance in Pest until his death – that is, during more than ten years – Masonic lodges became more and more the “terrain” of spying for another secret organisation. Intellectually, Strohmayer was even less connected to the organisation than Murusi, who at least was striving to become part of the Templar world.

As soon as Strohmayer became an independent bookseller (1788), he was able to increase the clientele obtained from the widow Köpff by a great number of members of the Masonic lodges in Pest-Buda. The documents produced after his death are a mine of additional information about the wide range of customers obtained through his Masonic connections: the list of debtors of the bookshops confirms our impression that Strohmayer made a clever use of his connections to the secret organisation in order to increase his turnover. This was indispensable for his activity as an informant too, as he worked for the secret police since the moment he arrived to Pest.¹⁶

His branches in Pest and Buda, both located in the city centre, became important meeting places for people who promoted their ideas of political reform at the diets of 1790/91. From the documents of the bookshops managed by Strohmayer we get to know the circles of the patriotic opposition of the aristocracy (István Máriássy, János Spissich, István Aczél, János Nagyváthy, Ferenc Darvas, etc.) and Josephinist intellectuals (József Hajnóczy, Károly Koppi, Antal Kreil, Adalbert Barics, András Haliczky, etc.), who were otherwise members mostly of the Pest Lodge *Nagyszívűség* (High-mindedness) and the Buda Lodges *Első ártatlanság* (First Innocence) and *Hallgatagság* (Silence).¹⁷ The list of his regular customers includes names from another Masonic circle too, which, although hardly a group, was markedly distinct. Most of these people, like Strohmayer, were informants (Gyula Gabelhofer, András Liedemann, Ignác Martinovics) or authors of anonymous political pamphlets (János Molnár Lutheran minister, Leopold Alois Hoffmann professor), and took an active role in the “machinations” against the endeavours of the nobility as early as the last years of Joseph II's reign, and then under Leopold II in a more organised fashion.¹⁸

By 1790 Strohmayer had quickly worked his way into the circles of the reformist nobility and intellectuals of Pest-Buda, a fact greatly facilitated by his activi-

¹⁵ ABAFI, odk. 13, s. 199.

¹⁶ Budapest Főváros Levéltára. Pest város törvényszékének iratai. IV.1223d. Csődiratok, Strohmayer Ignác 1793 – 1804, s. 341 – 345.

¹⁷ BENDA, K. A magyar jakobinus mozgalom iratai I., s. LI–LIV.

¹⁸ MÁLYUSZ, odk. 1, s. 143 – 148.

ty among the freemasons. Besides bookselling, he moreover began to publish diverse works, mostly illegal pamphlets by his customers on whom he regularly reported. He made such a clever use of his bookseller's business that he was able to gain the trust of some illustrious members of the reformist nobility and some well-known figures of the anti-nobility bourgeois democrats as well. Thus he not only made them his regular customers, but became the publisher and/or the propagator of the pamphlets of both circles. For instance, it was Strohmayer who secretly printed József Hajnóczy's three pamphlets, a fact that came to light only during the Jacobin trials from Hajnóczy's confession, well after Strohmayer's death.¹⁹

Ignác Strohmayer entered the service of the authorities still under Joseph II, sometimes around the early 1780s, as one of the first informants of the freshly organised state police.²⁰ He was the main reporting agent in Pest-Buda, and in 1789 he acted as a proper agent provocateur against some aristocrats in Upper Hungary, betraying his Masonic brotherhood.²¹ In one of his informant reports addressed to Leopold II, he later implied that he became an informant as per the verbal (!) appointment of the chief of police in Pest and Buda, Imre Perczel.²²

When Leopold II ascended to the throne, he held it extremely important that he should be informed of all the events of his empire. He was distrustful and suspicious towards everybody; therefore he employed a host of police agents and put even the closest members of his entourage under surveillance.²³ Circumventing the police, his informants sent their reports directly to him on leading politicians, the general feeling, and the activities of secret societies. The sovereign was mainly interested in the latter, especially freemasonry, its extreme-left offshoot, the Illuminati, and at the other extreme, the agitation of former members of the dispelled Jesuit order, behind all of which contemporaries suspected some secret combination. The emperor requested constant and detailed reports on democratic societies and clubs. From 1790 on, the new emperor received reports on freemasons and pamphlet authors not only from Strohmayer but two other informants, Gyula Gabelhofer, head of the University Library at Pest, and Sámuel Kohlmayer, an attorney-at-law as well.

The secret reports written by Strohmayer make up a more than 500-pages long dossier in the files entitled *Kabinettsarchiv, Hungarica aus der Privatbibliothek S.M. Franz I.* (Hungarian National Archives I. 50) of the so-called hand archives of Frances I. His first extant confidential report was dated 31 August 1790. The reports follow

¹⁹ *Dissertatio politico-publica de regiae potestatis in Hungaria (1791); De comitiis regni Hungariae (1791); Extractus legum de statu ecclesiastico catholico in regno Hungariae Latarum (1792).*

²⁰ BENDA, odk. 17, s. 437.; MARCZALI, H. *Magyarország története II. József korában III.*, s. 289.

²¹ MARCZALI, odk. 20, s. 289 – 291.

²² BENDA, odk. 17, s. 438.

²³ BENDA, odk. 17, s. LXVII.

one another closely and regularly – apart from a couple of shorter breaks – until the death of Leopold II. The material for the often verbose reports came from self-revelations and stories told by Strohmayer's customers in the Pest bookshop, a very popular spot among his aristocratic and bourgeois acquaintances who had the utmost confidence in him according to the vivid descriptions of the reports. The secret assignment that lasted for more than two years corresponded with the short but intense period of Strohmayer's bookselling enterprise.

His reports also reveal how unscrupulous he was – as a publisher of the illegal pamphlet literature – towards his colleagues in Pest. He denounced, for instance, the printer Landerer and the shopkeeper Lindauer for selling the anonymous pamphlet by János Laczkovics, entitled *The traveller desirous of educating himself in the Christian Religion*, without a permit. Strohmayer even told his employers who the author was and sent them two copies of it. Laczkovics, who happened to be also one of Strohmayer's customers, did not even suspect that the bookseller was an informant and would denunciate him.²⁴

It is difficult to assess Strohmayer's importance as a publisher and propagator of the pamphlet literature, because generally neither the author, nor the place of printing was specified on these publications, which faced immediate banning. It is noteworthy however that the first 31 entries of his book-list of a mere 4 pages and containing only 80 entries, published in 1790, were basically all pamphlets, whose printing was in all likelihood undertaken mostly by him.²⁵ The list has completely escaped researchers' attention, although it fits into the present research exploring Strohmayer's activity as a missing link, and it sheds even more light on his contradictory labours between the court and the anti-court Hungarian intellectual elite. The list contains works by the most active members of the reformist nobility and intelligentsia, for instance those by Lajos Battyhány, János Nagyváthy, Albert Barics and Ferenc Darvas.

Strohmayer managed each of his three bookshops with great energy, but had absolutely no financial background to maintain them long-term. In light of the available sources, he cannot be accused of incompetence, since he would not have gotten this far solely with the advantages provided by his network of connections, without being able to meet readers' demands of the vivifying intellectual scene of Pest-Buda. To be able to do that, he certainly had to take risks, especially as he imported and circulated a lot of banned foreign works. In this regard we could hardly find a better-informed bookseller in the period, because as an insider of the regime, he knew the system of book control and censorship through and through (so much so

²⁴ BENDA, odk. 17, s. 392.

²⁵ OSZK. Kisnyomtatványtár 1790. 8/2. „In den Ignatz Anton von Strohmeyerschen Buchhandlungen zu Pest in der Schlangengasse, zu Ofen naechst der Pfarrkirche und zu Kaschau... sind nebst vieeln anderen alt und neuen guten Büchern, landkarten, Atlasen, Globis auch nachstehende ganz neue Bücher zu haben.“

that his reports could even entail the banning of certain books). His status provided him with a certain immunity, or at least he thought so and was acting more freely in that belief. Some caution however was necessary, as he was himself under surveillance, and if he went too far in satisfying his customers' more "daring" demands, he could easily end up in trouble. This would have meant no more rewards, which for Strohmayer constituted a major way of earning his living for some time.

The research of this unique bookselling career is not yet complete. Strohmayer came into contact with the most significant political and social movements in Hungary at the end of the 18th century, whose source documents are far from being fully processed. His activities as a publisher, bookseller, freemason and secret agent were all connected to the intense political, intellectual and cultural boom of these few years.

Translation by Orsolya Németh

Archival sources

Országos Széchényi Könyvtár. Budapest. Collection Kisnyomtatványtár.

Budapest Főváros Levéltára. Budapest.

Collection Buda város tanácsának levéltára.

Collection Pest város törvényszékének iratai.

Reference List

MÁLYUSZ, E. ed. *Sándor Lipót főherceg nádor iratai 1790 – 1795.* Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1926.

ABAFI, L. *A szabadkőművesség története Magyarországon.* Budapest: Tarandus kiadó, 2012.

ABAFI, L. *Geschichte der Freimaurerei in Oesterreich-Ungarn.* Vol. I-V. Budapest: Martin Bagó & Sohn, 1890 – 1900.

BENDA, K. ed. *A magyar jakobinus mozgalom iratai I.* Budapest: Akadémiai kiadó, 1957.

DÓKA, K. A könyvtörténet levéltári forrásaiból. *Magyar Könyvszemle.* 1982, **98**(2), 141 – 150.

GÁRDONYI, A. Régi pesti könyvkereskedők: (második közlemény): Weingand és Köpff. *Magyar Könyvszemle.* 1926, **33**(3-4), 291 – 308.

MARCZALI, H. *Magyarország története II. József korában*. Vol. III. Budapest: Athenaeum, 1885.

Uväznený v sieťach: Činnosť Ignáca Antona Strohmayera, slobodomurára, informátora a kníhkupca v rokoch 1782 – 1793

Olga Granasztói

Autorka v štúdiu približuje osobnosť a aktivity Ignáca Antona Strohmayera – kníhkupca v Pešti, Budíne a v Košiciach. Okrem iného čerpá aj z jeho archívnej pozostalosti (1787 – 1793), ktorá mapuje dianie v rokoch 1785 – 1795. Ide o obdobie významných zmien v dejinách Uhorska spojené s jozefínskymi reformami, ale aj etapu, ktorá reflektovala dopady revolučnej atmosféry vo Francúzsku na uhorské územie. V súvislosti so Strohmayerovým pôsobením sú zaujímavým prameňom účtovné knihy kníhkupectva, ktoré od vdovy Köpffovej odkúpil Strohmayer v roku 1788. Zachytávajú objednávky i výdavky peštianskej a košickej predajne z rokov 1786 – 1789. Dosať sú známe tri katalógy predajní z prvej polovice 90. rokov 18. storočia, pričom katalóg z roku 1792 dokumentuje zvýšený záujem o francúzsku literatúru v tomto období. Inventár Strohmayerovej predajne v Budíne z roku 1789 približuje takmer 2 000 položiek, ktorých hodnota sa odhadovala na 5 500 zlatých, pričom hodnota jeho predajne v Pešti bola stanovená až na 38 000 zlatých.

Ignác Anton Strohmayer pochádzal z územia Brašavskej stolice a na rozdiel od väčšiny svojich kolegov z kníhkupeckých kruhov nemala jeho rodina tradíciu v oblasti knižného obchodu. V archívnych dokumentoch sa vo vzťahu ku knižnému trhu jeho meno objavuje po prvý raz v roku 1787, kým v súvislosti so slobodomurárskym hnutím nachádzame spojitosť s jeho osobou v Pešti už v roku 1782. Slobodomurárom sa stal pravdepodobne v Sibiu, kde v polovici 70. rokov 18. storočia spoznal dobrodruha – princa Alexandra Murusi Maurocordata.

Keď sa v roku 1788 stal majiteľom kníhkupectva, rozšíril svoju klientelu o značné množstvo členov slobodomurárskych lóží v Pešti i Budíne. Túto základňu využíval ako zdroj informácií, keďže už od svojho príchodu do Pešti pôsobil ako informátor polície. Medzi jeho klientmi nájdeme členov patrioticky naladenej aristokratickej opozície či jozefínskych intelektuálov. Mnohí z nich boli informátormi ako on (napr. Ignác Martinovič alebo Július Gabelhofer), príp. autormi politických pamfletov (napr. Leopold Alois Hoffmann). Popri svojich kníhkupeckých aktivitách zastrelil Strohmayer vydávanie ilegálnych pamfletov, pričom o autoroch týchto diel zároveň pravidelne informoval. Udal aj svojich konkurentov – tlačiaru Landerera a kníhkupca Lindauera, ktorí predávali nepovolený pamflet Jána Lackovicsa. Jeho

identitu ako autora pamfletu Strohmayera tiež prezradil. Tajné Strohmayerove hlásenia sa dodnes zachovali vo fondoch Maďarského národného archívu (fond Kabinettsarchiv).

Strohmayer teda participoval v niekoľkých sieťach súčasne. Okrem väzieb na slobodomurárske prostredie sa aktívne pohyboval v štruktúrach tajného knižného trhu a figuroval ako jeden z agentov tajnej polície, pričom dokázal všestrannosť svojho pôsobenia efektívne využiť. Napriek tomu sa dostal do finančných problémov a jeho pozostalosť sa zachovala vďaka právnemu konaniu, ktoré sa rozbehlo po jeho smrti. Zanechal vysoké dlhy, ktoré ho privedli až k samovražde na jar roku 1793. Odhalené súvislosti jeho pôsobenia ho stavajú do nového svetla a prinášajú nové poznatky do výskumov tajného knižného obchodu, ale i politického a spoločenského diania v uhorskom prostredí poslednej tretiny 18. storočia.

Kľúčové slová: Ignác Anton Strohmayer (? – 1793), kníhkupectvá, dejiny knižnej kultúry, knižný trh, Budín, Pešť, 18. storočie, knižný trh, tajný knižný obchod, cenzúra, slobodomurári.

Brněnské knihkupectví a tiskárna BUSCHAK & IRRGANG

Lucie Heilandová

Klíčová slova: knihtiskárny, knihkupectví, vydavatelství, Brno, firma Buschak & Irrgang, 19. století, knižní trh, knižní kultura.

Brno bylo již od 17. století centrem knihtisku na Moravě. V polovině 19. století v Brně fungovaly čtyři tiskárny, knihtiskárna a kamenotiskárna Franze Gastla, knihtiskárna jeho bratra Jana Nepomuka Gastla, knihtiskárna Karla Winikera spojená antikvariátem, obchodem a především půjčovnou hudebnin. V neposlední řadě v Brně působila v roce 1786 založená tiskárna Josefa Jiřího Trasslera, v jejímž čele v roce 1831 stanul Rudolf Rohrer, který se stal zakladatelem nejvýznamnějšího brněnského tiskařského podniku působícího zde až do poloviny 20. století. V polovině 19. století neměly na Moravě tyto brněnské tiskárny konkurenci a zajišťovaly jak vydávání publikací, novin a akcidenčních tisků na území Moravy, tak částečně expandovaly i do okolních zemí. Brněnské knihtiskárny byly často spojeny s vlastním knihkupectvím nebo byly napojené na rozsáhlou síť českých i rakouských knihkupců, kteří nabízeli prodej jejich tisků. K většímu rozmachu tiskařského průmyslu dochází v polovině 19. století, kdy také na Moravě vznikla řada nových tiskáren i knihkupectví.

K významným brněnským knihkupectvím a později i vydavatelstvím založeným v polovině 19. století patřila firma Buschak & Irrgang. Původně knihkupectví, které se vypracovalo na jeden z předních brněnských podniků, bylo založeno v roce 1848 Ferdinandem Buschakem a Friedrichem Irrgagem. Díky neutuchajícímu entuziasmu obou majitelů se jejich firma již v průběhu 50. let 19. století stala předním knihkupeckým i tiskařským podnikem.¹

Starší ze společníků, Friedrich Julius Filip Irrgang (1817 – 1899)², po absolvování základního vzdělání odešel do Vídně, kde se vyučil knihkupcem u svého strýce Ludwiga Wilhelma Seidla, majitele vídeňského knihkupectví a nakladatelství. Další knihkupecké vzdělání získal ve vídeňském knihkupectví a nakladatelství Franze Wimmra a poté v brněnském knihkupectví Karla Winikera, který byl v letech

¹ NOSOVSKÝ, K. Knihopisná nauka a vývoj knihkupectví československého, s. 269; SMUTNÝ, B. Brněnští podnikatelé a jejich podniky 1764 – 1948, s. 66 a 183.

² Friedrich Julius Filip Irrgang (12. 8. 1817 Weimar – 13. 4. 1899 Wien) byl synem Ernesta Friedricha I., velkovévodského vládního kancelisty ve Výmaru, a jeho manželky Emilie Reginy, rozené Seidelové.

Obr. 1 Friedrich Julius Filip Irrgang (*Tagesbote*. 550, 1925)

1833 – 1841 Seidlovým společníkem.³ I po rozdělení firem zůstávali oba bývalí společníci nejen v obchodním kontaktu a snad i z toho důvodu Karel Winiker přijal Friedricha Irrganga na praxi do svého obchodu. Po návratu do Vídně se Friedrich Irrgang

³ Karel Winiker spolu s Ludwigem Wilhelmem Seidlem v roce 1833 zakoupil brněnské knihkupectví Leopolda Franze Hallera. Protože ale Ludwig Wilhelm Seidel v roce 1836 koupil spolu s Wilhelmem Braumüllerem od vdovy Elisabethy Mösle vídeňské knihkupectví a v roce 1841 založili společnou firmu Seidl & Braumüller, soustředil se především na své aktivity ve Vídni a brněnské knihkupectví zůstalo stát stranou jeho zájmu. Snad i proto se v roce 1841 Karel Winiker osamostatnil a založil prosperující obchod specializující se především na vydávání hudebnin. FRANK, P. R. a J. FRIMMEL. *Buchwesen in Wien 1750 – 1850*, s. 181; LEBENSAFT, E. *Seidel Ludwig Wilhelm*, s. 117.

Obr. 2 Ferdinand Konrad Buschak (*Tagesbote*. 550, 1925)

podílel na provozu knihkupectví a nakladatelství Seidl & Braumüller. Ve Vídni se také seznámil s Ferdinandem Buschakem (1819 – 1878)⁴, který byl v té době ve Vídni také na učení. Protože oba uvažovali o zřízení vlastního obchodu, k čemuž ale neměl ani jeden z nich dostatečný kapitál, rozhodli se nakonec společně otevřít knihku-

⁴ Ferdinand Konrad Buschak (1819 Borynia, Ukrajina – 24. 10. 1878 Brno) byl synem Franze Buschaka, hospodářského správce v Borynii, a jeho manželky Klary, rozené Wirszyngové.

⁵ „Nimmt Herr Ferdinand Buschak den Herrn Friedrich Irrgang erlernten Buchhändler in seine zu Brünn etablierte Buch-, Kunst- und Musikalien-Handlung als öffentlichen Gesellschafter auf.“ Moravský zemský archiv v Brně, fond C 11 Krajský soud civilní Brno – firemní agenda (= MZA, C 11), kart. 37, sign. A III 263, fol. 29 – 30.

pectví v Brně. Dne 15. března 1848 tak založili otevřenou společnost a zřídili si v Brně knihkupectví a obchod s uměleckými předměty. Společná firma vystupovala pod názvem Buschak & Irrgang.⁵ Oba partneři vložili do firmy kapitál 2 000 zlatých, na základě smlouvy měli stejné kompetence i pravomoc a oba byli právoplatnými zástupci společnosti, která byla zaprotokolována do obchodního rejstříku dne 28. října 1848.⁶ Knihkupectví Buschak & Irrgang se v roce 1849 nacházelo v Brně na Sedlářské ulici číslo 398 a 399, později na Velkém náměstí číslo 79, koncem 19. století se pak celá firma přestěhovala na Kostelní ulici číslo 7.⁷

Protože byli oba společníci poměrně ambiciózní, pracovali usilovně na zvětšení svého podniku i na získávání zakázek. Rozšiřovali pole své působnosti, svou nabídku, navazovali kontakty s vydavateli i tiskaři a také se sami pustili do vydávání knih, které nechali tisknout např. Franzem Gastlem, dědici Rudolfa Rohrera, ale i vídeňskými tiskaři, např. tiskárnou Keck & Pierer. V počátcích se zaměřili především na distribuci a vydávání technické nebo vojenské literatury, přičemž využívali kontaktů s vídeňským knihkupectvím a vydavatelstvím Seidl & Braumüller, které se na vydávání této literatury specializovalo. Brzy mohli brněnskému publiku zpřístupnit řadu tisků nejen tohoto vydavatelství, ale i dalších vídeňských tiskáren, neboť si postupně vytvořili rozsáhlou distribuční síť. Díky své specializaci na odbornou a technickou literaturu obdržela jejich firma již v 50. letech titul *Buchhandlung der technischen Hochschule in Brünn*, což zvýšilo nejen jejich prestiž, ale díky tomuto titulu získali velké množství zakázek na tisk vědecké literatury.⁸ Od počátku svého působení začali také tisknout noviny a časopisy, např. od roku 1848 vydávali *Moravské noviny*, v letech 1850 – 1851 *Katholisches Blatt aus Mähren: Wochenschrift für Kirche und Schule* nebo od roku 1850 *Das Brünner Fremdenblatt*. V roce 1851 převzala firma vydávání periodika *Fremde Tagblatt*, který od 13. března 1851 vycházel pod redakčním vedením Heinricha Pardatschera s názvem *Neuigkeiten*, od roku 1868 byl pak tento list vydáván jako *Tagesbote aus Mähren und Schlesien* a stal se přední tiskovinou německé liberální strany na Moravě.⁹

Ve všeobecnou známost vstoupilo nakladatelství Buschak & Irrgang díky tisku vědecké literatury, učebnic a odborných příruček. Nejdříve se sice firma specializovala na technickou literaturu, ale díky tomu, že v roce 1850 připravili k vytištění rukopis profesora Františka Tomáše Bratránka o německých literárních dějinách *Handbuch der deutschen Literaturgeschichte*, otevřelo jim to další možnosti a pod hlavičkou firmy Buschak & Irrgang začaly vycházet také publikace z literární teorie. Činnost knihkupectví byla rozšířena v roce 1852 poté, co Buschak & Irrgang převza-

⁶ MZA, C 11, kart. 37, sign. A III 263, fol. 23.

⁷ Na Velkém náměstí se knihkupectví nacházelo v roce 1860 a kromě něj vlastnili Buschak & Irrgang také tiskárnu nacházející se na Baštách č. 528 – 529. K přestěhování firmy na Kostelní ulici došlo až po smrti Ferdinanda Buschaka.

⁸ HELLER, H. *Mährens Männer der Gegenwart*, s. 65.

⁹ KLOBUČAR, P. Vom „Fremden-Blatt“ zum „Tagesboten“, s. 2 – 4.

li prodej zahraničních novin a časopisů. V následujícím roce byla jejich distribuce zpestřena i o přírodovědná, historická a geografická díla, díky čemuž se tiskárna i její produkce dostala do širokého povědomí a stala se předním brněnským polygrafickým podnikem.¹⁰

Již na počátku 50. let 19. století se aktivity i jmění firmy Buschak & Irrgang rozrostly natolik, že se společníci rozhodli zřídit vlastní tiskárnu. V roce 1853 zakoupili knihtiskárnu a kamenotiskárnu Franze Gastla (1798 – 1855), s níž ještě předtím úzce spolupracovali. Franz Gastl pocházel z významné tiskařské rodiny, navázal na tiskařské úspěchy svého otce i bratra a v roce 1821 převzal tiskárnu a litografickou dílnu a o několik let později svůj podnik rozšířil zakoupením tehdy neprosperující brněnské Neumannovy tiskárny, kterou začlenil do svého podniku. Gastlova tiskárna byla vybavena dvěma rychlolisy a třemi manuálními lisy a pracovalo v ní 48 dělníků, z toho 11 v písmolijně, kterou Franz Gastl založil v roce 1836.¹¹ Díky koupení již zařízené knihtiskárny a kamenotiskárny Franze Gastla, nacházející se na Baštách v přízemních prostorách pozdějšího hotelu Padowetz, se firma Buschak & Irrgang stala zcela samostatnou a mohla tak rozšířit okruh svého působení a zvětšit škálu i množství vydávaných tiskovin. Hlavním vedoucím tiskárny zůstal Tomáš Řeha, který na této pozici pracoval již pro Franze Gastla, a řídil tiskárnu po výrobní a administrativní stránce. I díky němu byla zachována kontinuita tiskárny, kde zůstala také většina stávajícího zaměstnanců, a Buschak & Irrgang mohli začít skoro okamžitě tisknout své vlastní publikace. Od roku 1853 byly v tiskárně vydávány nejen knihy a noviny, ale také obrazové materiály, svou nabídku tiskárna rozšířila i na tisk tabulek, not či akcidenčních tisků. Tiskárna Buschak & Irrgang pracovala se čtyřmi rychlolisy, třemi ručními lisy, jedním satinačním strojem a jedním přístrojem na obtahování korektur. Na vybavení své tiskárny si oba společníci dávali záležet a nakupovali nejrůznější moderní stroje, např. v roce 1888 pořídil Friedrich Irrgang do své tiskárny první rotačku na Moravě, jeho tiskárna také jako jedna z prvních používala linotyp.

Firma Buschak & Irrgang byla současně tiskárnou, nakladatelstvím, knihkupectvím a expedicí časopisů, hlavním skladem všech vídeňských časopisů a zábavných listů, úředním skladem školních tiskovin, jakož i čeledních a pracovních knížek pro Moravu a Slezsko.¹² Rozmanitost jejich vydavatelské činnosti dokládá např. inzerát z roku 1860. „*Buchdruckerei von Buschak & Irrgang in Brünn, Neuthorbastei Nr. 528 & 529 (neben den Pokorný'schen Häusern), empfiehlt sich zur Anfertigung aller Druck-Arbeiten, als: Werke, Tabellen, Rechnungen, Preis-Courants, Geschäfts-bücher, Wechsel, Frachtbriefe, Etiquetts, Verlobungskarten, Traubriefe, Todes-Anzeigen, Eintritts-, Einladungs-, Empfehlungs- und Visitkarten, Speise- und Getränke-Tarife, Arbeitszettel und allen möglichen Affichen &c., in allen Druckmanieren zu möglichst billigen Preisen und schnellstar Effektuirung.*

¹⁰ HELLER, odk. 8, s. 65.

¹¹ VOIT, P. Encyklopedie knihy, s. 292.

¹² JANÁK, J. Brněnské tiskárny v letech 1848 – 1918, s. 48.

*Da die Buchdruckerei alles aufbietet um den Wünschen der geehrten Herren Besteller zu genügen, so bittet selbe um geneigte Aufträge. Bestellungen werden in der Buchhandlung am großen Platz Nr. 79, so wie in der Buchdruckerei übernommen.*¹³ Širokou nabídku vydavatelství umožnilo také to, že od Franze Gastla zakoupili nejen tiskárnu, ale také vybavení jeho kamenotiskárny, díky čemuž mohli tisknout i litografie. Stejně jako další brněnské kamenotiskárny se ani jejich firma nepustila do vydávání umělecké litografie, neboť zde nemohli konkurovat vídeňskému prostředí, také jejich vydavatelství v těchto případech oslovovalo zavedené vídeňské litografické dílny. Z vídeňských litografických dílen firma Buschak & Irrgang spolupracovala především s Artistische Anstalt von Reiffenstein und Rösch in Wien, u které v roce 1856 nechali vytisknout sérii pohledů na Brno vydanou pod názvem *Album von Brünn*¹⁴, nebo s litografickou dílnou Johanna Rauha, kde byl z jejich iniciativy vydán např. portrét rakouského arcivévody Ferdinanda Karla Viktora vytvořený v roce 1850 Augustem Prinzhofem.¹⁵ Sami litografii používali na tištění obrazových příloh svých publikací, formulářů, diplomů i jiných akcidenčních tisků.¹⁶ Jediným jejich větším samostatným počinem v oblasti litografie bylo vydání litografických plánů Brna a Moravy.¹⁷

Protože firma prosperovala a rozšiřovala své působení, uzavřeli dne 15. března 1858 společníci Ferdinand Buschak, knihtiskař v Brně, a Friedrich Irrgang, obchodník činný v Brně, novou společenskou smlouvu, která se týkala majetkových poměrů i případného rozdělení firmy. Smlouva, která byla dne 9. dubna 1858 zaprotokolována do obchodního registru, odrážela nové poměry, neboť právě v této době došlo k rozšíření kompetencí i majetku firmy, která se také systematicky začala zabývat nejen prodejem, ale i vydáváním tisků.¹⁸ Jak již bylo řečeno, prosperující firma Buschak & Irrgang před rokem 1858 zakoupila s celým vybavením knihtiskárnu Franze Gastla, do níž byla v roce 1816 začleněna také původní hebrejská tiskárna Josefa Kar-

¹³ Gewerbe-Ordnung, erlassen mit dem k. Patente vom 20. Dezember 1859... Brünn: Buschak und Irrgang, 1860.

¹⁴ Jedná se o pohledy na brněnské dominanty vytvořené Karlem Winklerem, můžeme mezi nimi nalézt např. pohled na Velké náměstí, Chrám městský u sv. Jakuba, Kostel sv. Petra, Die Augustinerkirche in Altbrünn nebo Altbrünn vom Franzensberge aus gesehen.

¹⁵ PRINZHOFER, A. Ferdinand Carl Victor Erzherzog von Oesterreich-Este. Gedr. bei J. Rauh Wien. Buschak & Irrgang in Brünn. Wien, 1850. Moravská zemská knihovna v Brně (= MZK), Skř. 2J-0090.789.

¹⁶ V roce 1862 např. vydali diplom pro zakládající členy Brünnner Musik-Vereines nebo vytiskli obrazový materiál pro Spolek na obnovu kostela sv. Jakuba, jehož byl Friedrich Irrgang členem. V 60. letech byli jednou z tiskáren, která tiskla také formuláře pro gubernium.

¹⁷ Korunní země Morava a Slezsko podle nejnovějších vědeckých a úředních pramenů navržené a pomocí Národní Jednoty Sv. Cyrila a Methoděje vydané v Brně u Bušáka a Irrganga Knihkupců. Brno 1850. MZK, STMpa-1211.626.; Situations-Plan der Landes-Hauptstadt Brünn sammt allen Vorstädten nach den vorzüglichsten und besten Quellen zusammengestellt, und gezeichnet von Franz Doležal im Jahre 1858. Brünn: Verlag von Buschak & Irrgang, 1858. MZK, Skř.1-0091.416,97.

¹⁸ MZA, C 11, kart. 37, sign. A III 263, fol. 19 – 22.

la Neumanna, což umožnilo Buschakovi a Irrgangovi vydávat nejen tištěný, ale i obrazový materiál a tak maximálně rozšířit svoji nabídku. Společnost byla v nově vytvořené smlouvě z roku 1858 oceněna na 6 000 zlatých a oba společníci se na jejím jmění podíleli rovným dílem, rovným dílem si také dělili pravomoc i vzešlý zisk. Kromě toho každý ze společníků vlastnil dům v Brně i rozsáhlé jmění v hotovosti i cenných papírech. V roce 1872 činil společenský podíl již 26 000 zlatých.¹⁹

Firma Buschak & Irrgang se neustále rozrůstala, v roce 1865 jejich tiskárna zaměstnávala kromě 48 stálých zaměstnanců (40 mužů a 8 žen), z nichž řadu převzali z Gastlovy i Neumannovy tiskárny, jako např. metače Heinricha Mraska, také 10 pomocníků a 8 učňů. Mezi učně patřil např. Philipp Konrad (1860 – 1907), Ferdinand Šišák (nar. 1842) nebo Tomáš Řeha (1827 – 1900), který se stal výraznou osobností tiskárny.²⁰ V roce 1891 bylo 19 pracovníků Irrgangovy tiskárny zapsáno do spolku moravských knihtiskařů a písmolijců, v roce 1898 tento počet stoupl na 24 a mezi lety 1903 – 1908 se jejich počet pohyboval mezi 22 – 24 členy.

Tiskárna Buschak & Irrgang, která se v počátcích specializovala na vydávání odborné literatury všeho druhu, postupně stále více rozšiřovala pole své působnosti, tiskly se zde noviny, kalendáře, příručky, populární literatura, krvavé romány nebo od roku 1870 genealogické tisky. Většina produkce tiskárny Buschak & Irrgang byla tištěna německy, což reflektovalo i okruh čtenářů, pro které byly publikace určeny. V českém jazyce byly v tiskárně vydávány zejména různé příručky či populární díla a v češtině vycházely také *Moravské noviny*.

Po smrti společníka Ferdinanda Buschaka 24. října 1878 se stal Friedrich Irrgang jediným majitelem firmy a firma Buschak & Irrgang byla na základě dohody Irrganga a Buschakových dědiců zapsána pod touto zavedenou značkou do obchodního rejstříku pro jednotlivce.²¹ Protože zůstalo manželství Ferdinanda Buschaka bezdětné, stala se jeho nástupcem vdova Ernestina Buschaková²² spolu s jeho sourozenci, ti se rozhodli ponechat vedení firmy plně v Irrgangových rukou. Aktiva v pozůstalosti Ferdinanda Buschaka byla roku 1879 vyčíslena na 80 000 zlatých.²³ Dne 18. března 1884 se Friedrich Irrgang plně osamostatnil a požádal o změnu názvu firmy Buschak & Irrgang na Friedrich Irrgang.²⁴

¹⁹ MZA, C 11, kart. 37, sign. A III 263, fol. 31r.

²⁰ V tiskárně a nakladatelství Buschak & Irrgang působil od roku 1846, nejdříve se zde vyučil sazečem, poté zde až do roku 1880 působil jako faktor a obchodní vedoucí. MZA, fond G 297 Žampach František Metoděj, kart. 22, inv. č. 74, fol. 215 – 225.

²¹ MZA, C 11, kart. 37, sign. A III 263, fol. 35 – 41.

²² Ferdinand Buschak se v roce 1853 oženil s Ernestinou (1833 – 1898), dcerou Johanna Steinbrechera, majitele realit v Brně a mlýna v Modřicích, manželství však zůstalo bezdětné. SMUTNÝ, B. odk. 1, s. 66.

²³ FASORA, L. Svobodný občan ve svobodné obci?, s. 262.

²⁴ Žádost Friedricha Irrganga o vymazání firmy Buschak & Irrgang z obchodního rejstříku B. IV., fol. 240 a zároveň povolení založení vlastní firmy Friedrich Irrgang byla schválena již 22. března 1884. MZA, C 11, kart. 37, sign. A III 263, fol. 46 – 47.

Dne 1. října 1897 vstoupil do firmy jako veřejný společník Rudolf M. Rohrer mladší (1864 – 1913), majitel knihtiskárny v Brně, toho roku byla firma zapsána do obchodního rejstříku pod názvem Friedrich Irrgang jako obchodní společnost.²⁵ „Společnost jest veřejná a pozůstává od 1. října 1897 k provozování knihtiskařství a knihkupectví nakladatelského v Brně. Veřejní společníci jsou Bedř. Irrgang, vydavatel novin v Brně, a Rudolf M. Rohrer ml., knihtiskař v Brně, z nichž každý samostatně oprávně jest společnost zastupovati a znamenati.“²⁶ Protože Friedrich Irrgang neměl dědice a stále častěji pobýval u svých příbuzných ve Vídni a správu svého podniku přenechával pověřeným správcům Wilhelmovi Petersovi a Viktoru Kubelkovi, rozhodl se svou firmu Rudolfovi M. Rohrerovi prodat, což naznačuje i tato smlouva, neboť si ve firmě ponechal pouze 1/4 podíl s vloženým kapitálem 50 000 zlatých. Smlouva mezi společníky byla uzavřena na 10 let s tím, že může být po této lhůtě prodloužena či Rudolf M. Rohrer od Friedricha Irrganga případně odkoupí zbylý podíl.²⁷ Protože v roce 1897 bylo Irrgangovi již 80 let, stal se vůdčí osobností firmy Rudolf M. Rohrer, který tak vedl oba podniky.

Dne 13. dubna 1899, kdy Friedrich Irrgang umírá na rozedmu plic, je u obchodního rejstříku veden jako majitel domu, tiskárny a obchodu s knihami. Také manželství Friedricha Irrganga zůstalo bezdětné²⁸, proto odkázal své jmění nejen svým nejbližším příbuzným, ale částku 83 000 zlatých věnoval také na dobročinné účely.²⁹ Po jeho smrti se firma změnila v komanditní společnost, jejímž osobně ručícím společníkem byl Rudolf M. Rohrer a komanditistkami Helena Schebestová, Stephanie Wirthová, Marie Tachauerová, Fanni Irrgangová a Marie Hagedornová, každá s vkladem 10 000 zlatých.³⁰ Jako další komanditistka vstoupila s vkladem 50 000 korun do firmy v roce 1906 manželka Rudolfa M. Rohrera ml., Margaretha Rohrerová, která tiskárnu vedla až do plnoletosti svého syna Rudolfa Rohrera mladšího.³¹ V roce 1907 pak čtyři dosavadní společnice z firmy vystoupily a firma se stala součástí tiskárny rodiny Rohrerů, kde byla až do svého zániku vedena stále odděleně pod svým jménem. V rukou rodiny Rohrerů se tak spojily dvě velmi významné brněnské

²⁵ MZA, C 11, kart. 37, sign. A III 263, fol. 50 – 55.

²⁶ MZA, C 11, kart. 37, sign. A III 263, fol. 66r.

²⁷ MZA, C 11, kart. 37, sign. A III 263, fol. 70 – 73; Archiv města Brna, fond T 54 Rodinný fond Trasslerů a Rohrerů (= AMB, T 54), kart. 1, inv. č. VI, 75.

²⁸ Friedrich Irrgang se v roce 1863 v Brně oženil s Annou Elisabeth Agnes (1838 – 1891), dcerou Franze Penatera, bývalého představeného vrchnostenského úřadu v Lomnici.

²⁹ Částka byla rozdělena např. mezi městskou nemocnici, dětskou nemocnici, chudobinec, ústav pro duševně nemocné, spolek pro invalidy nebo školský spolek.

³⁰ Zmíněné příbuzné ustanovil Friedrich Irrgang ve své závěti dědičkami svého jmění, kdy jejich vklad 10 000 zlatých do firmy vložil jako společník v roce 1897. Každá z nich také obdržela značnou sumu peněz, byly mezi ně rozděleny cennosti, obrazy nebo nemovitosti. Kromě toho, že odkázal poměrné jmění svým příbuzným a ve své závěti nezapomněl ani na dobročinnost, rozhodl se také štedře obdarovat své spolupracovníky a zaměstnance. MZA, C 11, kart. 37, sign. A III 263, fol. 69 – 82.

³¹ MZA, C 11, kart. 37, sign. A III 263, fol. 85r; MZA, C11, kart. 61, sign. AV 242, inv. čís. 7244, fol. 42 – 45; AMB, T 54, kart. 1, inv. č. III, 27.

tiskárny a tento podnik neměl v první polovině 20. století na Moravě prakticky žádnou konkurenci.

Po druhé světové válce byla spolu s tiskárnou Rudolfa Rohrera zkonfiskována i firma Friedricha Irrganga, a to na základě § 1 dekretu presidenta republiky z 19. května 1945 č. 5 a č. 108/1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondch národní obnovy.³² Podnik byl rozhodnutím zemského národního výboru ze dne 19. listopadu 1945 převzat do národní správy a členy národní správy s pravomocí firmu zastupovat byli ustanoveni Josef Juran, Jan Dlabač a František Píšek.³³ Správcem firmy, který měl zajistit plynulý chod podniku, se pak v roce 1949 staly Tiskové podniky ROVNOST v Brně.³⁴ O rok později byla majetková podstata podniku vyhláškou ministra informací a osvěty ze dne 8. března 1950 začleněna do národního podniku SVOBODA, tiskařské závody, se sídlem v Praze, který byl touto vyhláškou zřízen.³⁵ Dne 24. února 1951 pak byla firma Friedricha Irrganga vymazána z obchodního rejstříku.³⁶

Společnost Buschak & Irrgang zahrnující v sobě vydavatelství, tiskárnu, kamenotiskárnu, knihkupectví a kniharství patřila od druhé poloviny 19. století až do 50. let 20. století k předním brněnským polytechnickým podnikům specializujícím se na vydávání vědeckých publikací vyznačujících se jednoduchou úpravou, novin, kde se jejich ústředním periodikem stal německý deník *Tagesbote aus Mähren und Schlesien*, tabulek a formulářů, notového materiálu nebo akcidenčních tisků. V neposlední řadě byla firma Buschak & Irrgang distributorem zahraničních tisků a periodik, což jejím majitelům přineslo také nemalý zisk. Ferdinand Buschak a Friedrich Irrgang neváhali rozšiřovat pole své působnosti, nejenže svůj podnik zvětšovali, ale neopomněli také investovat do modernizace tiskárny a sledovat současné trendy. V druhé polovině 19. století mohla na Moravě jejich firmě konkurovat pouze rodinná tiskárna Rudolfa Marii Rohrera, jenž se po smrti Ferdinanda Buschaka stal společníkem Friedricha Irrganga a tímto spojením byla vytvořena vydavatelská a tiskařská společnost, která nejen na Moravě neměla konkurenci. Své výsadní postavení si společný podnik Rudolfa Rohrera a Friedricha Irrganga podržel až do roku 1945, kdy došlo k jeho znárodnění a postupnému začlenění do národního podniku SVOBODA.

³² Vyhláška ministra informací a osvěty ze dne 8. března 1950 číslo 1076, F/b,4.

³³ MZA, C 11, kart. 37, sign. A III 263, fol. 16.

³⁴ MZA, C 11, kart. 37, sign. A III 263, fol. 14 – 15; MZA, C11, kart. 61, sign. AV 242, inv. čís. 7244, fol. 138 – 146.

³⁵ Vyhláška ministra informací a osvěty ze dne 8. března 1950 číslo 1076, úředního listu II č. 105/1950, kterou se zřizuje SVOBODA, tiskařské závody, národní podnik. MZA, C 11, kart. 37, sign. A III 263, fol. 6.

³⁶ Firma Friedricha Irrganga byla vymazána na základě § 4, odst. I. zák. č. 22/48 Sb. pro zánik živnosti likvidací po konfiskaci. MZA, C 11, kart. 37, sign. A III 263, fol. 3.

Prameny

Moravský zemský archiv v Brně. Fond C 11 Krajský soud civilní Brno.

Archiv města Brna. Fond T 54 Rodinný fond Trasslerů a Rohrerů.

Moravská zemská knihovna v Brně.

PRINZHOFER, A. *Ferdinand Carl Victor Erzherzog von Oesterreich-Este.* Gedr. bei J. Rauh Wien. Buschak & Irrgang in Brünn [online]. Wien, 1850. [cit. 2016-04-10]. Dostupné z: <http://imageserver.mzk.cz/mzk03/001/025/470/2619313167>.

Sign. MZK, Skř. 2J-0090.789.

Korunní země Morava a Slezsko podle nejnovějších vědeckých a úředních pramenů navržené a pomocí Národní Jednoty Sv. Cyrila a Metoděje vydané v Brně u Bušáka a Irrganga Knihkupců [online]. Brno, 1850. [cit. 2016-04-15]. Dostupné z: <http://kramerius.mzk.cz/search/handle/uuid:dfdb72fc-d0a8-4229-ab9e-9b30552e6285>.

Sign. MZK, STMpa-1211.626.

Situations-Plan der Landes-Hauptstadt Brünn sammt allen Vorstädten nach den vorzüglichsten und besten Quellen zusammengestellt, und gezeichnet von Franz Doležal im Jahre 1858 [online]. Brünn: Verlag von Buschak & Irrgang, 1858. [cit. 2016-04-23]. Dostupné z: <http://imageserver.mzk.cz/mzk03/001/023/927/2619320485>.

Sign. MZK, Skř.1-0091.416,97.

Zoznam bibliografických odkazov

FASORA, L. *Svobodný občan ve svobodné obci?: Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851 – 1914.* Brno: Maticе moravská, 2007. ISBN 978-80-86488-43-1.

FRANK, P. R. a J. FRIMMEL. *Buchwesen in Wien 1750 – 1850: Kommentiertes Verzeichnis der Buchdrucker, Buchhändler und Verleger.* Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 2008. ISBN 978-3-447-05659-5.

HELLER, H. *Mährens Männer der Gegenwart.* 4. Theil. Brünn, 1890.

- JANÁK, J. Brněnské tiskárny v letech 1848 – 1918. Od tiskařských officin k polygrafickému průmyslu. In: *Knihtisk v Brně a na Moravě: Sborník z konference Brno – 4. září 1986*. Brno, 1987, s. 43 – 66.
- KLOBUČAR, P. Vom „Fremden-Blatt“ zum „Tagesboten“. *Tagesbote*, 1925, (550), 2 – 4.
- LEBENSFT, E. Seidel Ludwig Wilhelm. In: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815 – 1950*. B. 12. Wien, 2001 – 2005, s. 117. ISBN 3-7001-3580-7.
- NOSOVSÝ, K. *Knihopisná nauka a vývoj knihkupectví československého*. Praha, 1927.
- SMUTNÝ, B. *Brněnští podnikatelé a jejich podniky 1764 – 1948: Encyklopedie podnikatelů a jejich rodin*. Brno: Statutární město Brno, Archiv města Brna, 2012. ISBN 978-80-86736-28-0.
- VOIT, P. *Encyklopedie knihy: Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha: Libri, 2008. ISBN 978-80-7277-390-9.

Brno bookshop and printing office BUSCHAK & IRRGANG

Lucie Heilandová

The leading bookshops and printing works founded in the first half of the 19th century in Brno included the company Buschak & Irrgang. Originally a bookshop, which worked its way up to one of the prominent publishing and printing houses, was founded in 1848 by Ferdinand Buschak (1819–1878) and Friedrich Irrgang (1817–1899). At the beginning, the bookshop focused on distribution of technical literature, but soon both partners pursued their own publishing projects. Having bought the printing office of Franz Gastl in 1850s, they extended their offer by not only printed, but also picture publications. However, the Buschak & Irrgang publishing house became well-known due to publishing academic literature, textbooks and technical handbooks. Since the 1850s, Buschak & Irrgang had been one of the leading printing works in Brno and had kept its unique position until 1950, when it was officially closed down and deleted from the commercial register.

Key words: printing works, bookshops, publishing houses, book culture, Brno, company Buschak & Irrgang, 19th century, book market.

Karl Weiß Schrattenthal – prešporský vydavateľ a literárny kritik na prelome 19. a 20. storočia*

Ivana Boboková

Kľúčové slová: Karl Weiß Schrattenthal (1846 – 1936), pozostalosti, nemeckojazyčné noviny pre ženy, periodiká, vydavateľstvá, dejiny knižnej kultúry, dejiny literatúry, knižný trh.

Úvod

Pri predstavovaní dávno zabudnutých osobností z dejín mesta Bratislavy, predtým Prešporka¹, často používame argument jedinečnosti danej osobnosti a/alebo jedinečnosti jej činnosti. Pritom občas a možno aj radi zabudneme, že sa jej osud spája s našim hlavným mestom len náhodou a pre danú osobu nebola Bratislava či Prešporok mestom snov a cieľom jej úsilia. Vďaka tomu však môžeme sledovať sieť zaujímavých priateľstiev, kontaktov, ale aj antipatií, ktoré sa mihli na pozadí dejín dnešnej Bratislavy.

V tomto príspevku predstavím osobnosť, ktorá žila v Prešporku aj v Bratislave, hovorila a písala nemecky, maďarsky, španielsky a anglicky a čiastočne aj slovensky², a takmer do konca života sa podieľala na kultúrnom živote Prešporka/Bratislavy. Karl Weiß Schrattenthal je meno, ktoré dnes už asi nepozná nikto okrem úzkeho kruhu čitateľov prešporských po nemecky vydávaných novín zo začiatku 20. storočia. Ako sa postupne vytrácalo Schrattenthalovo meno zo stránok novín, vytratilo sa aj z pamäti ľudí. Kto bol Karl Weiß Schrattenthal? Aký jedinečný skutok v dejinách mu prináleží, aby sa vôbec oplatilo sfúknuť imaginárny prach zabudnutia z jeho mena?

* Táto práca bola podporená Grantom pre doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov UK s číslom zmluvy G-16-032-00.

¹ Používam oba názvy dnešnej Bratislavy, nepoužívam ich však synonymne. Ako uvádza Jozef Tancer v knihe *Neviditeľné mesto – názvom mesta Bratislava označuje hlavné mesto Slovenska po roku 1918*. Pre obdobie pred vznikom prvej ČSR sa používa meno *Prešporok*. Viac k tejto téme pozri TANCER, J. *Neviditeľné mesto: Prešporok/ Bratislava v cestopisnej literatúre*. Bratislava: Kalligram, 2013.

² Súdim tak podľa jazykov, v ktorých Schrattenthal dostával listy. V jeho pozostalosti sa nachádza len jeden list v slovenčine.

Činnosti a profesie, ktoré vykonával, nás dnes, obávam sa, neprivedú do rozčarovania, že tento človek upadol do zabudnutia, či k túžbe prepisovať učebnice dejepisu. Jeho životné cesty skôr ukazujú spojenia prekonávajúce hranice ríš a štátov. Taktiež ukazujú nadšenia pre literatúru, vďaka ktorému sa na sklonku 19. storočia upínali nádeje chudobných autorov a autoriek k mestu Prešporok, ako k miestu, kde prvýkrát vyjde ich dielo. Z začať však musíme niekde inde.

Životné cesty Karla Weißa

Karl Weiß sa narodil 25. septembra 1846 v meste Klatovy, v dnešnej Českej republike. Zámerne ešte nepoužívam pseudonym Schrattenthal, pre ktorý sa rozhodol o niekoľko desaťročí neskôr. Ako uvádza Franz Brümmer vo svojom lexikóne spisovateľov píšucich po nemecky³, Karla Weißa predurčil na vojenskú dráhu jeho otec. Po štúdiách na vojenskej akadémii vo Viedenskom Novom Meste bol odvelený na front do Talianska (1866). Po skončení bojov odišiel so svojim regimentom na iné miesto ríše, ktoré sa mu stalo takpovediac osudným – do Temešváru, kde spoznal svoju budúcu manželku Sidóniu.⁴ Karl Weiß sa rozhodol usadiť sa, čo znamenalo opustiť armádu a nájsť si iné zamestnanie (1869). Kariéru v armáde vymenil za učiteľský zápisník. Najskôr vyučoval matematiku a fyziku, neskôr získal titul profesora nemeckej literatúry (1877). Dá sa predpokladať, že predmet nemecká literatúra mu bol bližší ako prírodné vedy, keďže sám vo svojom voľnom čase písal. Pôsobil najskôr v Temešvári (1869), neskôr v Déve (1877), následne v Stoličnom Belehrade (1884) a nakoniec v Prešporoku (1886). Vyučoval na vyšších reálnych školách nemeckú literatúru. Ako päťdesiatdeväťročný sa stiahol zo školského prostredia, ale naďalej sa venoval dobovej literatúre. Literatúru nielen vyučoval, ale aj tvoril, no sám seba by asi neoznačil v prvom rade za spisovateľa. K literatúre pristupoval z opačnej strany, v úlohe kritika. Zbierka poviedok – dobrodružstiev z frontu s názvom *Vo vojne a v mieri, príhody z vojenského života* (1878)⁵, zbierka básní⁶ a jedna novela⁷ je pravdepodobne všetko, čo Karlovi Weißovi knižne vyšlo. Svoju úlohu videl v inej oblasti – v hodnotení dobovej literatúry a v jej šírení.

Žurnalistická činnosť Karla Weißa Schrattenthala

Weiß pravidelne prispieval do periodík *Pressburger Zeitung*, *Westungarischer Grenzboten*, *Blätter für literarische Unterhaltung*, *Pester Lloyd* a iných. Okrem literárnych

³ Porov. BRÜMMER, F Lexikon der deutschen Dichter und Prosaisten vom Beginn des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart, s. 376f.

⁴ Rodné priezvisko manželky sa doteraz nepodarilo zistiť.

⁵ Pôvodný názov je *In Krieg und Frieden, Geschichten aus dem Soldatenleben*.

⁶ *Gedichte* (1871).

⁷ *Der Armen doctor* (1888).

Obr. 1 Karl Weiß Schrattenthal

kritik uverejňoval básne, fejtóny a biografie viac či menej známych spisovateľov. Svoje príspevky publikoval najskôr pod pseudonymom Heizendorf, ktorý neskôr prevzala jeho manželka, kým on ostal pri mene Karl Weiß Schrattenthal, ktorým sa aj podpisoval.

Schrattenthal používal vo svojich kritikách neraz tvrdé slová na adresu spisovateľa či spisovateľky. Na úvod svojej kritiky k románu *Zo starého domu* od Theodora Duimchena poznamenáva, že nemôže povedať, „že by sa táto poetická prechádzka vyplatila. Toto dielo je povedané jedným slovom – nesympatické.“⁸ Vidí jedinou pozitívnu stránku románu – a to „správne a logické vyriešenie zápletky a opis súrodeneckého páru, ktoré pozdvihuje aj city čitateľa.“⁹

Ako sa neskôr ukáže pri Schrattenthalovej vydavateľskej činnosti, hlavnou oblasťou jeho profesijného záujmu sa stala ženská literatúra (Frauenliteratur). O zaradení do tejto kategórie rozhodovalo pohlavie autora. Ženy spisovateľky na konci 19. storočia neboli výnimkou, práve naopak, skôr boli pravidlom, hoci cesta k ich umeleckému uznaniu potrvá ešte dlho. Napriek mnohým významným spisovateľkám (Anne Louise Germaine de Staël-Holstein, Jane Austin, Lou Andreas-Salomé a i.) muži považovali spisovateľky za diletantky v oblasti, v ktorej stáročia sami dominovali. Na konci 19. storočia však ženy prevládali aspoň v tzv. rodinných magazínoch (*Familienzeitschrift*). Richard Weitbrecht spája písanie žien s nízkou kvalitou spomenutých magazínov: „Už roky sa sťažujeme na záplavu ženskej prózy. A po istý stupeň je táto sťažnosť aj oprávnená, najmä pokiaľ sa týka rodinných magazínov, v ktorých autorky skoro úplne nahradili autorov. Nie že by muži písali horšie ako ženy, práve naopak. [...] Domnievame sa, že ženy ako pisateľky stĺpciekov v rodinných magazínoch súvisia s nízkou úrovňou týchto magazínov. Muž – umelec s mužským štýlom, sa tu už nepresadí.“¹⁰

Karl Weiß Schrattenthal sa vo svojich kritikách, ale aj vydavateľských plánoch, pokúšal upozorňovať na to, že nemožno odsúdiť báseň či knihu iba preto, lebo autorkou je žena. Kriticky analyzoval diela písané ženami, pričom popri kritike nikdy nezabudol vyzdvihnúť vydarené časti (čo dokazuje aj vyššie citovaná kritika diela Theodora Duimchena). V tomto konaní opäť spoznávame učiteľa, ktorý chce vzdelávať nielen spisovateľky, aby vedeli, ako písať lepšie, ale aj samotných čitateľov, ktorých chce upozorniť na kvalitnú literatúru. Jeho cieľom bolo verejne ukázať, čo možno, a čo nemožno považovať za dobrú literatúru. Sám sa neobmedzoval len na ženskú tvorbu, prinášal články aj o spisovateľoch, ktorých meno sa dostalo do kánonu nemeckojazyčnej literatúry, ako Franz Grillparzer a iní. Články, ktoré uverejňoval, tematicky korešpondovali s knihami, ktoré zostavoval a vydával.

Schrattenthalova nakladateľská a editorská činnosť

Vydavateľská činnosť Karla Weißa Schrattenthala je zrejme najvýznamnejšou etapou jeho verejného života. Témou „ženskej literatúry“ sa zaoberal už v 80. rokoch 19. storočia. Popri antológiách s lyrikou napísanou ženami (*Unsere Frauen in einer Aus-*

⁸ SCHRATTENTHAL, K. Weiß. *Unterhaltungsschriften*, s. 297.

⁹ SCHRATTENTHAL, odk. 8, s. 297.

¹⁰ WEITBRECHT, R. *Aus weiblichen Federn*, s. 426.

wahl aus ihrer Dichtung – Naše ženy vo výbere zo svojej tvorby, 1888) zostavil aj lexikón *Deutsche Dichterinnen und Schriftstellerinnen in Böhmen, Mähren und Schlesien*, 1885 (Nemecké spisovateľky z Čiech, Moravy a Sliezska), v ktorom popri krátkej biografii autorky a zoznamu vydaných diel prináša aj ukážky z ich tvorby.

Antológie patrili v 19. storočí k veľmi populárnemu žánru. Podľa autorského zákona v Prusku z roku 1870 autor nedostal za príspevok do antológie nijaký honorár¹¹, čo znamenalo, že antológie sa stali zdrojom rýchleho zarábku vydavateľa, nie však autorov. Antológie si oblúbili aj čitatelia, ktorí našli svojich obľúbených autorov takpovediac pod jednou strechou, bez toho, aby si museli kupovať viaceré básnické zbierky.¹² Nespokojnými ostali len spisovatelia a spisovateľky, ktorí často ani nevedeli, že boli do nejakej antológie zaradení. Ostala im len nádej, že si ich medzi množstvom mien a básní predsa len všimne ich budúci vydavateľ alebo podporovateľ.

Hoci má Schrattenthal na svojom vydavateľskom konte taktiež jednu antológiu, nezostal len pri nej. Sprostredkoval vydanie takým autorom, ktorý by si inak vydanie na vlastné náklady nemohli dovoliť. Aj z tohto dôvodu ho Franz Brümmer vo svojom lexikóne nazýva „advokátom tvoriacich žien a mužov z ľudu.“¹³ Schrattenthal dopomohol k vydaniu básnických zbierok trinástim mužom a ženám z chudobných pomerov. Kupcov básnickej zbierky hľadal ešte pred jej vydaním, aby sa pokryli náklady na tlač a poštovné, básnické zbierky zostavil sám a ku každej napísal bibliografickú štúdiu o autorovi, jeho osude a životných podmienkach. Jeho súčasníci považovali práve tento predslov za hlavný dôvod úspechu „hlasov básnikov z ľudu“, ako Schrattenthal nazýval tieto knihy: „Pri všetkých spisovateľoch z ľudu musí existovať silný osobný záujem, aby sme ich dary mohli oceniť.“¹⁴ Ak sa mu nepodarilo nájsť ochotného vydavateľa, vydal najskôr knihu na vlastné náklady v Prešporuku (ako to bolo aj pri prvom vydaní Johannu Ambrosius). Keď však o knihu prejavilo záujem vydavateľstvo, sa nebránil a pomohol pri vydaní vo vydavateľstve. Jeho knihy vychádzali v Brne, Stuttgarte či Kaliningrade. Hoci býval v mestách Rakúsko-Uhorska, udržiaval nielen obchodné, ale i súkromné kontakty aj za hranicami ríše.

K Schrattenthalovým najväčším vydavateľským úspechom rozhodne patrí dielo Johannu Ambrosius Voigtovej. Jej básnická zbierka vyšla štyridsaťpäťkrát, druhý diel jej básní vyšiel desaťkrát. K jej dielu existuje okolo deväťdesiat kritík. Po úvodnej, veľmi nadšenej recepcii sa ozvali aj kritické hlasy. Keďže Schrattenthal označil Johannu Ambrosius (Johanna Voigtová používala svoje dievčenské meno Ambrosius ako ume-

¹¹ BECKER, E. D. *Literarisches Leben*, s. 124.

¹² Podľa Güntera Häntzschela vyšiel jeden z najobľúbenejších nemeckých básnikov Emanuel Geibel v časovom rozmedzí 1840 – 1908 stotridsaťdvakrát, pričom vyšlo dohromady 92 400 kusov, antológia Elisy Polko vyšla v čase od roku 1860 po rok 1909 len devätnásťkrát, ale počet kusov dosiahol číslo 312 000. HÄNTZSCHEL, G. *Die deutschsprachigen Lyrikanthologien 1840 bis 1914*, s. 7.

¹³ BRÜMMER, odk. 3, s. 377.

¹⁴ EWERT, Max v liste z 1. mája 1899. Dostupné v osobnom fonde K. W. Schrattenthala v Archíve mesta Bratislavy, v škat. č. 1. Zvýraznené M. Ewertom.

lecké meno) za poetku z ľudu, na pozadí jej básnickej zbierky sa rozprúdila v novinách diskusia, kto a za akých podmienok je básnikom z ľudu, a čo to vlastne znamená ľudová tvorba. Johanna Ambrosius rozdelila verejnosť na dva tábory, na svojich stúpencoch a protivníkov. Medzi najvýznamnejších protivníkov Johanna Ambrosius patrili realista Fontane a naturalista Arno Holz. Stúpenca našla v osobe Hermana Grimma – syna Wilhelma Grimma a synovca Jacoba Grimma, známych bratov Grimmovcov – ktorý bol sám uznávaným kritikom a publicistom druhej polovice 19. storočia.

Časť tejto diskusie sa Schrattenthala dotkla len sprostredkovane – napríklad knihu Albrechta Goertha¹⁵ nepoznal, hoci to bola jedna z prvých negatívnych kritík diela Johanna Ambrosius. V tejto kritike pedagóg Goerth napadol aj vydavateľa a obvinil ho zo šírenia klamstiev o osobe Johanna Ambrosius. Schrattenthal reagoval len na krátky článok v novinách *Die Musen (Múzy)*, kde autor stručne zhrnie obsah Goerthovej knihy.¹⁶

Schrattenthal ďalej vydával *Schrattenthals Frauenzeitung (Schrattenthalove noviny pre ženy)*, ktoré neskôr vychádzali pod názvom *Schrattenthals Rundschau (Schrattenthalov rozhľad)*, obe v Prešporku. Tieto noviny sú zaujímavé z viacerých hľadísk. V prvom rade sa nepokúšal produkovať periodikum ponášajúce sa na najobľúbenejší rodinný magazín *Gartenlaube (Záhradná besiedka)*, ktoré dosiahlo náklad až 382 000 kusov.¹⁷ Jeho zámerom bolo vytvoriť odborný časopis zameraný na „ženskú literatúru“, čo je druhým pozoruhodným faktom v spätnej analýze tohto periodika. Zatiaľ čo cieľom *Gartenlaube* bolo priniesť témy zaujímavé a prístupné pre celú rodinu a články plnili aj vzdelávací charakter, Schrattenthal sa snažil šíriť osvetu len v jednej oblasti, a to v „ženskej literatúre“. Sám upozorňoval na to, že nejde o zábavný časopis pre ženy. Túžil skôr potom, aby sa jeho časopis stal „stredobodom ženskej literatúry“, „orientačným bodom“ čitateľov v novovydaných dielach a miestom „otvorenej kritiky“ pre pisateľky.¹⁸ Nakoniec však s výsledkom nebol úplne spokojný, ako vyplýva z listu priateľovi Franzovi Brümmerovi: „*Sám vidíte, tieto noviny sú len slabým odrazom toho, čo chcem.*“¹⁹

Schrattenthal si veľmi dobre uvedomoval hranice, medzi ktorými sa musel pohybovať. „*Nenašiel som žiadneho vydavateľa, [vydávam ich len] z môjho príjmu, a povedané medzi nami, už teraz vykazujem stratu, ale nechcem ten časopis nechať zaniknúť... Považujem ho za dôležitý.*“²⁰ Načrtnuté finančné problémy súviseli s nevelkým záujmom čitateľov, ako aj s nevšímavosťou vydavateľov. Schrattenthal sa nevzdával a časopis vydával presne dva roky.

¹⁵ GOERTH, A. Lyrikschwärmerei, Afterlyrik und Blaustrupftum.

¹⁶ Porov. VERUS. Goerth's Entlarvung der Johanna Ambrosius, s. 33 – 35.

¹⁷ BECKER, odk. 11, s. 110.

¹⁸ WEISS SCHRATTENTHAL, K. Unser Ziel, s. 54.

¹⁹ List Karla Weiße Schrattenthala pre Franza Brümmera. 25. 7. 1894. Pozostalost Franza Brümmera v Staatsbibliothek zu Berlin.

²⁰ List Karla Weiße Schrattenthala pre Franza Brümmera. 25. 7. 1894. Pozostalost Franza Brümmera v Staatsbibliothek zu Berlin.

Ďalšou zaujímavosťou je rozličnosť miest, z ktorých jednotlivé príspevky prišli – najčastejšie z Berlína, Viedne, Drážďan či z Kaliningradu, občas sa však nájde príspevok aj z Melbourne alebo Londýna. Prekvapujúco málo príspevkov je z vtedajšieho územia Uhorska. Schrattenthal na stránkach svojho časopisu demokraticky spojil diela ženskej literatúry bez ohľadu na geopolitické územia či spoločenské vrstvy.²¹

Záver

Karl Weiß zomrel v Bratislave ako takmer deväťdesiatročný 26. januára 1936. Jeho pozostalosť obsahujúca listy od 110 pisateľov v piatich jazykoch sa nachádza v *Archíve mesta Bratislavy*. Venoval sa literatúre ako spisovateľ, učiteľ, kritik a vydavateľ. V záplave literatúry, ktorá vychádzala najmä v poslednej tretine 19. storočia, uskutočňoval svoj plán a vydával diela spisovateľov a spisovateľiek, ktorí by si to inak nemohli dovoliť. Vo svojich novinách nechával prehovoríť bojovníčky za práva žien popri zarytých protivníkoch a protivníčkach ženskej emancipácie. Sám ako vydavateľ ženskej literatúry pomáhal k zárobku ženám a mužom z najchudobnejšej spoločenskej vrstvy roľníkov a remeselníkov. V období, keď ženy mohli vykonávať len isté typy zárobkovej činnosti a za každé rozšírenie tejto ponuky museli tvrdo bojovať,²² bol ochotný vydávať a predávať zbierky básní rôznych autorov a autoriek. Pritom presviedčal čitateľov, že spisovateľka netvorí na úkor svojich povinností. Hoci Schrattenthal svojimi slovami emancipáciu žien maril, skutkami ju podporoval.²³

Karl Weiß Schrattenthal sa snažil zhromaždiť veľké množstvo kontaktov i adres, napriek tomu jeho lexikón nedosahuje úroveň prác Sophie Patakyovej či Franza Brümmera. No jeho ochota pomôcť pri práci jednému alebo druhému dokazuje, že pravdepodobne takéto ambície vôbec nemal. Svojím dielom dosiahol demokratizáciu čítania a písania – zbierka takmer každého, či už bohatého alebo chudobného, môže byť vydaná a čítaná. Stal sa „advokátom písucich žien a mužov,“ bez nároku na honorár, bojovníkom za ženskú emancipáciu v utajení tak veľkom, že si to ani sám nevšimol, a človekom, ktorý sa snažil vyslobodiť z periférie literárneho diania tým, že chcel vytvoriť literárne dianie na periférii. A to sa mu aspoň čiastočne podarilo.

²¹ V týchto novinách sa nájdu aj básne od Kathariny Kochovej (1811 – 1892), chudobnej učiteľky domácich prác, pri textoch aristokriatiek, ako napr. Carmen Sylva (pseudonym rumunskej kráľovnej Elisabeth Pauline Ottilie Luise zu Wied 1843 – 1916).

²² Povolania odporúčané pre meštianske ženy na konci 19. storočia museli korešpondovať s tzv. „prirodeným určením ženy“, teda s vlastnosťami tradične považovanými za typicky ženské, ako ich určil aj francúzsky osvietenec Jean Jacques Rousseau. Patrili sem napr. učiteľka, vychovávateľka či spoločníčka (pre staršie dámy). Bližšie pozri: HACKER, L. *Schreibende Frauen um 1900*, s. 40f.

²³ Bližšie pozri: BOBOKOVÁ, I. *Karl Weiß Schrattenthal a ženský literárny svet*. In: *Filologické štúdie 1*. Nümrecht: Kirschverlag, 2015.

P r a m e n e

Staatsbibliothek zu Berlin. Pozostalosť Franza Brümmera.

SCHRATTENTHAL, K. List pre Franza Brümmera. 25. 7. 1894. Dostupné v pozostalosti Franza Brümmera v *Staatsbibliothek zu Berlin*.

Archív hlavného mesta Bratislavy. Pozostalosť Karla Weiša Schrattenthala.

EWERT, M. List. z 1. mája 1899. Dostupné v osobnom fonde K. W. Schrattenthala, škat. č. 1.

SCHRATTENTHAL, K. Unser Ziel. *Schrattenthals Frauenzeitung*. 1894, (7), 1. 1. 1894, 54.

SCHRATTENTHAL, K. Unterhaltungsschriften. *Blätter für literarische Unterhaltung*. 1896, (19), 7. 5. 1896, 297.

WEITBRECHT, R. Aus weiblichen Federn. *Blätter für literarische Unterhaltung*. 1897, (27), 1. 7. 1897.

Z o z n a m b i b l i o g r a f i c k ý c h o d k a z o v

BECKER, E. D. *Literarisches Leben*. St. Ingbert: Röhrig Universitätsverlag, 1994.

BOBOKOVÁ, I. *Karl Weiß Schrattenthal a ženský literárny svet*. In: *Filologické štúdie 1*. Nümrecht: Kirschverlag, 2015.

BRÜMMER, F. *Lexikon der deutschen Dichter und Prosaisten vom Beginn des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart* [online]. Bd. 7. Leipzig: Reclam Verlag, 1913 [cit. 2016-07-20]. Dostupné z: http://www.deutschestextarchiv.de/book/view/bruemmer_lexikon07_1913/?hl=Wei%C3%9F&p=381

GOERTH, A. *Lyrikschwärmerei, Afterlyrik und Blaustrupftum*. Wiesbaden: H. Lüßenkirchens Verlag, 1896.

HACKER, L. *Schreibende Frauen um 1900. Rollen-Bilder- Gesten*. Berlin: Lit Verlag, 2007.

HÄNTZSCHEL, G. *Die deutschsprachigen Lyrikanthologien 1840 bis 1914: Sozialgeschichte der Lyrik des 19. Jahrhunderts*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1997.

TANCER, J. *Neviditeľné mesto: Prešporok/Bratislava v cestopisnej literatúre*. Bratislava: Kalligram, 2013.

VERUS. Goerth's Entlarvung der Johanna Ambrosius. *Die Musen: Monatshefte für Produktion und Kritik*, 1896, (6), 33 – 35.

Karl Weiß Schrattenthal – Pressburg publisher and literary reviewer at the turn of 19th and 20th century

Ivana Boboková

The paper focuses on the personality of Pressburg literary reviewer, publisher and teacher Karl Weiß Schrattenthal (25th September 1846 – 26th January 1936). Although Karl Weiß came from the territory of today's Czech Republic, he spent more than half of his life in Pressburg. His contemporaries knew him as the “advocate of creative women and men” because he ensured publishing of collection of poems of poets and poetesses who would never be able to publish them at their own expenses (as it was common at that time). The text outlines Karl Weiß Schrattenthal's multifarious activities on that time literary market. It is mostly based on Karl Weiß Schrattenthal's inheritance, which is kept in the Archives of the capital city Bratislava.

Key words: Karl Weiß Schrattenthal (1846 – 1936), inheritance, newspapers for women in German language, periodicals, publishing houses, history of book culture, history of literature, book market.

Kníhkupecká rodina Vitézovcov ako organizátor hudobného života v Košiciach

Dva albumy koncertov v hoteli Schalkház z rokov
1875 – 1943

Eleonóra Blašková

Kľúčové slová: Košice, kníhkupectvá, umenie, rodina Vitézovcov, vokálne koncerty, inštrumentálne koncerty, albumy koncertných plagátov, 19. storočie – 1943, hudobniny, divadlo.

Úvod

Kníhkupci a umenie. Spojenie, resp. vzťah či prelínanie týchto dvoch pojmov nie je na prvý pohľad nezvyčajné. V prvom rade evokuje spojenie s krásnou literatúrou, poéziou, literárnym umením. Pri predaji alebo vydávaní pohľadníc, ktoré boli súčasťou ponuky obchodu, má blízko k fotografickému až výtvarnému umeniu a pri hudobninách, príp. zvukových nahrávkach, platniach je súvislosť s hudbou neprehliadnuteľná. Dôkazom skutočnosti, že kníhkupec sa podieľal na predaji vstúpeniek či propagácii koncertu formou inzercie vo výklade svojho obchodu, sú správy o činnosti kníhkupca Adolfa Maurera (1844 – 1928)¹, ktorý takto značne prispel k budovaniu košického poslucháčskeho zázemia v oblasti vážnej hudby v druhej polovici 19. storočia. Aby sa kníhkupec zaoberal výberom a zabezpečovaním účinkujúcich či prípravou ich pobytu v meste, už také samozrejmé nie je. V propagácii kvalitného hudobného, inštrumentálneho alebo vokálneho umenia v Košiciach zohrali významnú úlohu v období od konca 19. a v prvých troch desaťročiach 20. storočia dvaja kníhkupci – členovia rodiny Vitézovcov – Anton (Antal) Adolf (1859 – 1918) a jeho synovec Alexander (Sándor) (1884 – 1954).²

¹ MIHÓKOVÁ, M. Slovník košických osobností 1848 – 1918, s. 271.

² Krstné mená osôb píšeme v slovenskej podobe. Pri prvom výskyte uvádzame v zátvorke maďarský ekvivalent v prípade, že ho osoba používala v takejto forme.

O pestrosti hudobného umeleckého života košickej meštianskej spoločnosti od konca 19. storočia do roku 1943 svedčia dva albumy koncertných programov³, ktoré sa konali v sále prestížneho hotela Schalkház v Košiciach. Na jednej strane potvrdzujú nielen bystrý podnikateľský um obchodníka, jeho rozsiahle znalosti a prehľad z oblasti vážnej hudby, ale na strane druhej podávajú aj obraz o hudobnom vkuse košickej meštianskej spoločnosti, interpretačnom a skladateľskom umeleckom zázemí v meste, kontaktoch so zahraničnou umeleckou societou v sledovanom období.

Situácia v knižnom obchode v Košiciach po roku 1867 a počiatky podnikania Antona Adolfa Vitéza

Rodák z Kecskemétu, Anton Adolf Vitéz (1859 – 1918), sa po tovarišských rokoch strávených v kníhkupeckom podniku Gallia v Kecskeméte, neskôr v Kószegu, Budapešti, Kluži a na študijných cestách v Nemecku zamestnal na začiatku 80. rokov 19. storočia v etablovanom košickom kníhkupectve Adolfa Maurera. Bolo to v období, keď aj toto odvetvie prechádzalo zmenami reagujúcimi na politickú a hospodársku situáciu v Uhorsku po rakúsko-uhorskom vyrovnaní. Jedným z jeho hlavných znakov bolo silné postavenie budapeštianskych vydavateľstiev a tlačiarň, čo sa prejavilo väčším množstvom literatúry v uhorskom jazyku. Okrem toho situáciu nepochybne ovplyvnila prebiehajúca školská reforma, ktorá mala osobitné požiadavky na zloženie knižného sortimentu, najmä učebníc a školských pomôcok. V druhej polovici 19. storočia prosperovali v Košiciach okrem spomenutého kníhkupectva A. Maurera predovšetkým obchody Františka Mildnera a Jozefa Gustáva Werfera, ktoré mali vybudované odberateľské zázemie z príslušníkov nemeckej a maďarskej meštianskej vrstvy a už skôr nadobudnuté kontakty so zahraničnými vydavateľstvami. V ich ponuke prevládali knihy doplnené hudobninami (A. Maurer, L. Toperczer, F. Mildner), často aj papiernickým tovarom, písacími a kresliarskymi potrebami. V niektorých prípadoch bolo súčasťou podnikania aj požičiavanie kníh (A. Maurer, L. Toperczer). Proces postupného rozvoja a zvýšenia stability knižného obchodu v Košiciach posilnila aj tá skutočnosť, že veľký počet košických novín a časopisov prinášal nielen informácie o nových tituloch, ponukové zoznamy kníhkupectiev, ale aj kritiky a recenzie kníh z pera pedagógov košických škôl, novinárov, spisovateľov, členov mestských, regionálnych i krajiných kultúrnych spolkov.

³ Concert Programme von 1875 bis ... [1902]. – Album v zbierke Oddelenia historickej tlače Východoslovenského múzea v Košiciach, Sign. IV. 3462. Druhý album plagátov z pozostalosti kníhkupca Alexandra Vitéza zapožičal autorke Ing. Sándor Vitéz z Budapešti, syn kníhkupca Alexandra Vitéza.

Obr. 1. Kníhkupectvo a obchod s papierom Sándora Vitéza na Hlavnej ulici č. 75 v Košiciach v 30. rokoch 20. storočia. (Zapožičané z rodinného archívu Ing. S. Vitéza, Budapešť)

V roku 1885 si A. A. Vitéz s Vojtechom (Bélom) Koczányim otvorili v prízemných priestoroch domu na Hlavnej ulici č. 75 v Košiciach kníhkupectvo a obchod s hudobninami „Koczányi és Vitéz“ (Koczányi a Vitéz). Stal sa známym svojou precíznosťou, bohatou ponukou odbornej literatúry, a to aj formou uverejňovaných samostatných zoznamov literatúry i v periodikách⁴ a prezentáciou odbornej literatúry na výstavách rôzneho zamerania.⁵ Keď sa v roku 1896 Koczányi osamostatnil⁶, Vitéz podnikal samostatne a v súpise podnikateľov – kníhkupcov Kráľovského krajského súdu v Košiciach je evidovaný ako majiteľ papiernictva a obchodu s knihami a hu-

⁴ V septembri 1895 vydalo kníhkupectvo ponukový zoznam kníh z rokov 1860 – 1895, ktorý obsahoval odbornú literatúru z oblasti farmakológie a veterinárneho lekárstva „Szakirodalmi jegyzékek sorozata I.: A magyar orvos gyógyszerészi és állatorvosi szakirodalom jelesebb termékeinek jegyzéke 1860 – 1895“. Podľa Koczányi és Vitéz könyvjegyzéke, s. 3.

⁵ Pri príležitosti prvej záhradníckej výstavy v Košiciach vystavuje kníhkupectvo rozsiahlejší súbor záhradníckej literatúry. – Podľa Az első kertészeti kiállítás Kassán, s. 1 – 2.

⁶ Koczányi prevádzkoval inzertnú a novinovú kanceláriu na dnešnej Alžbetinej ulici, mal obchod a od r. 1900 aj tlačiareň na Mlynskej ulici č. 22, v ktorej tlačil predovšetkým komerčné tlače. Po r. 1908 tlačiareň prevzal Juraj Podraczky.

dobninami.⁷ Takto mohol v plnej miere zúročiť odborné skúsenosti nadobudnuté v európskych krajinách a rozvíjať styky so zahraničnými partnermi. V júli 1900 rozšíril svoje podnikanie o vydavateľskú a tlačiarenskú činnosť zakúpením bývalej tlačiarne Ludovíta (Lajosa) Riesa od vdovy Hermíny, rod. Schullerovej na Hlavnej ulici č. 68, v budove paláca Spišskej komory. Zároveň v januári 1901 ako vydavateľ zložil kauciu aj za politické noviny *Felsőmagyarország*, ktoré založil Ries. No už 1. júla 1901 noviny predal Samuelovi (Samu) Matznerovi. Napriek tomu, že tlačiareň modernizoval, rozšíril a premiestnil na Mlynskú ulicu č. 16 do priestorov bývalej tlačiarne Gustáva Bernovitsa, v tomto odbore podnikal len do roku 1903⁸ a podnik odpredal Zoltánovi Schillingerovi. Ten tlačiareň pomerne úspešne viedol pod názvom „Vitéz A. utóda“ (Nástupca A. Vitéza) od septembra 1909 do roku 1918 už v nových priestoroch na Zvonárskej ulici č. 9.⁹

Situácia v hudobnom živote Košíc a aktivity A. A. Vitéza k jeho skvalitneniu

Po roku 1903 sa Anton Vitéz sústredil na skvalitňovanie a rozvíjanie obchodu s knihami, hudobninami, od roku 1907 aj s hudobnými nahrávkami, papierom a písacími potrebami. Po kníhkupcovi A. Maurerovi prevzal predaj vstupeniek na koncertné podujatia a podľa vzoru nemeckých kníhkupcov a nadobudnutých kontaktov s nemeckým umeleckým prostredím sa začal zaoberať aj ich organizovaním. Verejné koncertné vystúpenia¹⁰ predstavovali protipól hudobnému repertoáru kamenného

⁷ ŠA Košice. Fond Krajský súd v Košiciach – firemný register 1872 – 1949. Č. spisu A-VI-6, inv. č. 1236, č. škat. 539.

⁸ Podľa prípisu č. 14468/1903 zo 7. 11. 1903 Policajného kapitanátu v Košiciach oznámil A. A. Vitéz ukončenie podnikania v tlačiarňi k 1. 11. 1903. ŠA Košice. Fond Krajský súd v Košiciach 1872 – 1949. Inv. č. 1236, č. škat. 539. V r. 1902 v tlačiarňi pracovali Alexander (Sándor) Engelhardt, Filip (Fülöp) Horváth, Alexander (Sándor) Katona, Ján (János) Makara, Eugen (Jenő) Hufnagel, Jozef (József) Rosenberg, Anton (Antal) Szoviusz, Bernard (Bernát) Strom. - Podľa: Névjegyek.

⁹ V r. 1910 zamestnávala tlačiareň 9 sadzačov, 1 strojmajstra, 1 pomocného robotníka a 1 učňa. Tlačili sa predovšetkým úradné publikácie, štatúty, výročné školské správy mestských škôl, ročenky záujmových spolkov a združení. Vysoko je hodnotená jeho aktivita pri vydaní 46 kníh v edícii „A magyar gazda könyvtára“ (Knižnica maďarského hospodára). Propagoval hlavne diela košických autorov. Podrobnejšie je analyzovaná v diele VÁVROVÁ, Z. a A. CSÁJIOVÁ, eds. Košické tlače do roku 1900. Košice: Štátna vedecká knižnica, 1997. - Prehľad tlačených periodík, žurnálov i mestských úradných novín a časopisov, ktoré tvorili tlačiarenský program prevádzky je podrobne rozpísaný v publikácii POTEMLA, M. Bibliografia inorečových novín a časopisov na Slovensku do roku 1918, s. 172 – 173, 305, 348, 351, 406, 410, 456 – 457, 490, 496, 497.

¹⁰ V aristokratických rodinách, ale i v rodinách bohatých košických mešťanov bolo samozrejmosťou organizovať domáce koncerty umelcov v „salónoch“, resp. pravidelné nedeľné popoludnia, na ktorých sa stretávali priatelia a známi, amatérski hudobníci a spoločne sa muzicírovalo. Organizátorom pravidelných koncertov cirkevnej hudby v košickom Dóme od r. 1911, vežových koncertov trubačov od r. 1911 a nadšeným propagátorom českého a slovenského hudobného umenia bol hudobný skladateľ, organista a regenschori Oldřich Hemerka (1862 – 1946).

košického divadla. Divadelné spoločnosti Michala (Mihály) Szendreyho (1899 – 1902), Jána (János) Komjáthyho (1902 – 1914) a Edmunda (Ödön) Faragóa (1914 – 1923, 1924 – 1926), ktoré tu pôsobili v sledovanom období, mali hudobnú časť repertoáru zostavenú predovšetkým z populárnych viedenských a maďarských operiet, postupom času ich však nahradili obľúbené anglické frivolnejšie operety. Okrem toho populárne boli ľudové spevohry, hudobné frašky a kabaretné programy. Predovšetkým Faragó zaradil do dramaturgického plánu aj pravidelné predstavenia osvedčených operných titulov (Webera, Rossiniho, Flotowa, Verdiho, Gounoda, Pucciniho, Mascagniho, Leoncavalla, Bizeta) formou hostovania sólistov. Veľkým nedostatkom však bolo, že divadlo nedisponovalo vlastným orchestrom a dirigenti boli nútení pracovať s externými hudobníkmi. Čo však Košiciam chýbalo, bol samostatný symfonický orchester. Na podnet Dr. Ondreja (Endre) Pukyho a Petra Königa vznikla v roku 1902 Košická spoločnosť pre pestovanie komornej hudby, resp. Košický hudobný spolok (Kassai zeneegyület) – amatérsky symfonický orchester (nazývaný aj Košická filharmónia), ktorý interpretoval a priblížil košickým záujemcom kvalitné inštrumentálne diela nielen svetových, ale i domácich skladateľov (O. Hemerka, P. König-Király, J. Kerner). Pre úspešné fungovanie orchestra však chýbalo finančné i organizačné zabezpečenie, a čo je tiež dôležité, absentovalo pripravené poslucháčske zázemie pre symfonickú hudbu. Vojenským orchestrom, ktoré vystupovali predovšetkým v priestoroch divadla, sa nepodarilo získať si obľubu Košičanov, ktorí v nich videli nemecký, resp. rakúsky diktát. Treba však vyzdvihnúť jeho umeleckú úroveň najmä počas dirigentského pôsobenia rakúskeho skladateľa Alojza Neidhardta v rokoch 1897 – 1912 a neskôr Dezidera Kövéra. Počet koncertov miestnych komorných zoskupení (hlavne sláčikových kvartet) napriek kvalitatívne vysokej úrovni bol pomerne nízky. Košické kvarteto Alexander Füredi – prvé husle, neskôr Alexander Recht, Eva Breuerová – druhé husle, Peter König-Király – viola, neskôr Oldřich Hemerka, Alfréd Knöpfler – violončelo, vyvíjalo svoju činnosť pod vedením Petra Königa-Királya v rokoch 1902 – 1904. Začiatkom roka 1906 obnovená Košická filharmónia s dirigentom, tiež známym klaviristom, Štefanom (Istvánom) Laubom pôsobila už len krátko.

Organizovanie koncertov vážnej hudby v Košiciach bolo súčasťou programu viacerých kultúrnych, náboženských i charitatívnych mestských spolkov. Aby podobné spolky aj v ďalších uhorských mestách obstáli v silnejúcej konkurencii s impresáriami, umeleckými či koncertnými podnikateľmi a mohli finančne zabezpečiť kvalitné hostovanie popredných umelcov doby, vytvorili v roku 1913 Hornouhorský hudobný zväz (Felsőmagyarországi Zeneszövetség). A. A. Vitéz sa preukázal ako šikovný organizátor do takej miery, že košický Kazinczyho kruh (po roku 1916 Kazinczyho spoločnosť), ktorý pravidelne organizoval literárne a umelecké večery s poprednými košickými i mimokošickými umelcami a iniciatívne podporoval prezentáciu diel košických skladateľov (od roku 1913 už ako člen celouhorského zväzu), v roku 1914 vystúpil z celouhorského zväzu, pretože Vitéz mu ponúkol výhodnejšie podmienky na organizovanie koncertov. Za takouto veľkolepou ponukou kníhkupca treba vidieť jeho cielavedome pestované kontakty s barónkou Malvínou Melcze-

Obr. 2 Titulná strana Albumu koncertov, ktoré sa konali od roku 1875 v sále hotela Schalkház. (Východoslovenské múzeum v Košiciach, Fond historickej tlače)

rovou (1836 – 1917), veľkou mecénkou hudobného umenia a košických umelcov vôbec. Tento úspešný podnikateľský ťah upevnil postavenie A. A. Vitéza v hudobnom i širšom kultúrnom živote Košíc a zabezpečil prekvitanie jeho obchodu s knihami, hudobníkmi a kancelárskymi potrebami.

Vzácný *Album koncertov* v hoteli Schalkház začína zápisom v roku 1875, keď sa v predaji vstupeniek angažovali kníhkupci F. Haymann a A. Maurer a program koncertov sa tlačil u K. Werfera. Prenajímateľmi klavíra značky Bösendorfer boli v rokoch 1875 – 1891 košickí majstri opravári a obchodníci s hudobnými nástrojmi K. Elischer, K. Kluzsinszky, O. Megay a F. Foll. Prvýkrát sa kníhkupectvo „Koczányi a Vitéz“ (spoločne s cukrárom V. Stefanovicsom) spomína v súvislosti s predajom lístkov na hudobný večierok spojený s tanečnou zábavou v Hospodárskej akadémii, na ktorom sa prezentovala domáca klaviristka Etelka Bárkányová¹¹ v decembri 1891. Po roku 1896 vystupuje A. Vitéz ako predajca vstupeniek už samostatne. Za obdobie deviatich rokov (1892 – 1901) je zaevidovaných celkovo 33 večerných koncertov (ručne, väčšinou však súborom tlačených plagátov), pri ktorých figuruje meno A. A. Vitéza ako predajcu vstupeniek. V menšej miere je zastúpený A. Maurer a Vojtech (Béla) László. Text

¹¹ Mená domácich ženských interpretiek – umelkýň píšeme s prechýľovacou koncovkou -ová. Mená zahraničných umelkýň sme ponechali v pôvodnej podobe.

celého albumu je písaný v maďarčine. Pri pozornejšom prelistovaní albumu je viditeľná prevaľa klaviristov, resp. vokálnych umelcov s klavírnym sprievodom. Takéto podujatia vďaka premyslenej dramaturgii umožňovali vyniknúť obidvom zložkám aj sólisticky. V niekoľkých prípadoch bola umelecká zložka doplnená o umelecké slovo, recitáciu hosťujúceho, predovšetkým budapeštianskeho herca. Samostatné klavírne recitály (celkovo štyri) zazneli v roku 1892, keď sa predstavil „zázračný“ 7-ročný Raoul Koczalski predvedením diel Bacha, Beethovena, Rubinsteina, Čajkovského, Liszta, úpravami diel Chopina. V roku 1893 a 1898 sa predstavil nemecký fenomenálny virtuóz a skladateľ Emil Sauer (okrem už spomenutých skladateľov pribudol v programe Mendelssohn-Bartholdy), v roku 1895 klavirista a skladateľ Eugen d'Albert s interpretáciou diel Beethovena, Schuberta, Webera, Chopina, Liszta, Bacha vo vlastnej úprave. Na šestnástich koncertoch sa prezentovali nielen speváci s klavírnym sprievodom, ale klaviristi aj samostatne. Spomenieme taliansku mezzosopranistku Alice Barbi a nemeckého skladateľa a klaviristu Georga Lieblinga (1893), belgickú sopranistku Améliu Heussner-Nikisch a Štefana Thomanna, žiaka F. Liszta pochádzajúceho z Humenného (1894), rakúsku mezzosopranistku Antóniu Schläger v roku 1895 s Pavlom Eislerom a opäť v roku 1897 s M. Schirrmannom, sopranistku talianskeho pôvodu Emmu Turollu s Viliamom Ammermannom (1895). Netradičný bol koncert klaviristov Viliama a Lajosa Thernovcov, ktorí predviedli program pre dva klavíry (spoluúčinkovala speváčka Friderika Mayer s košickou klaviristkou Agnesou Huszkovou, 1897). Mezzosopranistka milánskej La Scaly Irma Spányi s umeleckým kolegom klaviristom Ernóm Dohnányim zavítali do Košíc tiež dvakrát – v rokoch 1898, 1899 a prezentovala sa aj berlínska primadona Terézia Rothauser s klaviristom Alajosom Tarnaym (1899) a Oskarom Dienzlom (1901). Americká sopranistka Marcela Lindh sa predstavila na koncerte s maďarskými pedagógmi a klaviristami A. Tarnaym (1899) a Karolom Aggházym (1900). Z vokálnych diel prevládali piesne Schumanna, Schuberta, Brahmsa, Griega (Barbi, Heussner-Nikisch, Rothauser, Spányi, Lindh), árie z oper Mascagniho, Verdiho, Ponchielliho (Turolla), Händela (Barbi), Wagnera, Mascagniho, Saint-Sänsa, Verdiho, Masseneta (Schläger), Donizettiho, Saint-Sänsa (Spányi), Wagnera, Bizeta (Rothauser), Pergolesiho, C. M. von Webera, Delibesa, Aggházyho (Lindh). U spomenutých klaviristov dominovali diela Liszta, Chopina, Mendelssohna-Bartholdyho, Mozarta (Thomann), Beethovena (Ammermann), Rubinsteina a vlastné úpravy, resp. skladby (Dohnányi, Strauss-Schütt, Dienzl). Koncerty zostavené zo sólových diel pre klavír a husle odzneli trikrát. Klavirista a pedagóg Károly Tarnay (skladby Chopina) s belgickým huslistom Césarom Thomsonom (skladby Pagaginiho, 1892), nemecký huslista William Burmester s klaviristom Móricom Mayer-Mahrom (spoločne predviedli diela Schuberta a Mendelssohna-Bartholdyho, samostatne Paganiniho a Bacha, 1901), český huslista František Ondříček (Saint-Saëns, Bach, Paganini) s Josefom Faměrom (Liszt) a vojenským orchestrom (1903). Album obsahuje programy vystúpení dvoch sláčikových kvartet (jedno zahraničné), štyroch husľových večerov v kombinácii so spevom (1900) a jeden sólový večer 14-ročnej huslistky Stefi Geyer (1902). Husľové koncerty v kombinácii s klavírnym a speváckym vystúpením pred-

stavili na piatich večeroch. V roku 1900 tu vystúpil na koncertoch A. A. Vitéza trikrát (so speváčkami Dorou Lichtenstein, Vilmou Szegheő a Helen Herbert) v tej dobe jeden z najlepších husľových virtuózov sveta Jan Kubelík. V roku 1897 koncertoval Jenő Hubay so speváčkou Ilonou Szilágyi-Bárdossy pochádzajúcou zo Štítnika a klaviristom Alajosom Bodóom. Okrem spomenutých umelcov – sólistov (viacerí mali pôvod, resp. iný blízky vzťah ku Košiciam) dostali priestor i domáci, ktorí pôsobili v speváckej zložke divadelnej spoločnosti J. Komjáthyho alebo ako pedagógovia na košickej hudobnej škole. Vystúpili ako sólisti, členovia speváckych zborov na dobročinných podujatiach, ale tiež ako sekundisti svetoznámych sólistov.

Koncertný život Košíc pod taktovkou Alexandra Vitéza

Anton Vitéz zasvätil celý svoj život propagácii literatúry a hudobného umenia. Nemal vlastnú rodinu, a preto venoval starostlivosť svojmu synovcovi Alexandrovi (Sándorovi) (1884 – 1954) z Kecskemétu, ktorý pomerne skoro osirel.¹² Po ukončení obchodnej akadémie v Budapešti sa zaučal od roku 1902 v jeho košickom obchode. A. A. Vitéz finančne podporoval aj jeho zahraničné študijné cesty¹³, najmä v Nemecku (Drážďany, Lipsko, Weimar, od roku 1909), kde nadviazal obchodné kontakty s kníhkupcami, vydavateľmi, ktoré zužitkoval a rozvinul vo svojom neskoršom podnikaní po prevzatí obchodu svojho strýka (1918 – 1945).¹⁴ Zapojil sa do práce v dozornom výbore obchodnej spoločnosti Academia v Bratislave, ktorá po roku 1919 dohliadala na šírenie a dovoz maďarských a neskôr i českých kníh na Slovensko a postupne prevzala na seba úlohu hlavného komisionára maďarských vydavateľstiev na Slovensku. Angažoval sa aj v celoštátnom hnutí kníhkupcov, keď sa stal spoluzakladateľom (s G. Jaschkom, F. Mildnerom a A. Zakariášom, 1920) Spolku kníhkupcov a obchodníkov s papierom v Československu a od roku 1923 aj jeho podpredsedom.

¹² Alexander (Sándor) Vitéz sa narodil 4. 9. 1884 v rodine Sándora Vitéza v Kecskeméte (Maďarsko) ako tretie dieťa z piatich súrodencov. O jeho otcovi je z rozprávania Ing. Sándora Vitéza z Budapešti známe len toľko, že zomrel na otravu krvi mladý, 33-ročný. Najstarší brat košického kníhkupca Alexandra – Aladár bol vojakom a jeho rodina žila v Bratislave, druhým v poradí bol István. Sestra Ilonka žila s rodinou v Budapešti, podobne ako brat Miklós (1888 – 1956) známy spisovateľ a uznávaný filmový scenárista.

¹³ Podľa rozprávania Ing. S. Vitéza z Budapešti sa silné sociálne cítenie Alexandra Vitéza prejavilo aj v podpore chudobných žiakov z košických rodín. Každoročne prispieval finančne i zabezpečením učebníc a školských potrieb trom-štyrom študujúcim chlapcom. Podmienkou takejto podpory bolo úspešné zvládnutie ročníka, ktoré museli preukázať vysvedčením u obchodníka. Viacerí z nich dosiahli vysokoškolské vzdelanie a s vdakou na neho spomínali.

¹⁴ Obchod viedol nepretržite až na obdobie, keď bol príslušníkom Strany šípových krížov zatknutý a väznený v r. 1944. Vtedy viedla obchod jeho dcéra z prvého manželstva Alžbeta s dvoma pomocníkmi. Zamestnával priemerne 4 – 5 pomocníkov ročne.

Spolupracoval s kníhkupcami z Maďarska a vstúpil aj do pražského Spolku čsl. kníhkupcov a nakladateľov (1925), ktorý svoju činnosť vyvíjal do roku 1938. Pritom bol členom viacerých košických kultúrnych, športových i dobročinných spolkov (Kazinczyho spoločnosť, Meštianske kasíno, čestný člen Košického športového klubu). V roku 1945 Vitézovo kníhkupectvo a obchod s papierom zlikvidovali a rodina bola vysídlená do Maďarska.

Alexander Vitéz sám nehral na nijakom hudobnom nástroji, napriek tomu jeho znalosti a rozhľadenosť v oblasti klasickej hudby ho pozdvihli na jedného z popredných organizátorov koncertov vážnej hudby v Košiciach v 20. a 30. rokoch 20. storočia.¹⁵ Výberom kvalitných interpretov a skladbou ich vystúpení vo veľkej miere formoval hudobný vkus poslucháčov. Zapožičiavaním vlastného koncertného klavírneho krídla značky Bösendorfer prispieval ku kvalite predvedených diel. Terasa jeho domu na dnešnej Svätoplukovej ulici bola miestom priateľských stretnutí s hosťujúcimi umelcami z celého sveta, z ktorých každý mu dedikoval svoj fotoportrét¹⁶ a viacerí sa do Košíc vracali koncertovať pravidelne.

Rozsiahly, viac ako 200-stranový, nečíslovaný album Sándora Vitéza začína registrovať koncertné plagáty tlačené v tlačiarňi Z. Schillingera „Vitéz A. utóda Kassa“ v apríli 1909, keď sa predstavila speváčka Sára Sebők s klaviristom A. Tarnaym. Po roku 1918 sa plagáty tlačili v Tlačiarňi sv. Alžbety, úč. spol. (Sz. Erzsébet nyomda, R. T.) alebo v tlačiarňi Athenaeum, košická tlačiareň úč. spol., Globus Könyvnyomda, R. T. a niekoľkokrát v tlačiarňi WIKO a Közérdek (1925). Pri porovnaní s plagátmi z predchádzajúceho obdobia majú nápaditú grafickú úpravu – použitie kvetinových a hudobných motívov, orámovanie a od novembra 1909 jednotný text v hornej časti: „Vitéz Hangverseny Estéi Kassán“ (Vitézove koncertné večery v Košiciach), príp. Kazinczy Kör Zeneestélye (Hudobný večer Kazinczyho kruhu), po roku 1918 aj „Koncertná kancelária Vitéz, Vitéz Hangversenyiroda Košice – Kassa“. Textová časť niekedy obsahuje okrem podrobnej programovej časti a mien účinkujúcich aj životopisné údaje o autorovi alebo o svetovej premiére skladby. V organizačnej časti okrem bežných údajov je oznámenie o obmedzení fajčenia s ohľadom na dámy, o uzavretí vstupných dvier po začatí koncertu a o ponuke kníhkupectva (predovšetkým notového materiálu) k aktuálnemu programu. Často sú priložené texty vokálnych diel, ktoré odznejú na koncerte a tiež texty recenzií, kritik, hodnotení uverejnených v európskych novinách (*Wiener Tagblatt*, *Prager Tagblatt*, *Staatsbeamten-Zeitung*, ale aj v nórskych!) o predchádzajúcich vystúpeniach umelcov – v nemčine a v maďarskom pre-

¹⁵ Spisovateľ a literárny historik, autor viacerých prekladov českých operných libriet Smetanu a Dvořáka do maďarčiny Dr. Ferenc Sziklay (1883 – 1943), organizátor kultúrneho života v meste, spomína na neho ako na výnimočne kultivovaného kníhkupca, priateľa, s ktorým spoločne organizovali koncerty na mimoriadne vysokej úrovni. Takto ho poznal aj László Sziklay zo spomienok svojho otca. SZIKLAY, L. Egy kassai polgár emlékei, s. 306.

¹⁶ Tieto informácie a zbierka zarámovaných fotografií s dedikáciami sa nachádza vo vlastníctve jeho syna Ing. Sándora Vitéza v Budapešti.

VITÉZ A. KASSA, FŐ-UTCA 75. sz.	
KÖNYVKERESKEDEÉS * ZENEMŰKERESKEDÉS * PAPIRKERESKEDÉS * KÖNYV-ÉRTÉKESÍTŐHIVATAL	TELEFONSZÁM: 154
POSTATÁRTERVEZÉS TÁRI CHEQUESZÁM: 543	IDEIGLENES KISÉRŐ JEGYZÉK
Méltóságos Nagyságos Tekintetes	Kassa, 1914. máj. 6.
<i>Varosi Zenekola, H.</i>	
Becces megrendelésre — Szíves áttekintésre — Folytatásul — Könyvelve	Koronaérték
<i>A Bösendorfer konzortium</i>	<i>36.-</i>
<i>Riszóntól felvett</i>	VITÉZ A.
KÖNYV-, ZENEMŰ- ÉS PAPIRKERESKEDÉS	KASSA, FŐ-UTCA 75.
<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>

Obr. 3 Účet za zapožičanie klavíra Bösendorfer pre potreby Mestskej hudobnej školy v Košiciach z mája 1914 s podpisom A. Vitéza. (Východoslovenské múzeum v Košiciach. Fond historickej tlače. Drobná tlač „Vitez A. Kassa, Fő utca 75 sz.“. Sign. R-17.900/3)

klade. Od roku 1919 je textová časť zaznamenaná paralelne v slovenčine a maďarčine. Zaujímavý je oznam zo začiatku roka 1910, keď A. Vitéz zakúpil koncertné krídlo viedenskej firmy Bösendorfer a stal sa jeho prenajímateľom jednak na koncerty v Schalkháze, ale aj pre koncertné účely miestnej hudobnej školy a spolkov.

Na plagátoch sa zvyklo uvádzať aj meno ladiča, majstra Karola Linkescha. Koncom 20. rokov bol klavír vymenený za nástroj firmy August Förster, ktorý dodávali ladiči a obchodníci K. Linkesch a Arnold Hanka. V druhej polovici 30. rokov sa používal na koncertné vystúpenia klavír značky Scholze Warnsdorf. Programové zloženie koncertov kopírovalo osvedčené zostavy z predchádzajúceho obdobia: najčastejšie boli spevácke recitály s klavírnym sprievodom (S. Sebők, A. Tarnay – 1909; V. Svärdström, A. Tarnay – 1910; J. Vermes, M. Hemerková – 1920; E. Krammer, O. Herz – 1920; A. Medek, F. Székelyhidy – 1922; J. Somló, A. Lászlóvá – 1922; A. Kornhauserová, T. Mykyscha – 1936), doplnené sólovým vystúpením huslistu (O. Herz, E. Telmányi, husle, M. Basilides, spev – 1928; M. Móryová, J. Koncz, husle – 1930), husľové koncerty s klavírom (F. Vecsey, E. Dohnányi – 1909; B. Huberman, L. Spielmann – 1911; J. Koncz, O. Herz – 1921; E. Zathureczky, O. Herz – 1921, 1924, 1925, 1931, s E. Kálíxom – 1929; J. Koncz, M. Hemerková – 1923; I. Waldbauer, B. Bartók – 1923; E. Zathurecky, M. Hemerková, I. Keller – prednes, 1923; J. Hubay, Gy. Kósa – 1924; A. Ferrari, M. Schwalb – 1924, 1925; J. Hubay, E. Dohnányi – 1930; J. Manén, O. Herz – 1932; J. Cselényi, cigánsky primáš J. Horváth – 1932; J. Loósz, O. Herz – 1937; E. Zathureczky, E. Dohnányi – 1943), klavírne recitály (E. Sauer – 1911, 1926;

E. Dohnány – 1912, 1928; B. Bartók – 1926, 1930; E. Grosz – 1927; I. Friedmann – 1930, 1931, 1932; F. Osborn – 1931) a novinkou boli od roku 1912 vystúpenia violončelistov (P. Casals s klaviristom O. Dienzelom a anglické umelkyne sestry Harrisové – violončelo, husle; A. Paulusz s klaviristom O. Herzom a speváčkou M. Thurayovou – 1920; A. Földesy, O. Herz – 1928; F. Danyi, B. Böszörményi – 1940), vystúpenia Krajského symfonického orchestra (Országos Simfoniai Zenekar) – 1909, 1914, 1927. Počas vojnového obdobia typické boli dobročinné koncerty vojenského orchestra alebo profesionálnych hosťujúcich umelcov (J. Kubelík, O. Dienzl – 1915), ale aj hercov a spevákov divadelnej spoločnosti E. Faragóa, (I. Billerová, J. Somló, F. Sugár, J. Holdyová, M. Thurayová), ktoré usporadúval predovšetkým Kazinczyho kruh, Židovský ženský spolok, Košický športový klub a i.). Album končí plagátom koncertu E. Zathureczkého a E. Dohnányiho vo februári 1943.

Záver

Miesta späté s hudobnými aktivitami kníhkupeckej rodiny Vitézovcov – obchod, terasa rodinného domu na Eszterházyho (dnes Svätoplukovej ulici v Košiciach) osireli. Reprezentačná koncertná sála hotela Schalkház, ktorá bola príbytkom múz, zmizla zo zemskeho povrchu. Alexander Vitéz sa po roku 1945 usadil v Budapešti a s pomocou svojich bývalých chránencov a príbuzných zo strany manželky¹⁷ si zriadil malé papiernictvo na Andrásyho ulici. Dva predkladané a na verejnosti málo známe albumy koncertných plagátov, výstrižkov a fotografií sú cenným dokladom o hudobnom dianí v meste. Spoločne s recenziami koncertov v regionálnej tlači (*Kassai Napló*, *Kassai Ujság*, *Kassai Színházi Ujság*, *Kassai Hét*, *Mozi Ujság*) sú kvalitným materiálom na zhodnotenie úrovne i rôznorodosti hudobného diania v Košiciach, sú odrazom diania v domácom i svetovom hudobnom umení, zrkadlom zrelosti košického poslucháčskeho zázemia, postavenia Košíc v stredoeurópskom hudobnom dianí. Zároveň umožňujú muzikológom lepšie zhodnotiť z rôznych pohľadov túto stránku kultúrneho života mesta hlavne po roku 1918.¹⁸

¹⁷ Sándor Vitéz bol trikrát ženatý. Jeho prvou manželkou bola speváčka Alžbeta, rod. Elischerová, od r. 1931 Šarlota, rod. Vargová (1889 – 1941), ktorá pochádzala z košickej obchodníckej rodiny. Po jej úmrtí sa oženil s učiteľkou hudby Katarínou Loványiovou (? – 1982). Z prvého manželstva mal dcéru Alžbetu, vyd. Simákovú, neskôr Petrovicsovú a Szilágyiovú, z druhého manželstva syna Sándora (1933), strojného inžiniera, ktorý žije s rodinou v Budapešti.

¹⁸ Obdobie do roku 1918 spracovala Ing. Mária Potemrová v tematickej bibliografii *Hudobný život v Košiciach 1848 – 1918*. Odkaz na dielo je uvedený v zozname bibliografických odkazov. Niektoré významné osobnosti z oblasti umeleckého života a ich činnosť v období rokov 1918 – 1938 je zhodnotená v personálnych heslách v publikácii GAŠPAR, J., E. BLÁŠKOVÁ, a M. MIHÁKOVÁ. *Lexikón Košičanov 1848 – 1938*: 1. časť: A – I. Košice: Equilibria, 2014.

Pramene

Štátny archív Košice. Fond Krajský súd v Košiciach.

Koczányi és Vitéz könyvjegyzéke. *Felsőmagyarország*. 1895, **11**(215), 3.

Az első kertészeti kiállítás Kassán. *Felsőmagyarország*. 1895, **11**(218), 1 – 2.

Névjegyek. In: *Vitéz A. könyv- és könyomdájának Betű-Mintakönyve*.
Kassa: Vitéz A., [1900].

Zoznam bibliografických odkazov

CSÁJIOVÁ, A. a kol., eds. *Dejiny knižnej kultúry v Košiciach do roku 1945*.
Košice: Štátna vedecká knižnica, 2012. ISBN 978-80-85328-64-6.

FERKO, T. *Divadelné letopisy mesta Cassa, Caschau, Kassa, Košice v súvislostiach dejín
1557 – 1945*. Košice: Equilibria, 2013. ISBN 978-80-8143-085-5.

MIHÓKOVÁ, M. *Hospodársky život v Košiciach v rokoch 1848 – 1918: Tematická
bibliografia*. 2 zv. Košice: Štátna vedecká knižnica, 1984.

MIHÓKOVÁ, M. *Slovník košických osobností 1848 – 1918*. Košice: Štátna vedecká
knižnica, 1995. ISBN 80-85328-22-4.

REPČÁK, J. a M. MIHÓKOVÁ. *Dejiny knižnej kultúry v Košiciach do roku 1945:
Tematická bibliografia*. Košice: Štátna vedecká knižnica, 1981.

POTEMRA, M. *Bibliografia inorečových novín a časopisov na Slovensku do roku 1918*.
Martin: Matica slovenská, 1963.

POTEMROVÁ, M. *Hudobný život v Košiciach v rokoch 1848 – 1918: Tematická
bibliografia*. 2 zv. Košice: Štátna vedecká knižnica, 1981.

SZIKLAY, L. *Egy kassai Polgár emlékei: Levelek Lidihez*. Pozsony: Kalligram, 2003.
ISBN 80-7149-512-3.

Bookseller family Vitéz as promoter of musical events in Košice

Two concert albums in Schalkház hotel
in period 1875 – 1943

Eleonóra Blašková

The study brings a brief evaluation of two aspects of music life in Košice – music theatre (J. Komjáthy's and E. Faragó's theatre companies) and public instrumental and vocal concerts. For musicologists, it highlights two albums of posters of concerts organized in the hall of hotel Schalkház in Košice in the years 1875 – 1943. They document the efforts of bookseller and printer Anton Adolf Vitéz (1859 – 1918) and his nephew Alexander (1884 – 1954) to present the pieces of top quality from the European (and often also American) repertory and interpretative scene of that period to Košice middle class society. The paper includes names of Košice interpreters who were respectable partners of visiting artists. Thus the albums can prospectively become source of further evaluation of this aspect of cultural and social life of the city.

Key words: Košice, bookshops, art, family Vitéz, vocal concerts, instrumental concerts, albums of concert posters, 19th century – 1943, sheets of music, theatre.

Peter Pázmán a začiatky vzdelávania žien v Uhorsku

Zita Perleczká

Kľúčové slová: Peter Pázmán (1570 – 1637), rekatolizácia, vzdelávanie žien, školstvo, 16. storočie, 17. storočie, náboženská literatúra, kázne, modlitebné knižky, ženské rehole.

Nové myšlienkové prúdy v 15. – 16. storočí, humanizmus a reformácia dokázali natrvalo rozvíriť hladinu stojatých vôd stredoeurópskeho kultúrneho prostredia. Jednotlivcovi a jeho čo najhlbšie vzdelanie sa stali stredobodom pozornosti. Osobitným segmentom a ťažiskovým bodom tejto otázky bolo vzdelávanie dievčat. V predošlých stáročiach slová Biblie umožnili vysvetliť postavenie a úlohu ženy v spoločnosti nejednoznačne. Na jednej strane sa z hľadiska stvorenia sveta Bohom tolerovala rovnocennosť oboch pohlaví, na druhej strane však neustále zdôrazňoval spôsob „zrodenia“ ženy z rebier muža, čo nežné pohlavie predestinovalo na bezpodmienečné prijatie roly matky a splnenie vedľajšej úlohy po boku „manžela“. ¹ „Zum Dritten, ist ein Weib geschaffen dem Mann zu einem geselligen Gehülffen in allen Dingen, besonders Kinder zu bringen.“ ² Táto predstava protestantizmu nepochybne ukrývala v sebe aj mimoriadne cenné zistenia, najmä čo sa týka vzdelávania žien. Martin Luther si medzi prvými uvedomil a hlásal potrebu vzdelávania dievčat, budúcich matiek. Dobře vychované deti mali byť totiž predpokladom prosperujúcej kontinuity náboženskej obce. ³ „Vor allen Dingen sollte in den hohen und niedrigen Schulen die vornehmste und gemeinste Lection sein die heilige Schrift und den jungen Knaben das Evangelium. Und wollte Gott, eine jegliche Stadt hätte auch ihre Mägdleinschule, darinnen des Tages die Mägdlein eine Stunde das Evangelium höreten, es wäre zu Deutsch oder Lateinisch.“ ⁴ Na základe tohto Lutherovho podnetu sa uvoľnila cesta k inštitucionalizovanej forme vzdelávania žien prostredníctvom otvorenia tzv. dievčenských škôl. Za učiteľky boli zvolené postaršie pobožné ženy, ktoré vedeli dobre a múdro zaobchádzať so žiakmi. Hoci vyučovanie na takýchto školách ostalo na úrovni odovzdávania a osvojenia základných vedomostí, spievania žalmov, písania a čítania, najmä katechizmu a jednoduchších príbehov zo Svätého písma, i tak však môžeme skon-

¹ PUKÁNSZKY, B. Bevezetés a nónevelés történetébe.

² [LUTHER, M.] Dr. Martin Luthers sämtliche Werke: Homiletische und katechetische Schriften, s. 159 – 160.

³ PUKÁNSZKY, odk. 1.

⁴ Evangelische Zeugnisse gegen Rom und das Papstthum, s. 56.

štatovať, že už samotné založenie týchto inštitúcií znamenalo rozhodujúci akt v histórii vzdelávania žien.⁵

Oslabená katolícka cirkev si veľmi skoro uvedomila dôležitosť oslovenia širokých spoločenských vrstiev prostredníctvom vzdelávania. Rekatolizačné snahy sa čiastočne opierali aj o výdobytky protestantizmu či už v napodobnení rozsiahlejšieho využitia národných jazykov a rozšírenia pastoračnej činnosti v kruhu ľudu, alebo sprístupnením základných vedomostí zakladaním ľudových škôl. Ústredná postava uhorskej rekatolizačnej činnosti Peter Pázmán sa tiež horlivo venoval otázke existujúceho školského systému a možnostiam jeho zdokonaľovania. Od 20. rokov 17. storočia vynaložil obrovské úsilie na hmotné zabezpečenie rehoľníkov a vybudovanie funkčnej siete škôl, zabezpečujúcich výchovu budúcich kňazov.⁶ Okrem jeho všeobecne známeho počínu – založenia Trnavskej univerzity – sa k jeho mene viaže aj zriadenie videnského Pázmana, ktoré po schválení Sacrae Congregationis de Propaganda Fide 30. októbra 1623⁷ a po kúpe novej budovy na jeho účely za 4 000 zlatých⁸ mohlo 25. mája 1624 úspešne otvoriť svoje brány pre študentov.⁹ Pázmán sa už v roku 1626 podieľal na zariadení bratislavského jezuitského kolégia, o rok neskôr sa angažoval pri výstavbe kostola a kláštora rádu Svätého Františka v Nových Zámkoch. V roku 1631 zriadil kňazský seminár v Trnave, na chod ktorého venoval ročne 2 000 zlatých z vlastných prostriedkov.¹⁰ Pázmánove pohnútky najviac dokumentujú jeho vlastné slová adresované pápežovi Urbanovi VIII. a panovníkovi Ferdinandovi II. z novembra roku 1625. Prvému sa sťažoval na neexistujúce katolícke školstvo „Cisdanubiae“: „*Quantas in animarum Salute procuranda difficultates experiar, ob defectum Scholarum, in quibus Juventus educari deberet, exprimere brevi scripto haud possum. In toto enim isto vastissimo Ungariae Cis-Danubianae tractu nulla est schola Catholica.*“¹¹ Riešenie videl vo vykúpení cirkevných majetkov zo zálohy a vo vložení následného zisku z ich fungovania do chodu školstva. Na kráľa Ferdinanda II. sa obrátil s podobnou prosbou a návrhom na vzdelávanie katolíckej mládeže: „*Cum dies ac noctes cogitem, qua tandem ratione Catholica Religio serio promoveri possit, nulla commodior ac efficacior mihi occurit ratio, quam ut Juventus erudiat, ac succrescentibus Catholicis, sensim Catholici multiplicentur.*“¹²

Nezabudol ani na problematiku vzdelávania dievčat, ktorá čakala na urgentné riešenie. Pázmán priamo alebo nepriamo venoval ženám až trojicu svojich predikácií.

⁵ PUKÁNSZKY, odk. 1; PUKÁNSZKY, B. A nőnevelés története, s. 55.

⁶ PUKÁNSZKY, B. a A. NÉMETH, Neveléstörténet.; K reorganizácii kňazského seminára v Trnave v rokoch 1630/31, ktorý založil Mikuláš Oláh v roku 1566 aj: FRIMMOVÁ, E. Založenie jezuitského kolégia a kňazského seminára v Trnave v 16. storočí, s. 14 – 31.

⁷ BITSKEY, I. Petrus Cardinalis Pazmanij Archiepiscopus Strigoniensis, s. 177.

⁸ FRAKNÓI, V. Pázmány Péter és kora, s. 426

⁹ PUKÁNSZKY, NÉMETH, odk. 6.

¹⁰ FRAKNÓI, odk. 8, s. 426 – 427.

¹¹ Pázmány Péter összegyűjtött levelei, č. listu 318.

¹² Odk. 11., č. listu 319.

V kázni O zbožnej výchove synov píše: „Pretože Kristus nepotreboval príkazmi vyrovnávať svoje mravy, ani byť vychovaný pod dozorom, svoje útle detstvo a mladosť dával ako vzor výchovy dieťaťa; chcel, aby bolo v starostlivosti matky, sprevádzané ňou do kostola a privedené k bohoslužbe.“¹³

I kázeň Zrkadlo kresťanskej vdovy obsahuje niekoľko pozoruhodných myšlienok: „Pretože vdovstvo vyplýva zo smrti verného a manželstvom zviazaného spoločníka, na počiatku vdovstva a potom i neskôr kresťanská vdova sa má držať zdravého rozumu. Niektoré bezstarostné vdovy nič nepredstierajú, tešia sa zo smrti manžela, akoby sa zbavili smutného jarma, odtrhli sa z lana a vymanili sa z vlastníctva svojho pána. Preto sa zo srdca radujú zo získanej slobody, pokladu a majetku. Sú však ako zmyslov zbavené, ako keď loď stratí svojho kormidelníka, nebude slobodná, ale iba opustená a vystavená napospas vetrom a morským penám. Aj žena bez starostlivosti manžela sa ocitá v penách nevôľ. Preto si ani nezaslúži pomenovanie dokonalej ženy, takej, ktorá manžela ako seba nemiluje, a ktorá manželovi, hoci ťažkopádnej povahy, nedopraje radšej život ako smrť.“ [...] „Vdova, ktorá rozmaznáva svoje telo a mýňa čas na rozkoš, je mrŕva i keď žije, v očiach ľudí totiž zomrela aj so svojou dobrou povestou, čestnosťou aj statočnosťou.“ [...] „Vdova okrem iných horkostí tohto sveta nesie aj dva ťažké kríže: zápas tela, lebo nelahké je byť bez zvyčajných slasť, ktoré sa spomienkami pripomínajú, alebo častý smútok a nudu, ktoré sú spôsobené opustením dôvernosti a obvyklých prítulností. Niet spásnosnejšieho prameňa na zahasenie plameňov tela, ako je modlitba [...]“¹⁴

Pre náš výskum sú najzaujímavejšie slová kázne Ako treba vychovávať kresťanské dievča: „Zdá sa, že Aristoteles mal pravdu, keď napísal: počestnosť štátov vyplýva najmä zo správnej výchovy dievčat. Nielen kvôli tomu, že polovicu jeho obyvateľstva tvoria ženy, ale aj preto, lebo dobrá výchova mužov pochádza zväčša od žien. Komu sa narodíme a kým sme vychovaní v detstve, toho mliekom nasávame dobré mravy, ktoré v nových schránkach ostanú dlhšie zachované. Vzhľadom na to si dovoľím povedať, že dokonalý či skazený stav celého nášho života vyplýva z výchovy žien: keďže prvých osem rokov, čiže najdlhší a najviac pozorností vyžadujúci náš vek, strávime v starostlivosti žien. Aké názory a aké správanie vtedy do nás vštepia, po tej línii sa rozvinie náš ďalší život. Navyše základom pokojného stavu povätného manželstva je výchova dievčat, pretože sobáš so zle vychovaným dievčaťom je do smrti trvajúcá galiba.“ [...] „Nech dievčina nepočúva neslušné slová a nech obíde zlo bez povšimnutia. Nech nerozumie chlipným výrazom – nikto pred ňou lúbezné lúbostné rozpravy nech nezačína: ale nech vštepia do jej umu príbehy podnecujúce bohabojnosť a lásku.“ [...] „Viem, že veľká časť obce súdi tak, že dievča sa nemá učiť čítať a písať, pretože sa obáva, že z čítania si zlo osvojí a napíše i to, čo by nemala. Ale ja považujem za spásnosné, aby sa kresťanská dievčina hneď v útlom veku od rozumnej stareny alebo od zbožného veriaceho človeka čítať naučila, a čítaním pekných vecí dokonalé mravy získala.“ [...] „Podľa môjho úsudku sa

¹³ Pázmány Péter művei, „A fiaknak istenes neveléséről.“ (Preklad: autorka). V príspevku spomenuté kázne sa pôvodne nachádzajú v diele PÁZMÁNY, P. A római anyaszentegyház szokásából, minden vasárnapokra, és egynehány innepekre rendelt evangeliomokról prédikációk. Pozsony, MDCXXXVI. [= 1636].

¹⁴ Odk. 13. „A keresztyén özvegyasszony tüköre.“ (Preklad: autorka).

*krehká deva má naučiť čítať: len jej rodičia nech ustrážia, aby nečítala márnivosti a oplzlosti, ale modlitebné knižky, zbožné exemplá, životopis Krista a jeho svätých. Jedným slovom, nech iné nečíta, len z čoho sa jej mravy zlepšia.*¹⁵

Pázmáň aj vo svojich polemických spisoch využíval príklady biblických žien. V diele *Desať istôt* z roku 1605, ktoré je jeho jediným dielom tohto žánru nezaobera-
júcim sa kritikou činnosti konkrétnych osôb, ale všeobecnou kritikou zblúdených
protestantov, vymenoval rôzne ženské osobnosti – biblické, staroveké a kacírské i sú-
časné. Z Nového zákona spomínal iba Pannu Máriu a Martu. Ďalšie postavy delil na
pozitívne a negatívne. Z rovesníčok sa takmer výlučne venoval postavám anglickej
kráľovskej rodiny. V očiach Pázmáňa bolo neprípustné, aby panovník stál na čele
cirkev, nehovoriac o ženách v anglikánskej cirkvi, ktoré mali právomoc aj v otázkach
viery.¹⁶

Katolícka cirkev sa od 16. storočia vyrovnávala s nevyhnutnosťou vzdeláva-
nia žien zakladaním ženských rádov, ktoré síce neboli centrálnie riadené do takej mie-
ry, ako mužské, ale úspešne spĺňali svoju úlohu.¹⁷ Kongregácia školských sestier de
Notre Dame, založená v roku 1597 Pierrom Fourierom Alixom le Clercom v lotrin-
skom meste Mattaincourt, sa snažila o pozdvihnutie dievčat pochádzajúcich z niž-
ších spoločenských vrstiev. Cieľom bolo vychovať zo žiačok dobré kresťanky a pra-
covité ženy v domácnosti. Preto okrem náboženskej výchovy, hodín čítania, písania
a počítania boli adeptky vyškolené aj v otázkach spoločenskej etikety. Zaujímavosťou
rehole bolo špecifikum, že okrem katolíckych dievčat prijímali aj dievčatá z protes-
tantských rodín, ktoré absolvovali rovnakú výučbu ako ich katolícke spolužiačky
a nijakým spôsobom neboli nútené alebo presvedčané, aby zmenili svoje vierovy-
znanie.¹⁸ Na územie Uhorska sa Kongregácia dostala pomocou Márie Terézie, ktorá
dala vybudovať ich školu v Bratislave pre francúzsky hovoriace dcéry domácej vy-
sokej šľachty. Panovníčka skoro každý rok navštívila školu¹⁹, kde ju pri vstupe do bu-
dovy víťali slávnostne, do uniforiem odeté reholníčky a ich chovankyne: *„Bey dem Por-
tengange bis über die Treppe zu dem Kaiserl. Oratorio, machten die Canonissinnen sammt den
Rostdamen, welche alle in der bewöhnlichen Uniforme gekleidet waren, die Spalier. Ihre Maie-
stät die Kaiserinn Königin erlaubten nur deren Chorfrauen Ihre Hand zu küßen, und bega-
ben sich allein mit der ehrwürdigsten Oberinn in das nächste Zimmer.*“²⁰

Výnimočnej pozornosti Habsburskej panovníckej rodiny sa tešila i rehoľa
uršulínok. Arcivojvodkyňa Mária Kristína viackrát zavítala do ich kláštora, navyše

¹⁵ Odk. 13. „Mint kell a keresztyén leányt nevelni.“ (Preklad: autorka).

¹⁶ AJKAY, A. Nőalakok követendő és elvetendő példái Pázmány vitairatában, s.13 – 21.

¹⁷ Odk. 6. „Katolikus leánynevelési törekvések.“

¹⁸ Odk. 6. „Notre Dame (Miaszszonyunk) kongregáció.“

¹⁹ CZIBULA, K. Női szerepek a vallási reprezentáció centrumában a 18. század második felében, s. 84 – 85.

²⁰ Preßburger Zeitung (1764 – 1929). No. 32, 19. 4. 1766.

²¹ CZIBULA, odk. 19, s. 85; Preßburger Zeitung (1764 – 1929). No.1., 3. 1. 1781.

deň pred svojím definitívnym odchodom do rakúskeho Nizozemska sa osobne rozlúčila s rehoľníkmi Rádu svätej Uršule a Notre Dame v Bratislave.²¹

Rád uršulínok založila zo zámožnej vidieckej rodiny pochádzajúca Angela Merici (1474 – 1540) v Talianskej Brescii v roku 1535.²² Od svojho detstva sledovala nespravodlivé rozdiely medzi bohatými a chudobnými. Trápili ju nepriaznivé osudy dievčat, ktoré nemajúc dostatok vena prišli o možnosť šťastného vydaja a kvôli nemajetnosti neboli prijaté ani medzi rehoľníčky. Preto sa rozhodla vybudovať spoločnosť slúžiacu na výchovu dcér chudobných rodín. Na základnom stupni vyučovania dostali priestor predmety ako čítanie, písanie, náboženská výchova a praktické zručnosti. Na neskoršie vybudovaných vyšších dievčenských školách sa vyučovala aj latinčina a matematika.²³

Edukačné metódy Mericiovej v nejednom ohľade predbehli svoju dobu. Vo svojich tzv. *Radách a Odkazoch*, ktoré zanechala svojim rádovým sestrám, píše:

*„Budte vlúdne a ľudské voči svojim dcérkam, keď ich napomínate, radíte im, povzbudzujete ich k dobru, alebo ich chcete odvrátiť od zla, usilujte sa, aby vás viedla iba láska k Bohu a horlivosť duše. Veď viac dosiahnete prejavmi lásky a vlúdnosti ako drsnosťou a tvrdými výčitkami.“*²⁴ *„Milujte rovnako všetky svoje dcéry a neuprednostňujte jednu pred druhou, lebo všetky sú Božie stvorenia. Neviete, čo Boh chce z nich urobiť. Ako môžete vedieť, či tie, čo sa vám zdajú také bezvýznamné a nepatrné, nestanú sa najvelkodušnejšími a najmilšími jeho Veľbnosti? A ďalej, kto môže súdiť hlbiny srdca a tajné myšlienky ľudí?“*²⁵

Osobitne vyzdvihuje dôležitosť vnímania charakteristických črt jednotlivých zverenkyň. *„Starostlivo a bedlivo sa snažte poznať a pochopiť správanie svojich dcér a vycítiť ich duchovné a časné potreby.“*²⁶ [...] *„Po druhé, úpenlivo vás prosím, majte na zreteli a vtlačte si do mysle a do srdca všetky svoje dcéry, každú osobitne, a to nie len ich mená, ale aj ich postavenie, povahu, stav a všetko, čo sa ich týka.“*²⁷

Svätá Uršuľa bola dcérou britského kráľa, ktorá podľa legendy zomrela mučeníckou smrťou v 4. storočí. Keď ju syn pohanského panovníka požiadal o ruku, súhlasila s podmienkou, že jej nastávajúci manžel prestúpi na kresťanskú vieru a ona pred sobášom v sprievode 11 000 panien podnikne púť do Ríma. V Ríme, kam sa pripravila na jedenástich lodiach, ju privítal pápež. Na spiatocnej ceste jej honosnú posádku pri brehoch Kolína nad Rýnom napadli Huni. Pri statočnej obrane seba i svojich družiek Uršuľu zasiahli smrteľné šípy pohanov.²⁸ Na základe jej rôznych vy-

²² Načúvanie svätej Angely Mericiovej, s. 1.

²³ Odk. 6. „Orsolyták“; PUKÁNSZKY, odk. 5, s. 61 – 63.

²⁴ MERICI, A. Regula-Rady-Odkazy, s. 37.

²⁵ MERICI, odk. 24, s. 46.

²⁶ MERICI, odk. 24, s. 39.

²⁷ MERICI, odk. 24, s. 54.

²⁸ REMEŠOVÁ, V. Ikonografie a atribúty svätých, s. 56; RUSINA, I. a M. ZERVAN. Životy svätých – Ikonografia, s. 213.

obrazení je úcta k jej osobe v Uhorsku prítomná už od 14. storočia. Od 15. – 16. storočia sa čoraz častejšie vyskytujú oltáre s figurálnym motívom sv. Uršule. Ikonografia ju najčastejšie zobrazuje s atribútom šíp, ktorý drží oboma rukami. Napríklad na oltári v Trenčíne je zobrazená držiaca v oboch rukách šíp a na vyobrazení Kežmarského oltára drží v jednej ruke šíp a v druhej plášť, pod ktorý skrýva vystrašené panny. Sestry uršulínky sa do Uhorska dostali z Viedne, odkiaľ ich privolať arcibiskup a prímás Juraj Selepčeni. Prvú tunajšiu školu otvorili v Bratislave v roku 1676, ďalšie napríklad v Košiciach (1698), v Trnave (1724), v Győri (1726) a vo Veľkom Varadíne (1774).²⁹

Z hľadiska témy nášho výskumu je však najdôležitejšia rehoľa anglických pánien, ktorú založila príslušníčka anglickej urodzenej rodiny Mary Wardová okolo roku 1611 vo flanderskom St. Omery. Wardová v mladosti pôsobila u klarisiek, neskôr založila kláštor pre chudobné Angličanky, kam aj sama vstúpila. V roku 1609 sa vrátila do St. Omeru. V tom čase bola veľmi chorá a pochybovala o svojom poslaní a cieľoch svojho inštitútu. Jedného dňa počula slová: „*Prijmi to isté, ako Spoločnosť.*“ Pochopila, že má prijať aj so svojimi sestrami pravidlá i spôsob života jezuitov. Od tej doby bojovala za uznanie a schválenie inštitútu. Wardovej snaha sa stretla s veľkými ťažkosťami.³⁰ „*Rozhodne chceli, aby sme prijali meno niektorého z už potvrdených rádov, alebo vymysleli akékoľvek iné, len nie meno Ježišovo. Na to otcovia Spoločnosti dôrazne naliehali.*“³¹

Medzi najslávnejšie Wardovej rozhodnutia patrí zavedenie inštitucionalizovanej výchovy dievčat, ktoré vyučovanie všetkých vedomostí primeraných ženskému pohlaviu absolvovali bezplatne. Plán prvej školy Schola Beatae Mariae – Blahoslavenej Panny Márie obsahoval niekoľko zaujímavých téz. „*Zdá sa, že i ženské pokolenie môže a má svojim spôsobom konať niečo mimoriadneho [...], aby sme vyučovali a utvrdzovali panny a malé dievčatá od najútlejšieho veku v zbožnosti, v kresťanských mravoch a v slobodných umeniach, aby neskôr vstúpili buď do stavu svetského, alebo duchovného.*“³² Wardovej spoločnosť v nasledujúcich rokoch prerástla hranice Flámska, rozšírila a udomácnila sa v ďalších európskych mestách (Liège 1617, Kolín nad Rýnom 1620, Trier 1621, Rím 1622, Neapol 1623, Perugia 1624, Mníchov 1627, Viedeň 1627). V rokoch 1627 – 1628 Mary Wardovú požiadal panovník Ferdinand II., aby svoju činnosť vykonávala aj vo Viedni, v Čechách a na území dnešného Slovenska.³³ Poznáme obsah Wardovej listu zo 6. mája 1628, ktorý adresovala svojim spoločníckam: „*Pax Christi! Vy viete, že by som vás vítala s otvorenou náručou, keby to bolo potrebné. Doteraz však neviem, či tu v Prahe vôbec začneme, alebo nie. V týchto krajinách (má na mysli i Uhor-*

²⁹ TŰSKÉS, A. Szent Orsolya tisztelete a 18. századi Magyarországon és az orsolyita rend, s. 351 – 360.

³⁰ PUKÁNSZKY, odk. 5, s. 63 – 66.

³¹ ORCHARDOVÁ, E. M. Až Bůh bude chtít, s. 58.

³² ORCHARDOVÁ, odk. 31, s. 43.

³³ NIGG, W. Az erős asszony – Ward Mária élete; ORCHARDOVÁ, odk. 31, s. 90; PUKÁNSZKY, NÉMETH, odk. 6. „Angolkisasszonyok.“

sko, pozn. aut.) by bolo veľmi veľa práce pre nás. Tu budú krásne časy; chystá sa pravdepodobne veľké prenasledovanie.“³⁴ Autorka listu pravdepodobne mala na mysli požiadavku pražského kardinála Arnošta Vojtecha z Harrachu a nuncia Melchiora Klesla z Viedne, ktorí napísali list pápežovi ohľadom jurisdikcie, ktorú by chceli mať nad inštitútom.³⁵ Wardová totiž urobila osudovú chybu, keď pri založení viedenského inštitútu vyhovelá kráľovskej prosbe, ale zabudla si vyžiadať povolenie cirkvi.³⁶

V Uhorsku ich pod svoje krídla vzal práve Peter Pázmán. Podľa novej literatúry anglické panny pôsobili v Bratislave už od roku 1627. Ako hlavný argument sa uvádza kardinálov list opátovi Camillovi Cattaneovi z 28. júla 1629, ktorý napísal na obranu často napádanej spoločnosti. Hoci spis obsahuje pripomienku, podľa ktorej matky predstavené dva roky predtým navštívili kardinála a hovorili o otvorení kláštora, presný rok založenia sa na tomto mieste neuvádza. „*Ego quidem certe nunquam de bonis istis matribus in Ungariam introducendis cogitaram, sed ante biennium Matriona Ungaria Illustris duas ex Matribus ad me duxit*“³⁷, ale „*Quae res erat, dixi, me nec locum habere, quem inhabitare possint, nec vix [pe]cunia emi locus aliquis permittetur eo quod senatus haereticus, null[o] [modo] consentit, ut domus secularis pro Religioso conventu ematur.*“³⁸ Až keď vďaka odkazu istého bratislavského meštana nadobudli vlastníctvo novej budovy, mal Pázmán možnosť zabezpečiť potreby kongregácie. „*Itaque dictas Matres recepi, in aedes collocavi, [scholas ap]lerire jussi. Et certe, hucusque, maxima cum aedificatione, [...] magna cum utilitate, puellula[s...] pietatem, mores, muliebria exercitamenta [...]. Certe ego animadovertens fructum Institutionis harum Matrum, cogitationem suscepi, etiam Tyrnaviam eos plantandi, licet usque ad Sanctae Sedis Apostolicae declarationem supersessurus sim.*“³⁹ Staršie pramene hovoria o snahe Pázmána usadiť v Bratislave rehoľníčky, ktoré by sa postarali o výchovu žien v Uhorsku. Preto Pázmán v roku 1628 skontaktoval predstavenú sestier, ktorá sa v sprievode svojich spoločníčok (jedna Angličanka, jedna Talianka a jedna Nemka) 14. marca 1628 objavila v Bratislave a obsadila kláštor prispôsobený pre život sestier. O pravdivosti tohto tvrdenia svedčí aj dátum zo životopisu Wardovej, podľa ktorého inštitút svoje sídlo, ktoré patrilo k majetku sv. Ondreja, založil v Bratislave v marci roku 1628.⁴⁰

Zachovala sa aj učebná osnova tejto školy pre všetky ročníky. V prvej triede sa vyučovalo náboženstvo vo forme modlitieb a spevov, ručné práce, písanie v materinskom jazyku, čítanie, u niektorých aj v latinskom jazyku. Tento moment bol mimoriadne dôležitý pre vzdelávanie žien. Vyučovanie žien v latinskom jazyku nebolo v tej dobe obvyklé. Nenájdem iný príklad ani v reformovanej cirkvi, ani u je-

³⁴ ORCHARDOVÁ, odk. 31, s. 91.

³⁵ ORCHARDOVÁ, odk. 31, s. 92.

³⁶ NIGG, odk. 33.

³⁷ Odk. 11, č. listu 546 [text poškodený].

³⁸ Odk. 11, č. listu 546.

³⁹ Odk. 11, č. listu 546.

⁴⁰ FRAKNÓI, odk. 8, s. 244; FRAKNÓI, V. Pázmány Péter, s. 194; ORCHARDOVÁ, odk. 31, s. 128.

zuitov. Navyše, napriek svojmu pokrokovému mysleniu, ani Pázmán nehovoril o vyučovaní latinského jazyka ako o možnej forme odovzdávania vedomostí dievčatám.

V druhej a tretej triede sa venovalo čítaniu a písaniu v rodnom jazyku a v latinčine, katechizmu a zdokonaľovaniu v náboženských reáliách. Deti, ktorých rodičia nevyžadovali vyučovanie latinčiny, absolvovali hodiny ručných prác. Vo štvrtej triede si tie isté žiačky namiesto latinského jazyka mohli vybrať matematiku alebo jemnejšie ručné práce – vyšívanie zlatou niťou. Študentky kolégií tieto vedomosti získavali ešte v intenzívnejšej forme. Do ich výučby pribudli ďalšie predmety, ako hra na hudobnom nástroji, základy hygieny, liečiteľstva a užitočné vedomosti k chodu domácnosti.

Napriek popularite a úspechu rehoľníčok kongregácie, útoky na ich činnosť pribúdali najmä z cirkevných kruhov. Vyčítali im nielen vyučovanie latinského jazyka, ale aj formu náboženskej výchovy a misionárskej činnosti, ktoré v tom čase neboli ženskou záležitosťou. Výsledkom bolo, že pápež Urban VIII. v roku 1630 zakázal pôsobenie sestier a zatvoril ich kláštory.⁴¹ Mary Wardovú zatkli ako nepriateľku cirkvi za kacírstvo a uväznili od 7. februára 1631 do 18. apríla toho istého roku.⁴² Pápežský zákaz sa však nevzťahoval na edukačnú činnosť rehoľníčok, vďaka čomu mohli členky spoločnosti naďalej pôsobiť ako svetské učiteľky. Nakoniec v roku 1703, osemnásť rokov po smrti Wardovej, pápež uznal a prijal rádové reguly Congregationis Jesu.⁴³

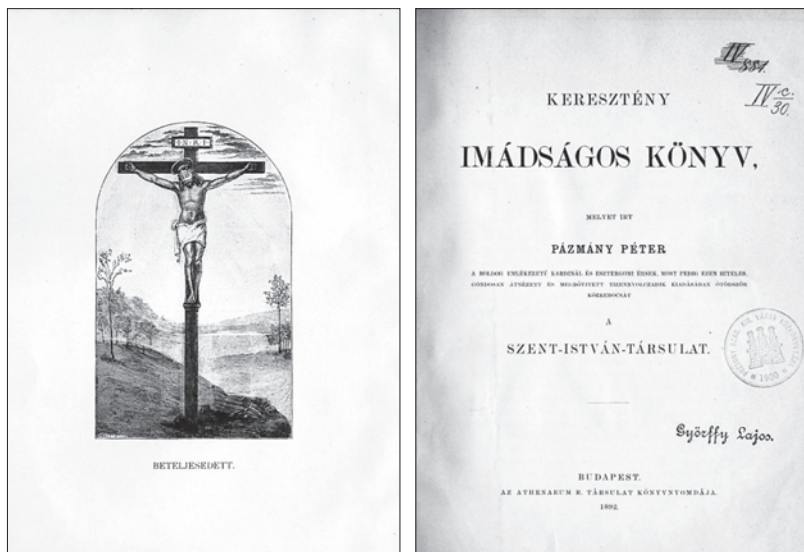
Podľa dobových ideálov gramotné dievčatá a ženy mali študovať najmä náboženskú literatúru. Najväčšími pomocníkmi ich duchovného života sa mali stať modlitebné knihy. Nízky počet duchovných v katolíckej cirkvi spolu s ich nedostatočnou vzdelanosťou a finančným zázemím však zapríčinili celkový úpadok tvorby duchovných diel. Pozitívnu zmenu prinieslo 17. storočie, v ktorom na rozdiel od toho predchádzajúceho vzniklo takmer 50 modlitebných kníh. Oduševnení jezuiti veľmi skoro pochopili a osvojili si príklad kazateľov a preferovaním národných jazykov sa snažili osloviť širšie vrstvy spoločnosti. Urodzené a veriace ženy svojou horlivosťou prispeli aj k tvorbe náboženských spisov. V nepokojných vojnových rokoch uhorskej histórie mali v porovnaní s mužskými členmi rodiny viac času na „udržiavanie a kultivovanie ducha“, zároveň mali k dispozícii potrebné financie na vydávanie diel.⁴⁴ Tak sa mohlo stať, že prvú autentickú katolícku modlitebnú knižku, ktorá sa zachovala v plnom znení, napísal práve Peter Pázmán na podnet šľachtickej Anny Kapiovej, manželky tajného radcu kráľa Mateja II., Ladislava Pethe Hethesiho. Tá, ako Pázmán píše v úvode už spomínaného diela, sa aj s ostatnými kresťanmi sťažovala na malý počet a zriedkavý výskyt modlitebných knižiek v Uhorsku a prosila ho o skoncipovanie podobnej lektúry. Úspech v Grazi vydanéj modlitebnej knihy z roku 1606 najlepšie dokazuje vysoký počet jeho reprintov – iba v 17. storočí vyšla až

⁴¹ PUKÁNSZKY, odk. 5, s. 65 – 66 ; PUKÁNSZKY, odk. 1.

⁴² ORCHARDOVÁ, odk. 31, s. 129.

⁴³ PUKÁNSZKY, odk. 5, s. 65 – 66 ; PUKÁNSZKY, odk. 1.

⁴⁴ GAJTKÓ, I. A XVII. század katolikus imádságirodalma, s. 4 – 10.

Obr. 1, 2 Budapeštianske vydanie modlitebnej knižky Petra Pázmána z roku 1892
(Univerzitná knižnica v Bratislave)

deväťkrát. Titul sa tešil mimoriadnej obľube aj v nasledujúcich stáročiach, a to i v kruhoch protestantov.⁴⁵ Pázmán ju napísal počas svojho učiteľského pôsobenia v Grazi. Svoju stopu v jeho uvažovaní a na literárnom štýle zanechala tamojšia „Theologia Scholastica“ a učenie sv. Augustína. Osvojil si takmer geometricky presne chladné a racionálne zmýšľanie svojich predchodcov. Pázmán chcel čitateľa v prvom rade presvedčiť, nie dojímať. Svoje myšlienky si najčastejšie požičiaval z Biblie, ale i z pasáží rôznych misálov a breviárov.⁴⁶ „Pozbieral som zopár zbožných prosieb a vdakyvzdaní, nielen zo spisov starých svätých otcov, ale najviac zo Svätého písma, aby sme mohli prosieť Boha pomocou slov z jeho úst. Napriek tomu, že som všade na okrajoch knihy neuviedol presné miesta Svätého písma, sú takmer všetky časti v knihe obsiahnutých modlitieb prevzaté zo Svätého písma.“⁴⁷

Napriek tomu nemôžeme jeho dielo nazvať kompilátom. Slová cirkevných otcov šikovne spájal s vlastným zámerom, vytvoril z nich nový homogénny celok, ktorý plynulo, bez toho, aby stratil na sile prejavu, dokázal sprostredkovať myšlienkové presvedčenie a hlbokú zbožnosť. Venovanie modlitebnej knihy bolo adresované spomínanej Anne Kapiovej, preto v knihe okrem bežných modlitieb, ktoré sú de-

⁴⁵ ŠPÁNIOVÁ, M. Katolícke bestsellery v literatúre 17. storočia, s. 40 – 44; ORLOVSZKY, G. Pázmány Péter Keresztényi imádságos könyvéről, s. 239 – 246.

⁴⁶ Viac k problematike SZABÓ, F. A teológus Pázmány; KORNIS, G. Pázmány Péter személyisége, s. 5.; BOGÁR, J. Pázmány Péter Imádságos könyve és a Biblia, s. 45 – 55.

⁴⁷ PÁZMÁNY, P. Keresztényi Imádságos Keonyv. Graz: Widmanstetter Georg. M.DC.VI.

dičstvom stredovekej tradície – ako pätnástich modlitieb sv. Brigity, modlitby sv. Bernarda či prosby k Ježišovi – nachádzame aj modlitby viažuce sa k typicky ženským životným situáciám.⁴⁸

Kereztyeni imadsagos keonyv (Kresťanská modlitebná knižka) Petra Pázmána pozostáva z desiatich častí. Na konci diela sa nachádza ďalší 43-stranový (str. 225 – 268) polemický oddiel *krátkych ponaučení* o názorových rozdieloch v katolíckom a protestantskom učení. Táto časť chýba v neskorších vydaniach a postupne sa stala súčasťou autorovho ďalšieho diela – *Kalauzu*. Mimoriadne zaujímavá 8. kapitola je venovaná modlitbám za určité osoby – za rodičov, väzňov, chorých a nešťastných, za nepriateľov a pocestných. Výhradne, či čiastočne ženskou záležitosťou sú prosby pokorných manželov, rodičov za svojich potomkov, neplodných, tehotných, vdov a sirôt.⁴⁹

Modlitba *Pokorných manželov*: „Milosrdný, milostivý Bože! [...] prostredníctvom Ducha Svätého a pod ochranou nebeských anjelov opatruj nás tak, aby sme spolu aj so svojím manželom/svojou manželkou ticho a v pokore znášali ťarchu svätého manželstva.“ [...] „Ochraňuj nás Pane pred každým telesným a duševným nebezpečenstvom a daj, aby naše potomstvo mohlo slúžiť tvojej Výsosti. Nehľad Pane na moje hriechy a nebičuj ma nemocou alebo smrťou môjho lúbezného manžela/manželky; ale udržuj nás v oslavovaní tvojho svätého mena a tvojej nekonečnej dobroty.“

Modlitba *Rodičov za svoje potomstvo*: „[...] Pretože po príhode nášho prvého otca, človek je náchylný k zlu a srdce dieťaťa sa tiež naočkovovalo pochabosťou vedúcou k zlu: ochraňuj Pane potomstvo tvojich sluhov od každej zlej spoločnosti, opitosti, ohyzdnosti; aby bázeň voči tvojmu menu v nich až do konca zachoval čistý šat nevinnosti získanej krstom. [...]“

Modlitba *Prosha ťarchavých*: „Stvoriteľ nebies a zeme! Kto si kvôli hriechu prvého človeka a podľa svojho pravdivého rozsudku chcel, aby žena únavou nosila a s bolesťou rodila svoj plod: svätá a vo všetkom pravdivá je vôľa tvoja, kto večné zatratenie, ktoré sme si vyslúžili po našich prvých rodičoch si zmenil na dočasnú útrapu a bolesť; aj vo svojom hneve pamätajúc na svoju zhovievavosť. [...] Ochraňuj Pane plod tvojej služobníčky pred všetkými nebezpečenstvami, chromosťou, nelichotivým a škaredým výzorom: aby na tvoj obraz prišiel na tento svet so všetkými orgánmi, bol očisteným svätým krstom, zapísaný medzi tvoj ľud a prijatý do cirkvi. Obráň Pane mňa a tvoj dar vo mne od všetkých nebezpečenstiev; pretože sa zverujem iba do tvojich rúk a tvojej ochrany. Kto v jednobozstve žiješ a panuješ celej Svätej Trojici. Amen.“

V *Prosbe vdov a sirôt* sa ozývajú už z Pázmáňových kázní známe myšlienky: „Otec sirôt! A spravodlivý sudca vdov! Kto sa vytrvalo stará o trpiacich biedou a kto si prikázal, aby sirotám a vdovám nikto neublížil, lebo ktokoľvek im ublíži, manželku a deti toho potrestáš osirením. Navyše celé štáty ničíš kvôli trýzneniu sirôt a vdov: chvála tvojho mena a za tvoju otcovskú návštevu, ktorou si ma dostal do stavu opustenosti; pretože síce si si vzal moju oporu na tomto svete, ale prijal si ma pod svoju ochranu a starostlivosť a naučil si ma ne-

⁴⁸ HOLL, B. *Anyanyelvünk, imádságunk*, s. 26 – 28; GAJTKÓ, odk. 44, s. 15.

⁴⁹ PÁZMÁNY, odk. 47.

Obr. 3 PONGRÁCZ, Eszter. Igaz Isteni szeretetnek harmattayából nevekedet (...) Arany Korona. Nagy-szombatban: Akadémiának betűivel, M. D. CC. LIII.

*dôverovať človeku, len Tebe, kto žiješ večne a o všetko sa staráš.[...] Daj Pane, Duchu Svätého; aby som v tomto stave osirelosti žila jasne a zbožne; aby moje oči hľadeli iba na teba, aby všetky moje túžby našli zmiernenie u teba. Ochráňuj ma pred zradou a pompéznosťou tohto sveta, pred jazykmi, ohováraním a jedovatou rečou zlých ľudí; aby som mohla pod tvojimi krídlami môj starostlivý Bože slúžiť v tichosti a dokonalou dušou tvojej Výsosti.*⁵⁰

Otáznu zostáva miera Pázmányovho autorstva týchto modlitieb, resp. existencia ich predlôh v stredovekých písomnostiach. Čo sa týka tvorby modlitebných knížiek sme v oveľa ľahšej situácii pri mapovaní nasledovníkov autora. Mnohokrát sa spomína meno Martina Kopčániho, ktorý ešte za kardinálovho života napísal aj vydal svoju modlitebnú knihu. Bola veľmi obľúbená, za päťdesiat rokov bola vytlačená až päťkrát. V druhom a treťom vydaní z rokov 1622 a 1637 autor uvádzal povolenie ostrihomskeho arcibiskupa. Názvy kapitol v diele *Kereszttyen imadsagos keonyvechke* očividne kopírujú časti Pázmányovho diela. Jedinou výnimkou je 8. časť vyššie citovaných prosieb pre určité osoby. Cieľovou skupinou Kopčániho diela boli pravdepodobne čitatelia s nižším vzdelaním.⁵¹ Podobný prístup vidíme u Ester Pongráczovej, ktorá vo svojom diele *Arany korona* (*Zlatá koruna*) hojne čerpala z pôvodného

⁵⁰ PÁZMÁNY, P. Kereszttyen Imadsagos Könyv, s. 240 – 214. „Jámbor házások könyörgése.“, s. 241 – 242. „Szülők magzatjaikért.“, s. 244 – 245. „Nehézkesek könyörgése.“, s. 243 – 244. „Özvegyek és árvák könyörgése.“ (Preklady: autorka).

⁵¹ GAJTKÓ, odk. 44, s. 17; BAJÁKI, R. Pázmány Péter és Kopcsányi Márton imakönyve, s. 11 – 22.

*Kereztyni imadsagos keonyv.*⁵² Jej spis bol vytlačený v Trnave v roku 1719 a do roku 1911 vyšla v 38 vydaniach. S určitou môžeme potvrdiť, že pri tvorbe použila aj iné pramene ako Pázmáňovu knihu, ale zatiaľ sa podarilo identifikovať iba túto jedinú jej predlohu. Pongráczová značne preštylizovala, preformulovala, a najmä skrátila Pázmáňove modlitby. V *Zlatej korune* sa vo väčšom počte vyskytujú mystické modlitby. V tomto prípade, nezvyčajnom v tomto období, Pongráczová nezastávala iba úlohu pasívnej objednávateľky či mecenášky, ale i zostavovateľky diela, v ktorom sa miestami objavuje aj jej autorský talent.⁵³ Príklad Ester Pongráczovej nás upozorňuje na význam do značnej miery neprebádaného segmentu výskumu dejín knižnej kultúry, ktorým je miesto a úloha žien v kontexte kultúrno-historického diania.

P r a m e n e

Evangelische Zeugnisse gegen Rom und das Papstthum. Leipzig: bei Friedr. Wilh. Grunow, 1845, s. 56.

FRAKNÓI, V. *Pázmány Péter.* Budapest: Méhner Vilmos, 1886. 344 s.

FRAKNÓI, V. *Pázmány Péter és kora.* Pest: Ráth Mór, 1869. 455 s.

[LUTHER, M.]. *Dr. Martin Luthers sämtliche Werke: Homiletische und katechetische Schriften.* Erlangen: C. Heyder, 1828, s. 158 – 165.

Pázmány Péter bibornok esztergomi érsek Magyarország prímása összes munkái. Köt. 2. Budapest: Nyomatott A M. Kir. Tud.-Egyetemi Nyomdában, 1895. 816 s.

PÁZMÁNY, P. *Kereztyni Imadsagos Keonyv.* Greczbe: Nyomatattot Widmanstadius Georgi által, M.DC.VI. Eztendeobe, [= 1606]. 268 s.

PÁZMÁNY, P. *A római anyaszentegyház szokásából, minden vasárnapokra, és egynehány innepekre rendelt evangeliomokrúl prédikációk.* Pozsony, MDCXXXVI. [= 1636].

PÁZMÁNY, P. *Kersztény Imádságos Könyv.* Budapest: Az Atheneum R. Társulat Könyvnyomdája. 1892, 564 s.

⁵² PONGRÁCZ, E. Igaz Isteni szeretetnek harmattyából nevededet, drága kövekket kirakott Arany Korona. 404 s.

⁵³ BOGÁR, J. „Férfias“ és „nőies“ imádságok?, s. 47 – 57; FRAUHAMMER, K. Egy klasszikusról női szemmel (...), s. 109 – 123.

Pázmány Péter összegyűjtött levelei. I. [online]. Budapestini, 1910 [cit. 2016-07-08].
Dostupné z: [http://www.ppek.hu/konyvek/Pazmany_Peter_](http://www.ppek.hu/konyvek/Pazmany_Peter_Osszegyujtott_Levelei_I_kotet_Facsimile.pdf)
[Osszegyujtott_Levelei_I_kotet_Facsimile.pdf](http://www.ppek.hu/konyvek/Pazmany_Peter_Osszegyujtott_Levelei_I_kotet_Facsimile.pdf)

PONGRÁCZ, E. *Igaz Isteni szeretetnek harmattýából nevedeket, drága kövekket ki-rakott Arany Korona*. Nagy-Szombatban: Akadémiának bötüivel, M.D.CC.LIII. [= 1753]. 404 s.

Preßburger Zeitung (1764 – 1929) [online]. 2016 [cit. 2016-07-08]. Dostupné z: [http://www.difmoe.eu/archiv/year?content=Periodika&kalender=0&name=Pre%
=Pre%C3%9Fburger+Zeitung&title=Pre%C3%9Fburger+Zeitung](http://www.difmoe.eu/archiv/year?content=Periodika&kalender=0&name=Pre%C3%9Fburger+Zeitung&title=Pre%C3%9Fburger+Zeitung)

Zoznam bibliografických odkazov

A nők és a régi magyarországi vallásosság. Budapest: MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2015. 437 s. ISBN 978-963-308-234-8.

AJKAY, A. Nőalakok követendő és elvetendő példái Pázmány vitairatában.
In: *A nők és a régi magyarországi vallásosság*. Budapest: MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2015, s. 13 – 21.

BAJÁKI, R. A nőknek szánt imák tipológiája. In: *A nők és a régi magyarországi vallásosság*. Budapest: MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2015, s. 23 – 29.

BAJÁKI, R. Pázmány Péter és Kopcsányi Márton imakönyve. In: *Régi magyar imakönyvek és imádságok*. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2012, s. 11 – 22.

BÁN, I. Nők a vallásos társulatokban a budai Jézus Szíve társulat 1742-es kéziratosa albuma alapján. In: *A nők és a régi magyarországi vallásosság*. Budapest: MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2015, s. 31 – 35.

BITSKEY, I. Petrus Cardinalis Pazmanij Archiepiscopus Strigoniensis.
Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, Ústav dejín Trnavskej univerzity v Trnave, 2010. 255 s. ISBN 978-80-8082-352-8.

BOGÁR, J. Pázmány Péter Imádságos könyve és a Biblia. In: *Régi magyar imakönyvek és imádságok*. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2012, s. 45 – 55.

- BOGÁR, J. „Férfias“ és „nőies“ imádságok? In: *A nők és a régi magyarországi vallásosság*. Budapest: MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2015, s. 47 – 57.
- CZIBULA, K. Női szerepek a vallási reprezentáció centrumában a 18. század második felében. In: *A nők és a régi magyarországi vallásosság*. Budapest: MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2015, s. 71 – 87.
- FINÁCZY, E. *Az újkori nevelés története*. Budapest: Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, 1927. 407 s.
- FRIMMOVÁ, E. Založenie jezuitského kolégia a kňazského seminára v Trnave v 16. storočí. In: *Kniha 2005*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2005, s. 14 – 31.
- Fons Tyrnaviensis I: K dejinám Trnavskej univerzity*. Trnava: Ústav dejín Trnavskej univerzity v Trnave, 2006. 131 s. ISBN 80-8082-058-9.
- FRAUHAMMER, K. Egy klasszikusról női szemmel... In: *A nők és a régi magyarországi vallásosság*. Budapest: MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2015, s. 109 – 123.
- GAJTKÓ, I. *A XVII. század katolikus imádságirodalma*. Budapest: Élet Irodalmi és Nyomda Részvénytársaság, 1936. 51 s.
- HOLL, B. Anyanyelvünk, imádságunk... *Vigilia*. 1957, (22), s. 23 – 28.
- KÓNYA, F. *1800 előtti magyarországi imádságok és elmélkedések szakirodalmi bibliográfiája*. Budapest: MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2014. 79 s. ISBN 978-963-308-231-7.
- KORNIS, G. *Pázmány Péter személyisége*. Budapest: Franklin-Társulat, 1935. 66 s.
- MERICI, A. *Regula-Rady-Odkazy*. Bratislava, Trnava: Spolok Sv. Vojtecha v Cirkevnom nakladateľstve, 1986. 62 s.
- Načúvanie svätej Angely Mericiovej*. Bratislava: Provincialát Uršulínok Rímskej únie, [1996]. 10 s.
- NIGG, W. *Az erős asszony – Ward Mária élete* [online]. 2016 [cit. 2016-07-08]. Dostupné z: http://www.ppek.hu/konyvek/Walter_Nigg_Az_eros_asszony_1.pdf

ORCHARDOVÁ, E. M. *Až Bůh bude chtít*. Vimperk: Viener, 1991. 130 s.
ISBN 80-900806-0-X.

ORLOVSZKY, G. Pázmány Péter Kersztyéni imádságos könyv-éről.
Magyar Egyházzene, 2010/2011, XVIII(3), s. 239 – 246.

Pázmány Péter művei [online]. Budapest : Neumann Kht., 2001 [cit. 2016-07-08].
Dostupné z: <http://mek.oszk.hu/06200/06223/html/>

PUKÁNSZKY, B. *A nőnevelés története*. Komárom: Selye János Egyetem Tanárképző
Kara, 237 s. ISBN 978-80-8122-132-3.

PUKÁNSZKY, B. *Bevezetés a nőnevelés történetébe* [online]. 2016 [cit. 2016-07-08].
Dostupné z: [http://www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/noneveles/
index.html](http://www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/noneveles/index.html)

PUKÁNSZKY, B a A. NÉMETH. *Neveléstörténet* [online]. 2016 [cit. 2016-07-08]
Dostupné z: <http://magyar-irodalom.elte.hu/nevelestortenet/index.html#06>

Régi magyar imakönyvek és imádságok. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus
Egyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar, 2012. 270 s.
ISBN 978-963-308-075-7.

REMEŠOVÁ, V. *Ikonografie a atribúty svatých*. Praha: Zvon, 1991, 85 s.

RUSINA, I. a M. ZERVAN. *Životy svätých – Ikonografia*. Bratislava: Pallas, 1994.
ISBN-80-7095-019-6.

SZABÓ, F. *A teológus Pázmány*. Róma: METEM, 1990. 365 s.

ŠPÁNIOVÁ, M. Katolícke bestsellery v literatúre 17. storočia: Z vydavateľskej
produkcie bratislavských typografov. In: M. PORIEZOVÁ, ed.
Studia Bibliographica Posoniensia 1/2009. Bratislava: Univerzitná knižnica
v Bratislave, 2009, s. 27 – 49.

TÜSKÉS, A. Szent Orsolya tisztelete a 18. századi Magyarországon és az orsolyita
rend. In: *A nők és a régi magyarországi vallásosság*. Budapest: MTA–PPKE
Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2015, s. 351 – 360.

Peter Pázmány and the beginnings of women's education in Kingdom of Hungary

Zita Perleczká

Researching the beginnings of women's education in our cultural environment is an interesting and enriching experience. At present the so common equivalency of both genders and the availability of education were not matter-of-course in the past. Studying the winding roads of social development can lead to unexpected findings and conclusions. In this case it is the uncovering of rich history of girls' education, but also of the diversity of literary heritage, which is undoubtedly worth discovering. Sermons and prayers with female subject stand out in their beauty, pious content and refined form.

Key words: Peter Pázmány (1570 – 1637), recatolization, education of women, school system, 16th century, 17th century, religious literature, sermons, prayer books, women's orders.

Prouhorské slovenské časopisy v 60. a 70. rokoch 19. storočia*

Luboš Kačírek

Kľúčové slová: dejiny knižnej kultúry, slovenská literatúra, periodiká, 19. storočie, dejiny žurnalistiky, dejiny Slovenska.

Pešťbudín, od roku 1873 Budapešť, ako hlavné mesto krajiny poskytoval aj širšie možnosti na vydávanie slovenských tlačí. V roku 1777 sa z Trnavy do Budína odťahovala nielen univerzita, ale aj jej tlačiareň. Ako uvádza I. Käfer, do roku 1849 vyšlo v Budíne 229 kníh v slovenskom jazyku.¹ V Pešťbudíne sa nachádzalo viacero tlačiarní, napr. Bagó, Alojz Bučanský/Bucsánszky Alajos, Viktor Horňanský/Hornýánszky, Filip Wodnianer či Viliam Lauffer, ktoré nielen tlačili, ale aj vydávali slovenské tlače, hlavne kalendáre. Svoje publikácie tu vydávali i Slováci žijúci v meste (napr. Ján Kollár, Ján Kadavý, Viliam Pauliny-Tóth). Dôležitá bola najmä cena, kvalita tlače, čas realizácie objednávky, ako aj to, či tlačiar vedel zabezpečiť vhodný typ písma a požadované obrázky.

V prvej polovici 19. storočia sa pešťbudínski Slováci usilovali aj o vydávanie slovenských novín, čo sa napokon nepodarilo. Prvé noviny v slovenčine začali v Pešťbudíne vychádzať po vypuknutí revolúcie v roku 1848. Revolúcia okrem pozitív politických zmien, prijatých v rámci tzv. marcových zákonov, znamenala aj nárast nacionalizmu a národného antagonizmu. Od 8. júna 1848 začal v Pešti vychádzať týždenník *Prjateľ ľudu* (1848 – 1849)², ktorý bol slovenskou mutáciou maďarských novín *Népbarát*. Vydával ho Pešťiansky ústredný výbor a jeho redaktorom bol Lukáš Mácsay (Máčaj, Máčaj; 1817 – 1881). Vydávanie týždenníka finančne podporovala novovymenovaná uhorská vláda a jeho cieľom bolo eliminovanie národného hnutia Slovákov, reprezentovaného štúrovskou generáciou (posledné číslo *Slovenských národných novín* vyšlo 9. júna 1848). Po obsadení Pešti v januári 1849 sa redakcia presťahovala do Debrecína ako dočasného hlavného mesta uhorskej vlády. Noviny boli prvými v slede prouhorských novín vychádzajúcich v slovenčine, resp. v slovenskom dialekte.

Pre rozvoj národného hnutia Slovákov mali výrazný vplyv *Katolícke noviny*, ktoré začali vychádzať po porážke revolúcie v novembri 1849. Na ne nadväzovali ďalšie periodiká vydávané slovenskou komunitou v Pešťbudíne, ako *Priateľ školy a li-*

* Štúdiá vyšla v rámci projektu APVV-0199-12 „Historický atlas obyvateľstva Slovenska (18. – 1. pol. 20. storočia)“

¹ KÄFER, I. Pešť – Budín – Budapešť, s. 38.

² POTEMRA, M. Bibliografia slovenských novín a časopisov do roku 1918, s. 13 – 14 a 91.

teratúry (1859 – 1861), *Pešťbudínske vedomosti* (1861 – 1870) či *Slovenské noviny* (1868 – 1875). Popri nich však vychádzali aj slovacikálne periodiká finančne podporované maďarskou politickou reprezentáciou, resp. uhorskou vládou. Z časopisov *Priateľ ľudu* (1848, 1861, 1868), *Krajan* (1864 – 1868), *Koruna* (február až máj 1869) a *Vlastenec* (1869 – 1872) poznáme len torzá a ich spracovaniu sa nevenovala dostatočná pozornosť. Hoci tieto noviny neodrážajú záujmy slovenského národného hnutia, dobové národné časopisy na ich články a názory reagovali, preto je potrebné, aby sme ich názory poznali v nesprostredkovanej podobe.

Obdobie po páde neoabsolutizmu

Politické zmeny po páde neoabsolutizmu v roku 1859 vyvolali potrebu zakladania nových periodík, vrátane slovenských. Počet slovenských periodík bol oproti okolitým národom chudobný. V roku 1859 vychádzali vo Viedni *Slovenské noviny*, ktoré však boli príliš spojené s vládou a symbolizovali starý režim. V Pešťbudíne vychádzal slovenský katolícky časopis *Cyrill a Method*. Zhodou okolností tesne pred pádom neoabsolutizmu začala redakcia *Cyrilla a Methoda* vydávať od roku 1859 prílohu *Priateľ školy a literatúry* (1859 – 1861). Tento časopis sa onedlho stal tribúnou slovenskej politickej reprezentácie, kde sa diskutovalo o ďalšom smerovaní národného hnutia. Slovákom však chýbali politické noviny, ktoré by odrážali predstavy národného hnutia. Trvalo ešte vyše roka, kým začali od 19. marca 1861 vychádzať *Pešťbudínske vedomosti*. Vydávanie politických novín ako nástroja politického boja, formy ovplyvňovania verejnej mienky a prostriedku na rozširovanie bázy podporovateľov národného hnutia bolo v tomto období už nevyhnutnosťou.

Na neutralizovanie národného hnutia, či ovplyvňovanie verejnej mienky v prouhorskom duchu začal od 20. februára 1861, teda ešte pred *Pešťbudínskymi novinami*, vychádzať týždenník *Priateľ ľudu*.³ Jeho vydavateľom bol opätovne Lukáš Mácsay, ktorý noviny s rovnakým názvom vydával už počas revolúcie, a redaktorom jeho brat Michal Mácsay. Peniaze na ich vydávanie mu iste poskytli maďarskí politici, aby eliminovali národné hnutie. Ján Francisci, redaktor *Pešťbudínskych vedomostí*, sa obával, že vydávaním novín, ktoré podľa neho bránia rozvoju slovenských záujmov, „pomúti verejnú mienku na Slovensku“⁴, čo bol isto aj ich cieľom. Lutoval, že s Mácsayom spolupracovali „posledních 10 rokov [aj] ... dajedni z našich koripheov.“⁵ Narážal

³ V roku 1861 už vychádzalo desať slovenských periodík, z nich šesť v Pešťbudíne: *Pešťbudínske vedomosti*, *Cyrill a Method*, *Priateľ školy a literatúry*, *Priateľ ľudu*, *Černokňažník*, *Evanjelické cirkevné noviny*. *Slovenské noviny* a ich príloha *Světozor* vychádzali vo Viedni, *Sokol* v Banskej Štiavnici a *Slovenský národný učiteľ* v Banskej Bystrici. *Sokol*, 1861, 2(19), s. 150 – 151. Zo šiestich pešťbudínskych tlačí tri: *Cyrill a Method*, *Priateľ školy a literatúry* a *Evanjelické cirkevné noviny* vychádzali aj v predchádzajúcom období.

⁴ List Jána Francisciho Pavlovi Dobšínskému. Budín 21. 2. 1861. ELIÁŠ, M. (zost). *Listy Jána Francisciho* 2 (1851 – 1902), s. 41.

⁵ List Jána Francisciho Pavlovi Dobšínskému. Budín 1. 3. 1861. ELIÁŠ, odk. 4, s. 42.

na skupinu slovenských liberálov okolo Jána Palárika. Okolo *Priateľa ľudu* sa však združovali aj osobnosti, o ktorých vrúcnom záujme v prospech národného hnutia Slovákov sa pochybovalo. Napriek tomu Francisci nabádal na opatrnosť, nemal záujem púšťať sa s *Priateľom ľudu* do neúspešných polemík, ktoré by len zbytočne vyčerpávali národné hnutie a odsúvali riešenie najdôležitejších problémov.⁶ Po rozpustení uhorského snemu v auguste 1861 a personálnych zmenách v miestodržiteľstve časopis prišiel o finančnú podporu a v októbri 1861 zanikol.⁷

Pešťbudínske vedomosti a *Priateľ ľudu* sa v tomto období stali hlavnými médiami, v ktorých sa verejne diskutovalo o ďalšom vývoji národného hnutia. *Pešťbudínske vedomosti* združovali bývalých štúrovcov a presadzovali program nastolený v *Memorande*. V časopise *Priateľ ľudu* zasa publikovala slovenská inteligencia, ktorá uprednostňovala užšiu spoluprácu s predstaviteľmi maďarskej politickej reprezentácie a presadzovala slovenskú politiku v užšom uhorskom rámci (napr. Ján Palárik, Ján Nemessányi, Adolf Szentiványi, Móric Philadelphi).⁸

Zánik *Priateľa ľudu* na istý čas prerušil vydávanie slovenských prouhorských novín. Slovenské národné hnutie združené okolo *Pešťbudínskych vedomostí* sa preto mohlo sústreďovať na zakladanie slovenských kultúrnych inštitúcií. Po trojročnej odmlke začal od 3. marca 1864 opäť vychádzať slovenský týždenník v promaďarskom duchu s dovtedy nepoužívaným názvom *Krajan* (1864 – 1868). Noviny akoby s predstihom pripravovali slovenskú verejnosť na novú zmenu politického kurzu, obnovenie činnosti uhorského snemu, ďalší vývoj monarchie a ukotvenie Slovákov v uhorskom politickom rámci. Národné hnutie tak muselo reagovať na útoky nielen zo strany „cudzích“ maďarských periodík, ale aj „vlastnej slovenskej opozície“ reprezentovanej *Krajanom*.⁹ Ich redaktorom a vydavateľom bol Leopold (Lipót) Thull (1826 – 1901)¹⁰ a vychádzali v tlačiarňi Gustáva Emicha. Noviny sa, podobne ako *Priateľ ľudu*, zachovali len torzovite, nepoznáme všetky čísla jednotlivých ročníkov. V prvom roku vydávania boli tlačené švabachom, ktorý v tomto období ešte uprednostňovala časť obyvateľstva. Noviny nepoužívali spisovnú slovenčinu, vychádzali však zo stredoslovenského nárečia a nepoužívali ani ypsilon. Nepoužívanie spisovnej slovenčiny, konkrétne chýbajúci ypsilon, hodnotil jeden z čitateľov takto: „*Smieš-no je, že „Krajan“ v tom ohlade má i nektorých horlivých stúpencov, ktorým i to nevinné „Y“*

⁶ „K Priateľovi ľudu, prosím Ťa, zachovávaj tú politiku, že ho neurazíš, tak sa menej zlého dá od neho očakávať.“ List Jána Francisciho Pavlovi Dobšinskému. Budín 1. 3. 1861. ELIÁŠ, odk. 4, s. 42.

⁷ *Pešťbudínske vedomosti* (ďalej PbV). 1861, 1(63), 22. 10. 1861, s. 3.

⁸ Bližšie napr.: BOKES, F. Pokusy o slovensko-maďarské vyrovnanie r. 1861 – 1868. T. Sv. Martin: Matica slovenská, 1941.; BOKES, F. Maďarské prejavy protimemorandové v roku 1861, s. 278 – 286; HOLOTÍK, L. Slováci medzi Pešťou a Viedňou v rokoch 1860 – 1867, s. 525 – 539.

⁹ Bližšie o časopise: BARNA, Á. Vydávanie slovenskej tlače a kníh v Budapešti v období dualizmu, s. 60.

¹⁰ Od roku 1869 pôsobil ako prekladateľ, naposledy ako tuteur (sirotský otec) v Novej Bani, kde je aj pochovaný.

je panslavistický bobo!“¹¹ Počudovanie čitateľa bolo o to väčšie, že po rakúsko-uhorskom vyrovnaní vláda vydávala v spisovnej slovenčine svoje nariadenia, učebnice i časopis *Listy národných učiteľov*.

Noviny spočiatku vychádzali na ôsmich stranách, mali teda dvojnásobný rozsah ako *Pešťbudínske vedomosti* a uverejňovali aj popularizačné články s ilustráciami, od čoho si vydavatelia isto sľubovali väčší záujem čitateľstva, čo však zároveň zvyšovalo náklady na tlač. Od roku 1865 noviny zväčšili formát a zmenšili rozsah na štyri strany bez ilustrácií a opäť vychádzali ako prvý ročník. Ich podtitul „*Pokoj a svornosť všetkým v krajine národom!*“ však bol v príkrom rozpore s reálnou publicistickou činnosťou časopisu. Autori článkov boli väčšinou anonymní, v roku 1865 nájdeme medzi pisateľmi aj Ladislava Jesenského¹², viacero príspevkov, o. i. aj básní ako „*Orol tatránski*“ či „*Horár tatránski*“, je od slúžneho Károlya Grmanecza zo Štitár. Národohospodárske príspevky tu publikoval Štefan Karol Ordódy (Šť. K. Ordódi) a Karol Baroš (Károly Baross/Barošš) z Pružiny, ktorý v roku 1869 dopisoval aj do *Slovenských novín*.

V rokoch 1867 a 1868, teda už po rakúsko-uhorskom vyrovnaní, noviny zvýšili svoju periodicitu a vychádzali dvakrát týždenne na štyroch stranách. Stali sa „hláskou trúbou“ uhorskej vlády a kritizovali politické snahy Slovákov o výraznejšie rozširovanie národných práv. V slovenských periodikách *Pešťbudínske vedomosti* a *Slovenské noviny* môžeme v tomto období nájsť množstvo redakčných príspevkov i listov z regiónov kritizujúcich časopis *Krajan*¹³, jedným z čitateľov premenovaného na „*Kravan*.“¹⁴ Vo verejnosti sa diskutovalo, kto ho financoval, keďže sa zadarmo posielal „*do jednej každej obce plus minus slovenskej, budto by ona len 10 dom. čísel mala a žadného čitateľa nemala*.“¹⁵ Ak ho financovala vláda ako svoj orgán, čo sa všeobecne považovalo za fakt, vznikla otázka, prečo sa k nemu oficiálne nepriznávala a „*prečo mu ministérium nedá uderiť na čelo címer krajinský*.“¹⁶ Podľa Ladislava Jesenského vládna deákovská strana od roku 1867 finančne podporovala *Krajana*, „*trovila, vynakladala naň hrúzu peňazí*“¹⁷, nezískala však preň podporu verejnosti. Podľa Jesenského dôvodom bolo, že „*Krajan bol celkom beznárodný, ba proti záujmom národa brojil, a náš ľud len s hazafišágom traktoval, od čoho sa ale náš ľud skoro očemeril, Krajana odhodil... a vrátil sa Vedomostiam do náručia*.“¹⁸ V súvislosti so stále diskutovanou otázkou Okolia a vyme-

¹¹ (§§§). Z Oravy. Slovenské noviny (ďalej SN). 1868, 1(42), 7. 4. 1868, s. 2 – 3.

¹² JESZENSZKY, L. Na kunágothskej pustašine v Čanádskej stolice dňa 23. okt. 1865. *Krajan*. 1865, 1(5), s. 1 – 2. Článok sa venuje volbám do uhorského snemu.

¹³ Kritické články proti *Krajanovi* napísali napr.: SIDI-BEL ABBES. „*Pesti Napló*“ a „*Krajan*“. SN. 1868, 1(45), 14. 4. 1868, s. 2; Z breznianskeho vidieka. SN. 1868, 1(50), 25. 4. 1868, s. 2 – 3, alebo Od Krakovian. SN. 1868, 1(84), 14. 7. 1868, s. 3.

¹⁴ *Drobnosti*. SN. 1868, 1(80), 4. 7. 1868, s. 3.

¹⁵ (ik.). Časové otázky. SN. 1868, 1(38), 28. 3. 1868, s. 3.

¹⁶ (ik.), odk. 15.

¹⁷ JESENSKÝ, L. [Ladislav Jeszensky]. Deákovský klub a slovenský časopis. SN. 1869, 2(48), 4. 5. 1869, s. 1.

¹⁸ JESENSKÝ, odk. 17, s.1.

dzením slovenského etnického územia je zaujímavý ironicky vyslovený názor vyššie citovaného autora: „*Pre statistiku Uhorska nie len zaujímavé, ale i dôležité by bolo vedieť, ktoré obce považuje terajšia vláda za slovenské nechajúc im dochodiť „Krajana“? Snáď by sa dľa toho daly arondovať stolice naše a časom sriadiť i „okolie“?*“¹⁹

Noviny *Krajan* napokon zanikli koncom roku 1868. Príčinou bol pravdepodobne nízky záujem čitateľskej verejnosti, a tým aj slabý prínos novín na získanie slovensky hovoriacich obyvateľov Uhorska pre politický program vlády. Jedným z dôvodov nezájmu čitateľov bol iste aj jazyk novín, ktorý sa odkláňal od spisovného variantu vtedajšej kodifikovanej slovenčiny.

Rakúsko-uhorské vyrovnanie

Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867 narastal aj počet prouhorských slovenských novín, ktoré mali eliminovať pôsobenie *Pešťbudínskych vedomostí*. Okrem *Krajana* v lete 1867 opätovne začal vychádzať časopis *Priateľ ľudu*, aby „*bol vodcom slovenského ľudu.*“²⁰ Noviny však nevydával L. Mácsay, ale už spomínaný Ladislav Jesenský. Z tohto obdobia tiež pochádza správa, že okrem *Krajana* a *Priateľa ľudu* plánoval i L. Mácsay opätovne vydávať slovenský časopis, mal už aj korektora časopisu.²¹ Otázne je, či bola táto správa pravdivá, keďže sa tak napokon nestalo. Je možné, že na jeho vydávanie nezískal finančnú podporu. Názov „*Priateľ ľudu*“ použil po prvýkrát učiteľ slovenskej evanjelickej školy v Pešti Ján Kadavý, ktorý v roku 1845 vydal pre hospodárov a remeselníkov v Budíne národohospodársky a osvetový spis *Prjateľ ľudu. Knižka pre Slovenskích hospodárov a remeselníkov*. Ako si povzdychol čitateľ *Pešťbudínskych vedomostí*, „*Bohužiaľ! Že tento krásny názov skrze kadejakých Mácsayov a Jeszenskych tak herostratickým [t. j. smutne presláveným] chýrom je pošpinený.*“²²

Číslo Jesenského *Priateľa ľudu* sa nám nezachovali, preto len ťažko môžeme zhodnotiť jeho zameranie. Ladislav Jesenský (1812 – 1870)²³ sa v národnom hnutí angažoval od 30. rokov, postupne však prechádzal na maďarofilské pozície. Nie úplne objektívnu predstavu o jeho zameraní si čiastočne môžeme urobiť na základe reakcií v *Pešťbudínskych vedomostiach*. Jesenský dúfal, že jeho časopis sa stane akýmsi stredným prúdom medzi „*panslavistickými*“ *Pešťbudínskymi vedomostami* a „*vlastenecským*“ *Krajanom*, v čom sa však zjavne prerátal. Ako neskôr, s odstupom dvoch rokov spomínal, jeho zámerom bolo vydávanie časopisu založeného na zásade, že Slováci „*chcú mať národní život neodvislý, ale nechcú mať v Uhrách neodvislý politický život.*“²⁴ Uvá-

¹⁹ (ik.), odk. 15.

²⁰ PbV. 1867, 7(77), 24. 9. 1867, s. 3. Informáciu prevzali z časopisu Hon.

²¹ PbV. 1867, 7(81), 8. 10. 1867, s. 3.

²² Z hornieho Spiša. PbV. 1868, 8(12), 11. 2. 1868, s. 3 – 4.

²³ Ako študent na evanjelickom lýceu v Prešove bol členom tamojšej Slovenskej spoločnosti, potom aj tajného spolku *Vzájomnosť*. Literárne príspevky uverejňoval v *Zore* a *Hronke*.

²⁴ JESENSKÝ, odk. 17, s.1.

dza, že „z ohľadu politiky chcem ale život uhorský krajinský medzi Slovákami pestovať, vzdelávať, [ale] taký politický život, ktorý môj národ oduševní za vlasť, za jej práva a slobodu.“²⁵ Verejne sa priznáva, že cieľom jeho časopisu bolo, „aby som mohol náš ľud zastaviť na ceste do tábora Vedmostiarov spiechajúci a ho pre vlasť a národ zachovať.“²⁶ Za jediné negatívum časopisu považoval, že nevychádzal v spisovnej slovenčine, „že žiadnej slovenskej gramatiky a pravopisu nemal“, keďže aj on „predtým nevedel po slovensky písať.“²⁷

Od januára 1868 začal v Pešti vydávať Ján Nepomuk Bobula (1844 – 1903) *Slovenské noviny* (1868 – 1875). Okolo novín sa začal organizovať nový politický prúd známy ako Nová škola.²⁸ Medzi jej podporovateľov patrilo viacero prouhorsky orientovaných osobností slovenského pôvodu, čo politická skupina okolo *Pešťbudínskych vedomostí* – označovaná ako „národná strana“ či Stará škola – vnímala s podozrievaním. Vydávanie *Slovenských novín* sa zo strany *Pešťbudínskych vedomostí* očakávalo, Ján Francisci ho charakterizoval slovami: „Od nového roku ide zdvoje slovenských politických novín vychádzať. Záleží na tom, aby oboje jedny vedľa druhých, a nie jedny proti druhým obstáť mohlo. Bobulove noviny mnoho dobrého môžu vykonať. Ale nesmieme dovoliť, že by Vedomosti padli, preto ponevác my Slováci nesmieme byť bez slovenského časopisu, keď Bobulove podľa náčrtu programu majú byť orgánom maďarónov, národovcov, teda takým tót ajkú magyar politikosov a demokratov... Bobulovi teda nemáme prekážať, ak on nezavdá k tomu príčinu, ale ani Vedomosti nesmieme zanedbať, aby nám nepadli.“²⁹ Ako sa ukázalo, v prvých rokoch sa medzi oboma politickými časopismi rozpútal ostrý politický súboj. Národovci okolo *Pešťbudínskych vedomostí* podozrievali podporovateľov *Slovenských novín* z maďarónstva a renegátstva.

K vnímaniu *Slovenských novín* ako periodika podporujúceho národný rozvoj Slovákov v Uhorsku neprispelo ani rozhodnutie Ladislava Jesenského, ktorý sa k 1. februáru 1868 rozhodol ukončiť vydávanie *Priateľa ľudu* a jeho predplatitelia sa stali čitateľmi *Slovenských novín*, kde on prijal miesto redaktora. Ako Jesenský uvádza, 61 jeho dovtedajších predplatiteľov aj naďalej žiadalo vydávanie novín pre ľud.³⁰ Jeho príchod do redakcie však vyvolal u časti slovenskej verejnosti pochybnosti o slovenskom smerovaní novín. Jesenského prouhorský postoj bol takisto jedným z dôvodov, že sa v novembri 1869 s Novou školou rozišiel, odstúpil z postu riaditeľa tla-

²⁵ JESENSKÝ, odk. 17, s.1.

²⁶ JESENSKÝ, odk. 17, s.1.

²⁷ JESENSKÝ, odk. 17, s.1.

²⁸ Bližšie napr. KAČÍREK, L. Prínos Novej školy (1868 – 1875) pre formovanie národného hnutia v 60. a 70. rokoch 19. storočia. In: *Studia Academica Slovaca*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2012, s. 295 – 312; KAČÍREK, L. Slovenské noviny (1868 – 1875). In: M. PORIEZOVÁ, ed. *Studia Bibliographica Posoniensia*, 2011, s. 55 – 72; MARTINKOVIČ, M. Politické myslenie Novej školy: Občiansko-národný program Slovenských novín. Bratislava: Filozofický ústav SAV, 2013.

²⁹ ELIÁŠ, odk. 4, s. 91. List Jána Francisciho Jánovi D. Makovickému. Revúca 23. 12. 1867.

³⁰ JESENSKÝ, L. [Lad. Jeszenszky.]. Ku predplatiteľom „Priateľa ľudu.“ SN. 1(15), 4. 2. 1868, s. 4.

čiarne Minerva, založenej prívržencami Novej školy v Pešti, a dopisovateľa *Slovenských novín*.³¹ Redakcia *Slovenských novín* obviňovala Jesenského, že chcel v novinách publikovať „články maďaronským duchom prekypujúce“³², čo však redakcia odmietla.

Druhý moment, ktorý spochybnil slovenskú orientáciu *Slovenských novín*, bolo prijatie finančnej podpory od vlády vo výške 230 zlatých mesačne po zániku provládneho časopisu *Krajan*.³³ Medzi národne uvedomelým obyvateľstvom sa prijatie finančnej podpory chápalo ako jasné potvrdenie provládneho kurzu *Slovenských novín*. Noviny však toto očakávanie vlády nenaplnili, redakcia novín a vedenie Novej školy si uvedomili záväzok, ktorý z tejto finančnej podpory zo strany vlády vyplýval. Vláda sa napokon rozhodla vydávať nový slovenský časopis, ktorý by pozitívne hodnotil jej politickú činnosť i národnostnú politiku.

Koruna a Vlastenec

Už koncom februára 1869 vyšlo prvé, „próbné“ číslo časopisu *Koruna* s podtitulom *Obrázkový týždenník pre politiku, poučenie a zábavu*. Vydavateľom a majiteľom časopisu bol Dr. Mansvet Riedl a zodpovedným redaktorom Ján Alexander Gočár.³⁴ Mansvet (Szende) Riedl (1831 – 1873) pochádzal z Banskej Bystrice, mal filologické vzdelanie a prednášal nemecký jazyk a literatúru na univerzite v Pešti.³⁵ Podľa prvotných zmienok malo prvé číslo časopisu vyjsť 15. februára 1869. Časopis mal stáť na politickom stanovisku deákovskej strany, „jeho smer má však byť docela rozdielny od bývalého *Krajana*.“³⁶ Kompletné čísla časopisu nepoznáme, keďže sa zachoval len torzovito.³⁷ Posledná zmienka o vychádzaní *Koruny* (č. 10) je v *Slovenských novinách* z druhej polovice mája 1869.³⁸

Noviny prinášali podobizne a biografické portréty popredných osobností vtedajšej uhorskej politiky, akými boli napríklad Ferenc Deák a József Eötvös, či poslanci zvolení na slovenskom etnickom území (Štefan Gorove, Vilhelm Tóth), približovali zaujímavosti zo zahraničia (obrázky z Južnej Ameriky, „Jazdenie na elefantoví“, „Obrázok zo Sibírie“) a predstavovali zaujímavé lokality na území Slovenska

³¹ Verejná hovorňa. SN. 1869, 2(136), 21. 12. 1869, s. 3.

³² Drobnosti. (P. Jeszenszky.). SN. 1869, 2(139), 30. 12. 1869, s. 2. Jesenský publikoval svoje vyhlásenie v Pešťbudínskych vedomostiach. JESZENSZKY, L. Zasláné. PbV. 1869, 9(104), 29. 12. 1869, s. 4.

³³ ZAPLETAL, V. Príspevok k dejinám Novej školy v rokoch 1869 – 1872 – Akciová tlačiareň Minerva, s. 11 – 12. Príspevok dostávali do konca júna 1869.

³⁴ PbV. 1869, 9(18), 3. 3. 1869, s. 4.

³⁵ Dopisy. Z Budína: (Ad vocem eksekutori. Morena.). SN. 1873, 6(158), 18. 10. 1873, s. 3.

³⁶ Drobnosti. (Nový časopis slovenský). SN. 1869, 2(18), 11. 2. 1869, s. 3.

³⁷ Nekompletné čísla časopisu sa nachádzajú v Országos Széchényi Könyvtár v Budapešti, sign. 26.705. Tlačila ho prvá uhorská spolková tlačiareň Büchler, Harsányi, Nagy v Pešti. Prvé próbné číslo vyšlo 24. 2. 1869.

³⁸ SN. 1869, 2(55), 22. 5. 1869, s. 3.

(hrady Slovenská Lupča a Likava). Svoje básne tu publikoval Adolf Svätopluk Oswald.³⁹ Cieľom časopisu bolo prispieť k úspešnému zvoleniu vládnych kandidátov na slovenskom etnickom území počas volieb do uhorského snemu, ktoré sa konali v marci 1869.

V júni 1869 nahradil *Korunu* časopis *Vlastenec*⁴⁰ s podobným podtitulom ako predchádzajúci: *Obrázkový časopis pre politiku, poučenie a zábavu*. Jeho vydavateľom, majiteľom a zodpovedným redaktorom bol takisto Mansvet Riedl a hlavným spolupracovníkom Ján Alexander Gočár. Tajným dopisovateľom *Vlastenca* bol podľa redakcie *Slovenských novín* aj spišský biskup Jozef Samassa, ktorý si tým „veliké zásluhy vydobyl.“⁴¹ Prvé, tiež „próbné“, číslo vyšlo 5. júna 1869. Oproti *Korune* sa udržal dlhšie a zanikol až štvrtým ročníkom v druhej polovici roku 1872.⁴² Noviny prinášali aj informácie o uhorských politikoch s väzbami na územie Slovenska (poslanec Karol Szentiványi, Pavol Somssich), príspevky z dolnozemskeho prostredia a vojenskej hranice, zo zahraničia (obrázok a článok „Zaklínač hadov“, americkí Indiáni, moldavskí Rumuni, z Kamčatky), národohospodárske články od Š. K. Ordódyho či poéziu.⁴³

Oba časopisy boli vizuálne príťažlivé, doplnené kresbami (pravdepodobne preberanými z iných maďarských časopisov) z domáceho i zahraničného prostredia. Ich vydávanie bolo však dosť nákladné a ani neoficiálna finančná podpora zo strany vlády nezabezpečila dostatok financií a predplatiteľov, aby sa udržali na trhu bez výraznejšej finančnej podpory. Medzi národne uvedomelou slovenskou inteligenciou mali obe periodiká renomé promaďarských časopisov, ktoré neboli ani v pozornosti slovenskej odbornej verejnosti a dnes z nich poznáme len niektoré, torzovito zachované ročníky.

Stará škola sa prostredníctvom *Pešťbudínskych vedomostí* pri vyjdení prvého čísla *Koruny* veľmi jasne vyjadrila, čo si o novom „politicko-poučno-zábavno-hospodársko-obrázkovom“ časopise myslí: „O jeho politickej tendencii nechceme nič riecť, zpmneme len to, že na prvej strane je podobizňa Deákova, a že, hovoriac o kandidátoch vyslaneckých na Slovensku, zcela ignoruje našich národných kandidátov. ... Jako vidno, je to len „opravené“ vydanie nedávno zaniknutého istého časopisu [t. j. *Krajana*].“⁴⁴ Nová škola zaujala spočiatku po vyjdení *Koruny* neutrálny postoj. Následne sa však po vyjdení ďalších čísel prostredníctvom J. N. Bobulu o novinách vyjadrila takto: „...zklamali sme sa prenáramne, lebo novosrodená „Koruna“ prevyšuje ešte i „Krajana“, so šípami metanými do nás. ... [Koruna] nikde o Slovákoch, o národe nič nehovorí; tomuto vyhýbuje, jako čert krížu, rajtující na vlastenectve.“⁴⁵ Slovenské

³⁹ A. S. O. Sirota. *Koruna*. 1869, 1(próbné číslo), 24. 2. 1869, s. 5 – 6. Pravdepodobne je aj autorom ďalších básní publikovaných bez uvedenia autora či iniciálok.

⁴⁰ Nekompletné čísla časopisu sa nachádzajú v Országos Széchényi Könyvtár v Budapešti, sign. H 8.911 a FM3/9817.

⁴¹ Drobnosti. (Za spišského biskupa). SN. 1871,4(7), 12. 1. 1871, s. 3.

⁴² Drobnosti. („Vlastenec“). SN. 1872, 5(124), 27. 7. 1872, s. 2. V tomto období ešte vychádzal.

⁴³ Svoje básne tu opäť publikoval Adolf Svätopluk Oswald (napr. v č. 14 z 15. 10. 1869), pravdepodobne je aj autorom básní napísaných pod pseudonymom Kondorovič.

⁴⁴ Drobné zprávy. PbV. 1869, 9(18), 3. 3. 1869, č. 18, s. 4.

⁴⁵ BOBULA, J. „Koruno, Koruno!“ SN. 1869, 2(32), 25. 3. 1869, s. 1.

noviny publikovali aj viacero negatívnych regionálnych príspevkov proti vydávaniu časopisu *Koruna*. Ako píše dopisovateľ J. Kalinovský, „u nás sa už viac žiadon nenárodné časopis a čoby priam i s obrázkami vychodil, neutrží; lebo čo je nenárodné, to sa už i ľudu nášmu hnuší.“⁴⁶ Realita však bola iná.

Hoci Nová škola kritizovala politické zameranie časopisu, o jeho vydavateľovi M. Riedlovi a redaktorovi J. A. Gočárovi nenájdeme kritické slovo. M. Riedla označuje J. N. Bobula ešte koncom marca 1869 ako „náš velactený priateľ.“⁴⁷ Dôvodom bolo, že M. Riedl patril k akcionárom tlačiarne *Minerva*. Situácia sa zmenila od konca roku 1869, keď sa Riedl s tlačiarňou rozišiel a vo *Vlastencovi* publikoval viacero negatívnych príspevkov o jej činnosti. Odchod M. Riedla spomedzi akcionárov viedol k vypuknutiu ostrej polemiky medzi *Vlastencom* a *Slovenskými novinami*. Za všetky negatívne hodnotenia uvedme aspoň nasledovný: „Časopis tento pohrda národom slovenským i našou domovinou, časopis tento ohlupuje ľud slovenský a upiera jeho jestvovanie a jeho sväté práva, časopis tento rozsievá semeno nesvornosti medzi národy uhorskými.“⁴⁸ Je otázne, nakoľko vyšla iniciatíva na napísanie článku od daného autora, alebo či to bol objednaný článok redakcie.

Ostré útoky proti svojej osobe musel znášať aj redaktor *Koruny* a *Vlastenca* Ján Alexander (aj Alexius) Gočár, pravdepodobne synovec opáta Jána Gočára. Gočár patril v tomto období k známym osobnostiam národného hnutia v Pešti a bol aj členom viacerých tamojších slovenských spolkov (Slovenský spolok, Slovenský spevácky spolok). Napriek tomu ho *Slovenské noviny* predstavovali ako odrodilca, ktorý „prijdúc do Pešti a nechcejúc sa ničomu učiť, vystúpil z univerzity a hľadá si chlieb národnou zradou. Dal sa do služby a nadáva vo svojej kolosálnej hluposti i nečestnosti všetkému, čo je národného vo famósnom vládnom, za darmo rozposielanom a čítať nechcejúcom plátku „Vlastencovi“. ... Nech je ticho, lebo keď neprestane so svojími hlúpostami, pripravíme ho o virštle a pivo...“⁴⁹

Spoluredaktorom *Vlastenca* bol Karol Jelša, naposledy učiteľ vyššej meštianskej školy v Modre, kde predčasne zomrel v roku 1872.⁵⁰ Podľa J. Izáka bol Jelša „národu oddaný“ a prácu v časopise zobral „jako chudobný šuhaj okolnosťami k tomu donútený“. Redakcia *Slovenských novín* však bola nekompromisná, lebo „žiadene poctivý národný človek sa ale nedá na podlé agitácie proti národne účinkujúcim mužom.“⁵¹ Na jeseň 1871 Jelša i Gočár odstúpili z funkcie redaktora a vystriedal ich Adolf Osvald, spolupracovník slovenského literárneho časopisu *Orol*.⁵² Po odchode Jelšu z redakcie *Vlastenca* ironicky a zveličene napísali *Slovenské noviny* požiadavky na redaktora novín: „Žiadne politické presvedčenie, nešikovné pero, veľká guráž k balamuteniu a zhlúpeniu ľudu

⁴⁶ KALINOVSKÝ, J. Dopisy. B. Štiavnica, 8. marca. SN. 1869, 2(26), 11. 3. 1869, s. 3.

⁴⁷ BOBULA, odk. 45, s. 1.

⁴⁸ Novo-zámčani: Verejná hovorňa. SN. 1870, 3(4), 11. 1. 1870, s. 3.

⁴⁹ Drobnosti. (Vla-štenec.). SN. 1871, 4(34), 1. 3. 1871, s. 3.

⁵⁰ Drobnosti. (Otrávil sa.). SN. 1872, 5(23), 12. 2. 1872, s. 3.

⁵¹ IZÁK, J. Dopisy. Modra, 27. febr. SN. 1872, 5(34), 2. 3. 1872, s. 3.

⁵² Drobnosti. (Z redakcie „Vlastenca.“). SN. 1871, 4(168), 2. 11. 1871, s. 3.

slovenského. Kto kričal už volakedy na matičných shromáždzeniach „sláva“, má prednosť. Utratiť sa pri tomto úrade nemôže nič, len získať, bo potom možno ľahko dostať nejaký úrad od vlády.“⁵³

Skutočnosť však nikdy nie je čierno-biela, ako to môžeme vidieť aj na pôsobení Jána A. Gočára v rámci národného hnutia. Tento obraz sa len pomaly a postupne mení. Stále sa stretávame so skutočnosťou, že pôsobenie Slovákov v prouhorských časopisoch, ktorí sú prezentovaní ako národne uvedomelí, sa neuvádza. Môžeme to sledovať napríklad u Adolfa Svätopluka Osvalda (1839 – 1876), príslušníka generácie napredistov a literárne aktívneho v 60. a prvej polovici 70. rokov, o. i. dopisovateľa časopisov *Koruna* a *Vlastenec*, kde v roku 1871 pôsobil aj vo funkcii redaktora. Označenie za dopisovateľa do týchto provládnych novín sa v slovenskej národoveckej spoločnosti považovalo za veľký prehršok. Bol to zároveň aj spôsob dehonestácie a útoku na povesť konkrétnej osoby a znižovanie jej kreditu v slovenskej spoločnosti.

Časopis *Vlastenec* uzatvára jednu kapitolu prouhorských slovenských periodík. Tieto doteraz uvádzané prouhorské časopisy vychádzali v Pešťbudíne, resp. už v Budapešti. Po voľbách do uhorského snemu v júni 1872 začína stále väčší tlak na národné hnutie. V maďarskej tlači sa čoraz viac píše o vlastizrade a panslavizme Slovákov. Informácia o vydávaní nového vládneho časopisu v Banskej Bystrici pod taktovkou zvolenského podžupana Bélu Grünwalda prenikla na verejnosť ešte v auguste 1872.⁵⁴ V úvodníku „*K Reforme*“ autor reaguje na obvinenia slovenského časopisectva z vlastizrady. Podľa pisateľa článku v časopise *Reform*, „*jestli sa majú slovenskí obyvatelia duševne pripútať k uhorskému štátnemu telesu, netreba upotrebovať doposiaľnych maličerných prostriedkov, ale použiť veľkých rozsiahlych faktorov organizmu verejnej správy, školy a tlače*“. Autor príspevku v *Slovenských novinách* na to reagoval nasledovne: „*Maličerný prostriedok ale bude ten, keď sa na miesto „Vlastenca“ bude vydávať iný časopis; a zostane maličerným i otedy, keď ho i sám Grünwald, podžupan zvolenský, redigovať bude v Bystrici*.“⁵⁵ Noviny s názvom *Svornosť* (1873 – 1885) napokon začali vychádzať od 8. apríla 1873, už nie v hlavnom meste Uhorska, ale na slovenskom etnickom území. Časopis tak budil zdanie, že háji národné záujmy Slovákov v Uhorsku. V roku 1885 ho nahradilo nové periodikum s názvom *Slovenské noviny* (1885 – 1919, tzv. Hornyanského Slovenské noviny – podľa tlačiaru novín), vydávané Uhorsko-krajinským slovenským vzdelávacím spolkom so sídlom v Budapešti. Ako sa však napokon ukázalo, ani výrazná finančná podpora prouhorskej tlače neudržala Slovákov v hraniciach krajín svätoštefanskej koruny, ktorí Uhorsko opustili na konci prvej svetovej vojny.

Pri vydávaní provládnych slovenských novín môžeme sledovať určité posuny. Redakcie časopisov *Krajan* (1864 – 1868) a *Jesenského Priateľ ľudu* (1867 – 1868) ne-

⁵³ Drobnosti. (Uprázdnený úrad.). SN. 1871, 4(149), 28. 9. 1871, s. 3.

⁵⁴ Drobnosti. (Vládny časopis.). SN. 1872, 5(137), 21. 8. 1872, s. 2.

⁵⁵ K „*Reforme*“. SN. 1872, 5(139), 24. 8. 1872, s. 1.

používali kodifikovanú spisovnú normu, v ktorej vychádzali aj tlače Matice slovenskej. Noviny *Koruna* (1869) a *Vlastenec* (1869 – 1872) už dodržiavali vtedajšiu spisovnú jazykovú normu. Pozícia redaktora bola starostlivo obsadzovaná. Redaktor novín musel mať dobrú spisovnú slovenčinu a literárne nadanie. V slovenskej národoveckej tlači boli noviny vnímané negatívne, o. i. vznikali aj prezývky provládnych novín: *Krajan* premenovali na „Kravan“, *Vlastenec* na „Vla-štenec“, *Svornosť* na „Srst“ a Hornyanszkého *Slovenské noviny* na „Slonoviny“. Kritika voči novinám sa prejavila v tom, že čitateľom prinášali inú predstavu o požiadavkách národného hnutia po páde neoabsolutizmu a mentálne podporovali prouhorskú orientáciu slovenskej spoločnosti. Články publikované v tzv. provládnych novinách, ich autori a redaktori však reprezentovali politické názory určitej časti slovenskej spoločnosti, aj keď bez podpory vlády by nemali taký široký dosah na slovenskú spoločnosť.

Dôležitým momentom bol aj zápas o čitateľskú verejnosť, keďže *Pešťbudínskym vedomostiam*, resp. *Národným novinám* a *Slovenským novinám* klesal počet predplatiteľov a vydavatelia týchto novín sa dostávali do finančnej straty. Slovenská národovecká tlač tak mohla len ťažko konkurovať provládnym novinám, keďže tie získavali na svoje vydávanie príspevok z dispozičného fondu predsedu uhorskej vlády, čo kritizovala slovenská tlač. Z neho „sa platia vládne noviny, a podkupujú novinári, aby písali za vládu a chválili ju... ..a tak sa budú mať teraz „Krajan“, „Vlastenci“, „Eštilapkovia“ a podobné „čestné“ noviny dobre a budú spievať [uhorskému premiérovi] p. Andrášymu „hosanah“ – a proti Slovákom písať.“⁵⁶

Väčšinová slovenská spoločnosť sa nezaujímal o politické dianie, pri čítaní slovenskej tlače dávala prednosť čítaniu ľahších žánrov, ľudovýchovných spisov a kalendárov, ktoré vychádzali v niekoľkotisícových nákladoch. Mnohí čitatelia, ktorým sa dostali zadarmo distribuované noviny vydávané v slovenčine, sa uspokojili s tamojšou interpretáciou národnostnej otázky a vývoja Uhorska a nemali záujem o odoberanie ďalšej slovenskej politickej tlače, keď za ňu museli navyše platiť. Cesta zvyšovania odberateľov slovenskej tlače viedla cez rozširovanie vzdelania nastupujúcej generácie, zakladanie čitateľských spolkov a knižníc, ktoré by si objednávali a kupovali slovenskú tlač a tým sa rozširovala báza národného hnutia.

⁵⁶ Drobnosti. (Živio „Krajan“, „Vlastenec“ a spoloč!). SN. 1871, 4(17) 30. 1. 1871, s. 3.

Pramene

Koruna, roč. 1, 1869.

Krajan, roč. 1, 1864.

Krajan, roč. 1 – 4, 1865 – 1868.

Pešťbudínske vedomosti, roč. 1 – 10, 1861 – 1870.

Slovenské noviny, roč. 1 – 7, 1868 – 1874.

Sokol, roč. 2, 1861.

Vlastenec, roč. 1 – 4, 1869 – 1872.

Zoznam bibliografických odkazov

BARNA, Á. Vydávanie slovenskej tlače a kníh v Budapešti v období dualizmu.

In: HRIVNÁK, M. ed. *Kultúrne dedičstvo budapeštianskych Slovákov: zborník materiálov vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou v Budapešti*.

Budapešť: Ethnikum, 1998, s. 57 – 69.

BOKES, F. *Pokusy o slovensko-maďarské vyrovnanie r. 1861 – 1868*. T. Sv. Martin:

Matica slovenská, 1941.

BOKES, F. Maďarské prejavy protimemorandové v roku 1861.

In: *Historica Slovaca*, 1-2, 1940 – 41, s. 278 – 286.

ELIÁŠ, M. zost. *Listy Jána Francisciho 2 (1851 – 1902)*. Martin: Matica slovenská, 2004.

HOLOTÍK, L. Slováci medzi Pešťou a Viedňou v rokoch 1860 – 1867.

Historický časopis. 1972, 20(4), 525 – 539.

KAČÍREK, L. Prínos Novej školy (1868 – 1875) pre formovanie národného hnutia v 60. a 70. rokoch 19. storočia. In: *Studia Academica Slovaca*.

Bratislava: Univerzita Komenského, 2012, s. 295 – 312.

KAČÍREK, L. Slovenské noviny (1868 – 1875). In: M. PORIEZOVÁ, ed. *Studia*

Bibliographica Posoniensia. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2011, s. 55 – 72.

KÄFER, I. Pešť – Budín – Budapešť: Význam hlavného mesta v kultúre Slovákov. In: HRIVNÁK, M. ed. *Kultúrne dedičstvo budapeštianskych Slovákov: zborník materiálov vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou v Budapešti*. Budapešť: Ethnikum, 1998, s. 35 – 40.

MARTINKOVIČ, M. *Politické myslenie Novej školy. Občiansko-národný program Slovenských novín*. Bratislava: Filozofický ústav SAV, 2013. ISBN 9788097049478.

POTEMRA, M. zost. *Bibliografia slovenských novín a časopisov do roku 1918*. Martin: Matica slovenská, 1958.

ZAPLETAL, V. Príspevok k dejinám Novej školy v rokoch 1869 – 1872 – Akciová tlačiareň Minerva. *Historické štúdie*, (2)1956, 7 – 38.

Pro-Austro-Hungarian Slovak magazines in the 1860s and 1870s

Luboš Kačírek

The paper presents magazines published in the Slovak language, which were in the 1860s and 1870s financially supported by the Austro-Hungarian government, or, as a matter of fact, by the Hungarian political representation to eliminate the Slovak national movement: *Priateľ ľudu* (1848 – 1849; 1861; 1868), *Krajan* (1864 – 1868), *Koruna* (1869) and *Vlastenec* (1869 – 1872). Editorial offices of magazines *Krajan* (1864 – 1868) and *Jesenský's Priateľ ľudu* (1867 – 1868) did not use the codified literary language, while newspapers *Koruna* (1869) and *Vlastenec* (1869 – 1872) complied with it and their editors had to have high-level of formal Slovak as well as some literary gift. By publishing these magazines, Slovak national movement was weakened; it faced the confrontation of both the official Hungarian political representation as well as the formal opposition within the national movement. However, apart from the official governmental politics, the newspapers also presented popularized home and foreign news to Slovak readers.

Key words: history of book culture, Slovak literature, periodicals, 19th century, history of journalism, history of Slovakia.

Počátky odborné revue *Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens*

Pavelková Jindra

Klíčová slova: Rajhrad, dějiny knižní kultury, vydavatelství, vědecké časopisy, Benediktínské kláštery, sv. Benedikt, 19. – 20. století, periodika.

Na rok 1880 připadalo v benediktinském řádu významné jubileum – 1400 let od narození sv. Benedikta. Na podnět salcburského biskupa Alberta Edera, OSB, se 24. října 1876 sešli v arcidiecézi sv. Petra v Salcburku představení čtrnácti benediktinských klášterů habsburské monarchie a Bavorska, aby projednali přípravu oslav tohoto výročí a vyjádřili se k návrhům dřívějších zasedání. Projednávány byly návrhy oslav přednesené opaty amerických klášterů a také možná díla, která by mohla být u této příležitosti (znovu)vydána. Zmíněn byl spis *Der heilige Benedikt und seine Orden* vydaný roku 1875 v Einsiedeln. Pro reedici byla nakonec vybrána *Historia rei literariae* Magnoalda Ziegelbauera.¹ Byla rovněž ustavena komise, která měla přípravu vydání „jubilejního spisu“ na starosti. Jejími členy byli P. Gotfried Friess z kláštera Seitenstetten, P. Leonard Achleuther z kláštera Kremsmünster a rajhradský knihovník a archivář P. Maurus Kinter.

S ohledem na fakt, že Ziegelbauerem stanovené pojetí literární historie řádu nebylo možné v tak krátkém termínu naplnit, byl záběr plánovaného díla omezen lety 1750 – 1880 a působností na území habsburské monarchie.² Setkání přispěvatelů – autorů medailonků jednotlivých literárně činných spolubratřích – se uskutečnilo 27. prosince 1876 ve Vídni v domě seitenstettenského kláštera (na Kohlmessergasse č. 3). Probírány měly být návrhy na zařazení medailonů a zejména ediční zásady.³

První ze stanovených zásad byla domluva, že dílo bude vydáno jako společná práce všech rakousko-uherských benediktinů bez uvádění konkrétních autorů. Vlastním medailonkům měla předcházet předmluva a úvod; zpracováním úvodu se zavázal Maurus Kinter, předmluva měla být pojata v podobě aklamace seitenstettenského P. Godfrieda Friesse. Obsahovat měla přehled událostí důležitých pro řád

¹ Moravský zemský archiv v Brně (= MZA), E6 Benediktini Rajhrad (= E6), kart. 216, inv. č. 2054, sig. D n 7/4c, fol. 33 – 34.

² *Scriptores Ordinis S. Benedicti, qui 1750 – 1880 fuerunt in Imperio Austriaco-Hungarico*. Vindobonae, 1881.

³ MZA, E6, kart. 216, inv. č. 2054, sig. D n 7/4c, fol. 62.

za vytyčené období, tedy léta 1750 – 1880, a rozdělena měla být na dvě části, první se zabývala lety 1750 až 1848 a druhá se věnovala událostem až do autorovy současnosti.

Spis měl dále obsahovat medailonky spolubratří nejen z dosud existujících klášterů, ale rovněž z těch dříve sekularizovaných. Stanovena byla rovněž struktura medailonů a jejich abecední řazení. Za každým medailonem měl následovat kompletní výčet plných názvů děl dotyčného benediktina. Za biografickým oddílem následoval rejstřík oborového zařazení. Byli stanoveni korektoři (P. Berthold z Pannonhalmy, M. Kinter z Rajhradu a P. Celestin z kláštera od Skotů ve Vídni).

Rovněž bylo stanoveno, že jakmile půjde spis do tisku, budou připravena a do novin zaslána rovněž speciální oznámení o připravovaném díle.⁴ Autoři měli své příspěvky v latině odevzdat nejpozději do konce srpna roku 1879, a to G. Friessovi.⁵

Vedle výročního tisku se představitelé benediktinských klášterů na zasedání, které se konalo 25. srpna 1879 v Melku, rozhodli vydávat rovněž řádový vědecký časopis.⁶ Taktéž vydávání časopisu bylo, alespoň jak uvádí předmluva k prvnímu ročníku, zamýšleno zejména jako slavnostní čin k Benediktovu jubileu a mělo na jednom místě shromáždit odbornou produkci příslušníků řádu. Časopis začal v roce 1880 opravdu vycházet, a to pod názvem *Wissenschaftliche Studien und Mittheilungen aus dem Benedictiner-Orden mit besonderer Berücksichtigung der Ordensgeschichte und Statistik. Zur bleibende Erinnerung an das Ordensjubiläum begründet und herausgegeben von Mitgliedern, Freunden und Gönnern des Benedictiner-Ordens*.⁷ Revue vycházela čtyřikrát ročně vždy v rozsahu cca 200 stran.⁸ Prvním redaktorem byl ustanoven rajhradský archivář a knihovník Maurus Kinter.

Obsah jednotlivých čísel byl dělen do tří částí; do první byla zařazována odborná pojednání řádových bratří. Pozornost bývala nejčastěji věnována dějinám jednotlivých řádových domů či významným osobnostem. V předmluvě prvního ročníku bylo zařazení takto vymezené části otiskovaných děl odůvodněno vztahem benediktinského řádu ke knihám a knihovnám. M. Kinter, redaktor těchto ročníků časopisu, zde odkazoval na Cassiodorovo tvrzení, že mezi všemi uměními považuje za hlavní sepisování knih. Kinter poukazoval rovněž na práci J. Mabillona.⁹ Toto slovo redakce bylo samo o sobě studií, která se nejprve v kostce zabývala benediktinským řádem, jeho vývojem, významem a důležitými historickými mezníky a na pozadí nástinu struktury nového periodika rozvíjelo téma dále směrem k odborným činnostem řádových členů zejména na poli humanitních věd. Ve vztahu ke knihám

⁴ Odk. 3, fol. 26.

⁵ Odk. 3, fol. 19.

⁶ PAVELKOVÁ, J. Mezi knihovnou a vydavatelstvím – život a dílo Maura Kintera, s. 98 – 99.

⁷ *Wissenschaftliche Studien und Mittheilungen aus dem Benedictiner-Orden (...)*. 1880, 1(1).

⁸ PAVELKOVÁ, odk. 6, s. 99.

⁹ KINTER, M. Was wir wollen – was wir bieten (...), s. 15.

a písemnictví vůbec byly připomenuty významné a pro knižní kulturu důležité klášterní knihovny a osobnosti Francie či Německa.¹⁰ S uvedeným mělo být v souladu i vlastní zaměření Studií – obsah měl být vymezen zejména směrem ke světským a církevním dějinám,¹¹ stranou pozornosti ale podle M. Kintra neměly zcela zůstat ani misijní činnost a pastorece, i když těmto dvěma pro řád důležitým činnostem neplánovala být na stránkách revue věnována tak velká pozornost.

Druhý oddíl měl svou pozornost zaměřit na „různá oznámení“,¹² krátké zprávy všeho druhu. Třetí skupinu příspěvků tvořily zprávy z literatury, a to jednak literární referáty a literární zprávy. K třetímu oddílu byla přiřčena rubrika miscelanei obsahující různá krátká oznámení¹³, korespondenci redakce a administrativní korespondenci.¹⁴ Toto čtvrté oddělení však od 3. ročníku splynulo s oddílem literatury.¹⁵

Součástí čtvrté rubriky byl ze začátku také takzvaný Sprechsal, část věnovaná oznámením z odborného světa, která měla sloužit k navázání odborného kontaktu mezi spolupracovníky časopisu jak z řad řádových bratří, tak také laických přispěvatelů a mecenášů.

Příspěvky byly tištěny německy nebo latinsky, jinojazyčné texty plánovala redakce nechat překládat na své náklady. Redakční rada také převzala dohled nad obsahem periodika. Do prvního oddílu byly přijímány pouze původní práce, které dosud nebyly publikovány. Statě v menších odděleních a zejména v miscelaneích měly být opatřeny zdrojem.¹⁶

Revue byla naplánována opravdu velkoryse. Přispěvateli měli být zejména řádoví bratři z habsburské monarchie, Bavorska a Švýcarska, osloveni byli ale rovněž benediktini z Itálie, Francie, Anglie a Ameriky.¹⁷ V závěru předmluvy byli uvedeni zatímní spolupracovníci, nejen řádoví, ale i z řad světských osobností.¹⁸

První ročník byl s ohledem na místo působnosti hlavního redaktora vydán i vytištěn v Brně. Maurus Kinter již na podzim roku 1879 oslovil dva přední brněnské tiskaře – Karla Winikera a Rudolfa M. Rohrera – aby mu předložili kalkulaci na tisk periodika. Cena byla stanovována při nákladu 500 výtisků na číslo.¹⁹ Ceny obou tiskáren se příliš nelišily, Kinter nakonec navázal spolupráci s R. M. Rohrrem, který

¹⁰ KINTER, odk. 9, s. 16 – 17.

¹¹ KINTER, odk. 9, s. 18.

¹² Verschiedene Mittheilungen. KINTER, odk. 9. 24.

¹³ KINTER, odk. 9, s. 25.

¹⁴ Wissenschaftliche Studien und Mittheilungen aus dem Benedictiner-Orden (...), 1881, 2(1). Inhalt.

¹⁵ Studien und Mittheilungen aus dem Benedictiner-Orden mit besonderer Berücksichtigung der Ordensgeschichte und Statistik (...). 1882, 3(1). Inhalt.

¹⁶ KINTER, odk. 9, s. 26.

¹⁷ KINTER, odk. 9, s. 27.

¹⁸ KINTER, odk. 9, s. 28.

¹⁹ MZA, E6, kart. 216, inv. č. 2054, sig. D n 7/4c, fol. 87 – 88 a 235.

také tiskl první 3 ročníky. Vzhledem k tomu, že rajhradští benediktini v roce 1883 slavnostně otevřeli vlastní tiskárnu,²⁰ je pochopitelné, že od tohoto roku tiskli časopis sami. Od třetího ročníku došlo k první úpravě v názvu časopisu, bylo vypuštěno slovo „Wissenschaftliche“

Rakousko-uhersští benediktini vydávali revue vlastním nákladem, již v předmluvě k druhému ročníku se však M. Kinter zmínil o finančních obtížích.²¹ Následně se v časopise začaly objevovat v poměrně hojném množství inzeráty a upoutávky na vydané knižní novinky, katolická periodika či ediční plány evropských nakladatelských domů. Přes možné finanční problémy si periodikum získalo záhy na významu. O tom svědčí rozsáhlá dochovaná korespondence, kterou M. Kinter vedl napříč celou Evropou. Mezi dopisy s předními evropskými nakladateli a knihkupci se nejednou setkáme i s děkovnými pohledy a telegramy, v nichž odesílatelé děkují za zaslání číslo.²²

Pátým ročníkem došlo opět k úpravě názvu, když se k vydavatelům připojily rovněž cisterciácké kláštery. Plný název tedy nyní zněl: *Studien und Mittheilungen aus dem Benedictiner- und dem Cistercienser-Orden mit besonderer Berücksichtigung der Ordensgeschichte und Statistik. Zur bleibende Erinnerung and as Ordens-Jubiläum begründet und herausgegeben von Mitgliedern, Freunden und Gönnern.*²³

Pod tímto názvem vydával Kinter odborný benediktinský časopis pod svým vedením až do roku 1910. V následujícím roce převzalo redakci arcioopatství sv. Petra v Salcburku.

Prameny

Moravský zemský archiv v Brně (= MZA). Fond Benediktini Rajhrad. E.6.

Wissenschaftliche Studien und Mittheilungen aus dem Benedictiner-Orden mit besonderer Berücksichtigung der Ordensgeschichte und Statistik. Zur bleibende Erinnerung an das Ordensjubiläum begründet und herausgegeben von Mitgliedern, Freunden und Gönnern des Benedictiner-Ordens. 1880, 1(1). Brünn, 1880.

Wissenschaftliche Studien und Mittheilungen aus dem Benedictiner-Orden mit besonderer Berücksichtigung der Ordensgeschichte und Statistik. Zur bleibende Erinnerung and as Ordensjubiläum begründet und herausgegeben von Mitgliedern, Freunden und Gönnern des Benedictiner-Ordens. 1881, 2(1). Würzburg, Wien 1881, Inhalt.

²⁰ HEILANDOVÁ, L. „Ano, knihy a noviny staly se za našich dnů téměř jako chléb, s. 73.

²¹ KINTER, M. An unsere Leser!, s. 3.

²² Korespondence je dochována v rajhradském archivním fondu – viz MZA, E6, kart. 194 ad.

²³ *Studien und Mittheilungen aus dem Benedictiner- und dem Cistercienser-Orden mit besonderer Berücksichtigung der Ordensgeschichte und Statistik (...).* 1884, 5(1).

Studien und Mittheilungen aus dem Benedictiner-Orden mit besonderer Berücksichtigung der Ordensgeschichte und Statistik. Zur bleibende Erinnerung and as Ordensjubiläum begründet und herausgegeben von Mitgliedern, Freunden und Gönnern des Benedictiner-Ordens. 1882, 3(1). Würzburg – Wien 1882, Inhalt.

Studien und Mittheilungen aus dem Benedictiner- und dem Cistercienser-Orden mit besonderer Berücksichtigung der Ordensgeschichte und Statistik. Zur bleibende Erinnerung an das Ordens-Jubiläum begründet und herausgegeben von Mitgliedern, Freunden und Gönnern. 1884, 5(1). Würzburg – Wien 1884.

KINTER, M. *Was wir wollen – was wir bieten: Worte der Redaction: Wissenschaftliche Studien und Mittheilungen aus dem Benedictiner-Orden mit besonderer Berücksichtigung der Ordensgeschichte und Statistik. Zur bleibende Erinnerung an das Ordensjubiläum begründet und herausgegeben von Mitgliedern, Freunden und Gönnern des Benedictiner-Ordens. 1880, 1(1), s. 15.*

KINTER, M. *An unsere Leser!: Wissenschaftliche Studien und Mittheilungen aus dem Benedictiner-Orden mit besonderer Berücksichtigung der Ordensgeschichte und Statistik. Zur bleibende Erinnerung an das Ordensjubiläum begründet und herausgegeben von Mitgliedern, Freunden und Gönnern des Benedictiner-Ordens. 1881, 2(1). Würzburg – Wien 1881, s. 3.*

Zoznam bibliografických odkazov

HEILANDOVÁ, L. „Ano, knihy a noviny staly se za našich dnů téměř jako chléb...
In: HEILANDOVÁ a kol. *Posledních dvě stě let v historii rajhradského kláštera*.
Brno: Moravská zemská knihovna, 2013. ISBN 978-80-7051-196-1.

PAVELKOVÁ, J. Mezi knihovnou a vydavatelstvím – život a dílo Maura Kintera.
In: HEILANDOVÁ a kol. *Posledních dvě stě let v historii rajhradského kláštera*.
Brno: Moravská zemská knihovna, 2013. ISBN 978-80-7051-196-1, s. 98 – 99.

The beginnings of academic review Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens

Jindra Pavelková

The academic review *Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens*, which later included also articles on history of Cistercian, Trappist and Camaldul orders, first came out in 1880. The editing work was done by the Rajhrad Benedictine and librarian Maurus Kinter. The review was published under the auspices of the Rajhrad monastery until 1910, when St. Peter's Abbey in Salzburg took over its publishing. The review and particular monographic works have been issued since 1925 until today thanks to the Bavarian Benedictine academy in Munich.

Key words: Rajhrad, history of book culture, publishing houses, academic magazines, Benedictine monasteries, St. Benedict, 19th – 20th century, periodicals.

Slovenská knižná produkcia na začiatku 20. storočia z hľadiska čitateľského zázemia a názorov predstaviteľov národného hnutia*

Lenka Frankovičová

Kľúčové slová: čitateľ, ženské čítanie, čitateľstvo, čitateľské preferencie, 20. storočie, slovenská literatúra, dejiny knižnej kultúry.

I dentifikovať čitateľa slovenskej knihy zo začiatku 20. storočia a bližšie skúmať súvisiace okolnosti, ako napr. preferencie určitého typu literatúry, nebolo jednoduchou záležitosťou. Prostredie, v ktorom vydavatelia slovenských kníh pôsobili, bolo zložité a bolo pomerne náročné sa v ňom orientovať. Slovenský národ bol do roku 1918 súčasťou Rakúsko-Uhorska, úradným jazykom bola na našom území maďarčina, literatúra sa produkovala predovšetkým v maďarskom jazyku, menej v nemeckom, českom a v slovenskom jazyku. Knihy v maďarčine vydávali aj slovenské vydavateľstvá, v prevažnej miere sa však o ich produkciu starali maďarské vydavateľstvá pôsobiacie predovšetkým v Budapešti a v ďalších maďarských mestách. Podporovala ich uhorská vláda, aj preto sa na slovenský knižný trh dostávali ľahko a vo veľkom náklade. Knihy v češtine a nemčine sa dovážali zo susedného Česka a z Nemecka. Slovenská kniha tvorila menšinu v množstve cudzojazyčnej literatúry a len ťažko si hľadala svojich čitateľov. Nedostatočne vyvinuté inštitucionálne, kultúrne, autorské či čitateľské zázemie vo veľkej miere ovplyvnilo produkciu slovenských kníh rovnako, ako aj ich odbyt a recepciu. Napriek tomu sa slovenské knihy predsa len produkovali a dokázali si v náročných podmienkach (maďarizácia, nevyvinuté slovenské školstvo, neprajná politika uhorskej vlády, cenzúra) nájsť svojich čitateľov.

Základným predpokladom pre čítanie je gramotné obyvateľstvo. V Uhorsku bolo aj začiatkom 20. storočia pomerne veľa negramotných obyvateľov (vyše 30 %), negramotných Slovákov bolo ešte viac, takže títo nemohli byť recipientmi slovenskej knihy.¹ Okrem nich veľkú skupinu nečitateľov slovenskej knihy tvorili obyvatelia s inou národnosťou ako slovenskou, ktorí necítili potrebu vedieť písať a čítať po slo-

* Príspevok je upravenou verziou kapitoly z dizertačnej práce Vydávanie jazykových slovacík na Slovensku v rokoch 1901 – 1918, obhájenej na Katedre knižničnej a informačnej vedy FiFUK v Bratislave v roku 2016.

¹ KOVÁČ, D. Slovensko v 20. storočí, s. 69.

vensky (s výnimkou predstaviteľov uhorskej vlády, cenzúrnych orgánov, názorových oponentov, ktorí z objektívnych príčin museli slovenskej spisbe venovať pozornosť). Na našom území bolo v roku 1910 podľa sčítania ľudu 57,59 % obyvateľov hlásiacich sa k slovenskej národnosti, resp. materinskej reči, zvyšok tvorili obyvatelia maďarskej, nemeckej, rusínskej, chorvátskej a inej národnosti.² Medzi nimi nájdeme len veľmi malé percento čitateľov slovenských kníh, novín a časopisov, ak vôbec. Do skupiny nečitateľov slovenskej knihy treba započítať aj odnárodnú slovenskú inteligenciu, ktorá sa vplyvom maďarizačného politického tlaku koncom 19. a začiatkom 20. storočia transformovala na prouhorsky orientovanú skupinu obyvateľov (týka sa to najmä vyššieho a stredného meštianstva, duchovenstva či úradníctva) a radila sa k maďarskej inteligencii. Ťažko posúdiť, či podľahli odnárodneniu kvôli strachu z prenasledovania uhorskou vládou alebo z presvedčenia, pravdepodobne v procese pomadžarčenia zohrali úlohu oba aspekty, je však zrejme, že slovenské noviny a knihy čítali veľmi málo, alebo vôbec nie. Podľa zistení niektorých autorov sa takmer celá buržoázia pomadžarčila, napr. I. Dérer³ tvrdí, že pred vojnou nebolo viac ako 1000 príslušníkov slovenskej inteligencie. Absolútnu prevahu mala na Slovensku maďarská a pomadžarčená inteligencia, čo bol dôsledok systematického maďarizačného tlaku. Skupina čitateľov – národných odrodilcov – preferovala knihy v maďarčine, aby dala najavo svoju inklináciu k uhorskej strane, o slovenskú knihu neprejavovala záujem. Bála sa označenia „pansláv“, ktoré sa vtedy chápalo vo viacerých významoch a dimenziách. Kým primárne pojem predstavoval prívrženca politiky zjednotenia slovanských národov pod zvrchovanosťou ruského cárizmu, v dobových kontextoch sa za panslavizmus označoval akýkoľvek prejav „slovenskosti“ alebo „slovanskosti.“⁴ Spoločné mali to, že boli vnímané veľmi negatívne až dehonestujúco; uhorská vláda vystavovala panslávov neustálemu posmechu a často aj oveľa tvrdším postihom, peňažným sankciám a väzenským trestom.

Slovenský trh bol presýtený produkciou maďarských, najmä budapeštianskych vydavateľstiev a zábavnej literatúry, ktorá bola v tej dobe obľúbenou a vychádzala pomerne často. Edičná politika bola nastavená v zmysle politických potrieb uhorskej vlády a lacné knižné vydania sa dostali ľahšie medzi chudobných. Takéto vydania nemali za cieľ čitateľov vzdelávať, iba zabávať a v lepšom prípade aj odnárodniť, preto medzi žánrami dominovali rôzne naivné a povrchné rozprávky, povesti, dobrodružné romány, sentimentálne príbehy, ľúbostné romány a pod. Na nevhodnú literatúru v slovenčine, ktorá bola distribuovaná medzi slovenský ľud, poukazuje aj príspevok v *Slovenskom denníku* s názvom Čo číta slovenský ľud⁵, ktorého autor upozorňuje, že „špatná“ literatúra pochybnej kvality dovážaná z Ameriky

² TIŠLIAR, P. Mimoriadne sčítanie ľudu na Slovensku z roku 1919, s. 66.

³ DÉRER, I. Slovensko v prevrate a po ňom, s. 3.

⁴ VÖRÖS, L. Premeny obrazu Slovákov v maďarskej hornouhorskej regionálnej tlači v období rokov 1914 – 1918, s. 419 – 450.

⁵ -š-. Čo číta slovenský ľud.

a predávaná lacno na jarmokoch kazí čitateľské návyky prostého ľudu. Zaoštarávajú ju slovenskí kníhkupci a kolportéri žijúci v Amerike, bývalí robotníci, ktorí nemajú v literatúre nijaký prehľad. Okrem amerických prekladov odoberajú produkciu maďarských vydavateľov Kolomana Rózsu, Viliama Méhnera, firmy Franklin-Társulat a ďalších, ktoré potom vystaňovalci prinášajú späť na Slovensko a aj takýmto spôsobom sa sem dostanú vo veľkom množstve. Autor článku kritizuje edíciu *Slovenská ľudová knižnica*, vydávanú firmou G. Eislera v Budapešti, ktorá sa predáva po 40 halierov v tridsaťstránkových zôšitoch. „*Dosiaľ vyšlo 3 000 čísiel tejto knižnice, v kolkých exemplároch jedno číslo, nevedno. Mária Jágrova, krivá babica travička, Posledná persionská bosorka, Sándor Róža, dolnozemský zbojník, Jožko Šobri, postrach Bakoňa sú len lacné perly, vybrané z tohto mora kníh*“⁶, ktoré čítal slovenský ľud.

Aj z týchto dôvodov medzi čitateľmi slovenskej knihy nájdeme predovšetkým slovenskú inteligenciu, ktorá slovenské knihy nielen čítala, ale sa aj podieľala na ich produkcii. Ide o učiteľov, kňazov, novinárov, príp. aj o lekárov, bankových úradníkov či právnikov, často vystupujúcich v profesii redaktora, vydavateľa, tlačiaru a pod. Príslušníci tejto spoločenskej vrstvy boli recipientmi viacerých typov literatúry. Na rozdiel od ostatných čitateľov sú jedinými čitateľmi vedeckej literatúry. Okrem slovenskej knihy siahali po odbornej literatúre v maďarčine, češtine, nemčine a v iných jazykoch, nakoľko slovenská odborná a vedecká literatúra nebola dostatočne vyvinutá. Mnohí z nich, najmä učители a kňazi boli zároveň spisovateľmi a producentmi umeleckých, praktických vydaní alebo učebníc.⁷

Na čitateľské návyky a preferencie slovenského čitateľa sa treba pozeráť z viacerých hľadísk, ktoré majú vplyv na výber preferovanej literatúry. Vďaka zisteným skutočnostiam možno stanoviť kritériá preferencií čitateľov slovenskej knihy na začiatku 20. storočia takto:

- vek čitateľa,
- príslušnosť k vierovyznaniu (čitateľskú obec z tohto hľadiska možno deliť na katolícku, evanjelickú, ateistickú a zvyšné percento hlásiacich sa k inému vierovyznaniu),
- politické preferencie (rozdielne publikácie preferovali hlasisti, sociálni demokrati či nacionalisti),
- sociálny stav (rozdielne typy literatúry uprednostňovala vyššia buržoázia, inteligencia alebo roľníci, remeselníci a robotníci),
- rodová identita (mužský a ženský čitateľ vyhľadával iný druh literárnych typov a žánrov).

⁶ -š.- odk. 5, s. 4

⁷ V príspevku sa využíva typológia jazykových slovacík, resp. slovenských knižných vydaní, ktorá bola jedným z výsledkov dizertačnej práce autorky. Slovenské knižné vydania boli rozdelené z hľadiska spoločenskej funkcie knihy na tieto typy vydaní: náboženské, umelecké, administratívne, výukové, vedecké, praktické, masovo-politické, kultúrne a oficiálno-politické vydania.

Čo sa týka produkcie slovenskej literatúry, medzi hlavnými prúdmi slovenskej inteligencie na začiatku 20. storočia, t. j. medzi martinskými národovcami a hlasistami, však možno pozorovať odlišné názory.

Činitelia pôsobiaci v Martine združení okolo *Národných novín* a Slovenskej národnej strany sa snažili literárnou činnosťou prispieť k rozvoju Slovákov. Do ich vplyvu patril **Kníhtlačiarsky účastinársky spolok** (ďalej KÚS), najproduktívnejšie slovenské vydavateľstvo zo začiatku 20. storočia, tzv. národný podnik. KÚS sústreďoval okolo seba mnohých schopných redaktorov, autorov, prekladateľov, vychoval viacerých kníhtlačiarov. V literárnom odbore (útvár, ktorý bol založený v roku 1908 s cieľom riadiť edičnú politiku vydavateľstva) pracovali významní slovenskí literáti, redaktori, kritici, ako napr. S. H. Vajanský, J. Škultéty, P. Socháň, A. Halaša, G. Izák, J. Capko, J. Párička, ktorí zároveň rozhodovali o prijatí, resp. odmietnutí diel. *Národné noviny* najviac propagovali knihy vydané v KÚS-e, neodmietli však spropagovať ani knihy od iných vydavateľov, ktoré zodpovedali národnému programu. Konzervatívne ladená edičná politika inšpirovaná ideológiou martinského centra znamenala, že sa národniari orientovali na hlavný prúd umeleckej literatúry. Išlo o literatúru, ktorá dokázala osloviť najmä čitateľov z radov strednej vrstvy a inteligencie. Sústredili sa v prvom rade na literatúru, ktorá niesla prvky zábavného, až následne poučného charakteru. Na rozdiel od hlasistov dokázali oceniť snahy starších i novších slovenských spisovateľov, prispieť dobrou knihou k budovaniu národného povedomia, na druhej strane niekedy boli málo kritickí. Čo sa však tlačí týka, stredobodom ich záujmu bola pôvodná slovenská umelecká tvorba (s dôrazom na starší prúd slovenského realizmu), ako aj prekladová literatúra produkovaná predovšetkým v KÚS-e. Opakovane vychádzali diela od P. Dobšinského, J. G. Tajovského, P. O. Hviezdoslava, S. H. Vajanského, F. Urbánka, M. Kukučina a ďalších. Problematickou stránkou KÚS-u (ako aj iných vydavateľstiev) bolo rozširovanie vydaných kníh, ktoré sa často nedostali k potenciálnemu recipientovi. V *Národných novinách* bolo publikovaných pomerne veľa článkov o nízkej čítanosti a predajnosti slovenských kníh, o nerozvinutej distribúcii. Hľadal sa účinný prostriedok, ako zabezpečiť, aby si slovenské knihy našli svoje čitateľské publikum a prenikli aj medzi prostý slovenský ľud. Je však zrejmé, že efektívne riešenie sa nenašlo a až rok 1918 priniesol v tomto smere zmenu a oživenie. Ako sa totiž dozvedáme zo zápisníc literárneho odboru KÚS-u, často sa náklad kníh vôbec nerozpredal a knihy ležali aj niekoľko rokov na sklade vydavateľstva. O vzťahu martinských národovcov k literatúre pre slovenský ľud hovorí príspevok v *Národných novinách* s názvom *Vliv literatúry*, ktorého autor konštatuje: „No, povedzme si pravdu, literatúra u nás ešte nevniká všemohúceho do života, ešte nepreniká do celého národa. [...] Neprihodí smútiť nad tým, že masám ľudu nášho nie sú bežné mená najlepších slovenských literátov, ktorí za ľud svoj mysleli, spievali, uvažovali, smútili, plakali i tešili sa. My sme národ bez škôl, bez najmenej pomoci pri duchovnom napredovaní, národ samoukov na sebe ostavených. No i u nás literatúra už mocne vláva na národ, hoci často nie priamo, ale z druhej, tretej ruky. Literatúrou určené výrazy, frázy, pomenovania unikajú až do hlbokých más národných, nejedna umelá pieseň stala sa všenárodným majetkom.

*Dostávame dopisy, príspevky a elukubrácie z hlbín ľudu, ktoré svedčia, že to, čo škola zameškala, ľud čerpá z literatúry. Našou úlohou, svedomím diktovanou povinnosťou je, starať sa, aby sa vliv slovenskej literatúry šírila, prehľbovala, upeňovala.*⁸ Autor vyzdvihuje úlohu umeleckej literatúry – nahradiť citeľný nedostatok slovenských učebníc. Podobne si význam literatúry uvedomovali aj v časopise *Domácnosť a škola*: „Je ona najvýznamnejším zdrojom šírenia národného povedomia v mladých dorastajúcich pokoleniach.“⁹

Odlíšnym pohľadom na literatúru sa vyznačoval nový prúd politicky činných predstaviteľov – hlasistov, združených okolo časopisu *Hlas*, po jeho zániku pokračujúcich pri časopise *Prúdy*. Stredobodom ich záujmu bola hospodárska a kultúrno-výchovná osveta. Okrem politickej agendy si dali za cieľ produkovať literatúru poučného a osvetového charakteru so zameraním pre slovenský ľud. V časopise *Hlas* pravidelne propagovali literatúru obsahovo zodpovedajúcu ich záujmom, napr. diela J. G. Tajovského, ktorý sa stal aj ich spolupracovníkom, diela J. Jesenského, rôzne preklady. Požadovali, aby sa literatúra venovala témam ako vystaňovalstvo, úradníctvo, súdnictvo, zdravotníctvo a ďalším. Zároveň kriticky pristupovali k dielam, ktoré nespĺňali ich programový zámer. Napríklad o novej knihe *Klasy* od Karola Salvu sa v *Hlase* vyjadrili takto: „V chudučkej úprave uložil p. Salva niekoľko dobrých rozprávok, niekoľko bezcenných, niekoľko prehnane moralisujúcich. Moderne vzdelávajúca a k mravnosti vedúca zbierka je to nie: pán Salva kráča cestami literátov minulého storočia. Velebným pánom rozprávky budú sa páčiť a myslíme, že ich aj budú rozširovať.“¹⁰ Kritikou nešetřili najmä vydania pochádzajúce z martinského centra, a to aj čo sa týka slabej, resp. podľa nich takmer nijakej snahy o angažovanie a zapájanie mladých spisovateľov do práce pre slovenský ľud, keď napr. o edícii *Zábavné a poučné knižky* napísali: „Úsmev útrpnosti vynutí knižka podávaná mládežou čo novoročný dar slovenskému ľudu. Nie preto, že je ona obsahom slabá, ale preto, lebo neukazuje to, čo vlastne bolo jej určením a v čom sme my vidieť chceli to inde, v ktorom mládež pracuje. Nepredstavuje prácu mládeže, nie jej pokusy, nie vystúpenie na dráhu života, nie snahu pomôcť ľudu hospodársky.“¹¹ Literatúra mala podľa hlasistov niesť výchovné a osvetové znaky. Vavro Šrobár sa o svojej literárnej vízii vyjadruje v *Hlase* z roku 1899: „Ale treba k tomu talent a pochopenie toho nášho reálneho života úbohého ľudu, treba sa vedieť dívať na ten náš život okom, povedal by som sociálnym, a nie ako dosiaľ, staro-národným.“¹² Príliš úzke poňatie sa však nedalo realizovať v už rozbehnutom procese slovenskej literatúry a svoje snahy v rozširovaní takto chápanej literatúry nenaplnili. Ich edičná činnosť nebola veľmi bohatá, začiatkom 20. storočia vydali štyri zväzky v edícii *Knižnica Hlasu*, v ktorej uverejnili preklady ruských autorov I. S. Turgenova, M. Gorkého či dánskeho spisovateľa E. Bogha. O tom, že hlasisti nenaplnili svoje ciele v oblasti literatúry píše aj autor pod pseudo-

⁸ Vliv literatúry, s. 2.

⁹ Literatúra, s. 32.

¹⁰ Klasy, s. 381.

¹¹ BLAHO, P. Ludová literatúra, s. 168.

¹² ŠROBÁR, V. Realismus, romantika a askeza, s. 280.

nymom Paľo v *Slovenskom obzore* z roku 1907: „Priznajme si otvorene, že mladí nevedeli proti tomu postaviť umeleckej práce literárnej ceny. Že celé hlasistické hnutie, ktoré tak hlboko zapustilo korene v dnešnom verejnom živote, ktoré priviedlo hotovú revolúciu v smýšľaní nášho skutočne politicky i hospodársky zaostaleho ľudu, v literatúre sa neosvedčilo, aspoň dosiaľ sa neosvedčilo.“¹³

K slovenskej inteligencii možno priradiť aj predstaviteľov cirkví pôsobiacich na slovenskom území. Stredobodom ich pozornosti bola náboženská literatúra, ktorú produkovali predovšetkým katolícky Spolok sv. Vojtecha v Trnave a evanjelický spolok *Tranoscus* v Liptovskom Mikuláši. Členovia spolkov a predstavitelia cirkví boli jej recipientmi, rovnako aj producentmi. Podľa sčítania obyvateľov z roku 1910, v ktorom sa zisťovalo aj vierovyznanie obyvateľov, bolo na slovenskom území 69,7 % rímskokatolíkov, 6,7 % gréckokatolíkov, 13,4 % evanjelikov a. v. a 5,3 % reformovaných.¹⁴ Je zrejmé, že bol splnený základný predpoklad na to, aby si náboženská literatúra našla svoj okruh recipientov. Jednoduchý slovenský čitateľ potreboval literatúru, ktorá by zodpovedala jeho požiadavkám. Náboženské vydavateľské spolky sa orientovali na knihy pre pospolitý ľud, produkovali a čítali cirkevno-náboženskú, ako aj výchovno-vzdelávaciu literatúru. Spolok sv. Vojtecha vydával aj beletriu výchovného a náučného charakteru. Andrej Radlinský už pri zakladaní Spolku sv. Vojtecha tvrdil, že treba písať tak, aby sa zabávaním poučovalo a poučením zabávalo. Preto zdôrazňoval potrebu vydávať učebnice nielen pre deti, ale aj pre dospelých vo forme poučnej literatúry.¹⁵ Pôvodné predsavzatie v edičnom pláne sa spolku čiastočne darilo plniť aj začiatkom 20. storočia, keďže okrem školských učebníc produkoval najmä náboženské vydania náučného charakteru, ktoré zároveň saturovali potreby učebníc, ako napr. modlitebné knihy, spevníky, katechizmy, legendy. Tieto boli určené najmä deťom a mládeži. Okrem toho v rokoch 1904 – 1909 spolok vydával edíciu *Zábavná čítanka*, ktorá reprezentovala typ ľudovej literatúry, samozrejme, silno ovplyvnenej nábožensko-mravným cítením. Náboženská literatúra vydávaná spolkami mala slúžiť na obranu a šírenie viery, k bohoslužbám a sviatostiam, potrebám cirkvi, vydávali sa pramene viery ako aj diela pre bežné použitie. Aj napriek tomu Štefan Bezák na 31. valnom zhromaždení naďalej zdôrazňoval, že treba vydávať nielen spisy „obsahu náboženského a mravného, ale poskytnúť i prostriedky ku vzdelaniu odbornému a takto zo zaostalosti slovenský ľud povzniesť na roveň dnešných časov požiadaviek.“¹⁶ Niektoré významné diela boli prepracované, aby boli zrozumiteľné aj prostému ľudu, z čoho je zrejmé, že Spolok sv. Vojtecha považoval knihy pre slovenský ľud za dôležité. Príkladom je povesť *Svätý Peter v Ríme*, vydaná nákladom spolku ako časť románu *Quo vadis* od poľského spisovateľa H. Sienkiewicza. V predhovore sa k vy-

¹³ Paľo [PAVLÚ, B.]. Literárne túžby I, s. 140.

¹⁴ MAJO, J. Historicko-demografický lexikón obcí Slovenska 1880 – 1910, s. 8.

¹⁵ HANAKOVIČ, Š. Vydavateľská činnosť Spolku sv. Vojtecha, s. 11 – 19.

¹⁶ Predsednícka reč Š. Bezáka na 31. valnom zhromaždení SSV cit. podľa FEDOR, M. Bibliografia slovenských kníh 1901 – 1918.

daniu vyjadruje Ján Buday: „Avošak román obsahuje i miesta pospolitému ľudu neprístupné – nesrozumiteľné a nestrovniteľné. Aby sa teda mohol dať do rúk i mládeži i pospolitému ľudu, prepracovaný bol na prítomnú historickú povesť: *Svätý Peter v Ríme* [zvýraznené v origináli, pozn. aut.]. V povesti ponechané sú všetky dobré a pekné vlastnosti románu, s pomínutím odsekov pre pospolitý ľud menej súcich.“¹⁷ Populárnejšie ako noviny a knihy boli kalendáre, keďže boli finančne dostupné a lepšie slúžili na ľudovo-výchovné ciele ako knihy. Stali sa základným prostriedkom pre šírenie slovenčiny medzi prostý ľud, aj preto boli pomerne obľúbené medzi ďalšími slovenskými vydavateľmi (Karol Salva, Ján Párička, KÚS). Veľkú obľubu si získali náboženské kalendáre *Tranovský evanjelický kalendár* a *Pútnik svätovoješský*. Obsahy kalendárov boli bohaté a rôznorodé. Zahŕňali kroniky, aktuálne správy, zbierky básní, žalmov, životopisov svätých, poučné články a pod. Literatúra, ktorú slovenskí katolíci a evanjelici čítali, obsahovala rovnako maďarské, nemecké, české vydania, ktoré prekladali do slovenčiny, aby boli dostupné slovenskému čitateľovi.

Literatúra, ktorú slovenská inteligencia produkovala, bola určená čítajúcemu slovenskému obyvateľstvu. Keďže možno konštatovať, že vierovyznanie bolo najstabilnejším prvkom v živote človeka, slovenský ľud odjakživa čítal najmä náboženskú literatúru – dominovali kalendáre, modlitebné knižky a spevníky. Vtedajšia tlač často poukazovala na obľúbenosť náboženskej literatúry u slovenského čitateľa, príspevok od neznámeho autora uverejnený v *Slovenských pohľadoch* túto preferenciu vysvetľuje takto: „Je toho čítajúceho obecnstva pramálo. Slováč rád číta obzvlášť náboženskú knihu, ktorá uňho požíva úplnú úctu. Nechýbuje v dome ani kalendár. Náboženská kniha a kalendár, toto sú tie dva až donedávna výlučné pokrmy duchovné Slovenska. Do nich si vpisuje Slováč všetky zvlášťnejšie udalosti, ktoré naňho v živote pôsobia.“¹⁸ Slovenský ľud – roľníci, remeselníci a organizujúci sa robotníci – čítal aj umeleckú literatúru. Jej distribúcia však nebola natoľko premyslená a neprenikla do vzdialenejších miest, ako to bolo napr. v prípade Spolku sv. Vojtecha, ktorý prostredníctvom „jednatelstiev“ založených v rôznych kútoch slovenského územia rozposielal podielové knihy svojim členom. Umelecká literatúra sa často vyznačovala výchovno-vzdelávacou funkciou, keďže spisby s touto tematikou bol nedostatok. V mnohých regiónoch Slovenska bol problém s čítaním slovenských kníh medzi čítajúcim jednoduchým obyvateľstvom. Potvrdzujú to aj spomienky Jozefa Gregora Tajovského a jeho ženy Hany Gregorovej, ktorí žili v rokoch 1910 – 1912 v Prešove. Podľa Šteflovej¹⁹ boli manželia nemilo prekvapení kultúrnou zaostalosťou a pomadžarčením Prešova, preto sa rozhodli zintenzívniť svoju kultúrno-osvetovú prácu aj v tomto kraji. Hana Gregorová chodila po Prešove a okolí, rozdávala slovenské knihy a zdôrazňovala potrebu čítania v materinskom jazyku. Za svoju snahu však bola pod neustálym drobnohládcom uhor-

¹⁷ BUDAJ, J. Predmluva, s. 2.

¹⁸ Naše literárne úlohy, s. 467.

¹⁹ ŠTEFLOVÁ, L. Pohľad Gregorovcov na Prešov v rokoch 1910 – 1912, s. 172 – 174.

ských úradov. Tajovský sa snažil získať predplatiteľov slovenských novín medzi roľníkmi. Keď sa mu to aj podarilo, len čo sa o tom dozvedeli páni, notári, farári a ďalší, museli sa predplácania zriecť a podpísať vyhlásenie, že nebudú časopis odoberať.

Pre jednoduchého čitateľa boli určené aj praktické vydania (náučné a poučné), ktoré poskytovali návody na hospodárske, remeselnícke, priemyselné, zdravotnícke a na iné každodenné problémy. Primárne išlo o výchovu a osvetu jednoduchého ľudu a najčastejšie ju vyhľadávali slovenskí roľníci. Vydávanie tohto typu literatúry preferovali hlasisti. Príspevky podobného náučného a praktického charakteru sa uverejňovali najmä v populárnych slovenských kalendároch. Vo forme knižných vydaní sa produkovali menej aj napriek tomu, že ich nedostatok bol výrazný a akútny.

Robotníci združujúci sa okolo *Robotníckych novín* preferovali najmä robotnícku literatúru, ktorá sa na slovenskom území rozvíjala veľmi pomaly, a preto sa v početných vydaniach dovážala zo susedného Česka. O význame dovozu českých kníh sa často vyjadrovali sociálni demokrati v *Robotníckych novinách*, všimli si najmä nedostatok slovenských vedeckých kníh (sociálnych, náboženských, národohospodárskych) a nabádali vyplniť prázdne miesto v literatúre českou knihou: „*Je pravda, že na Slovensku sa neobíde prebudený robotník, ani roľník, remeselník bez českej knihy. Česká socialistická literatúra nabúda širokých základov v poslednej dobe, že môže byť oporou slovenskému prebudilému proletariátu a základnou pre náš literárny obzor, ktorý má byť informáciou a agitáciou pre dobré čítanie pre slovenský proletariát.*“²⁰ Masovo-politické typy dokumentov pre prívržencov robotníckeho hnutia postupne vznikali aj na našom území a propagovali sa predovšetkým v tlači. Tlač považovali členovia sociálnej demokracie za hlavný nástroj uvedomovacieho procesu, prostredníctvom ktorého mohli pôsobiť na všetkých robotníkov, pretože noviny boli oproti knihám oveľa lacnejšie a dokázali preniknúť tam, kam kniha nie. Najdôležitejším slovenským vydaním pre robotníkov sa stala kniha *Karol Marx, jeho život a dielo* (1913), ale obľúbené boli aj brožúry *Čo má vedieť každý súdruh?* (1910), *Kresťanstvo a socializmus* (1910) a i. Okrem spomenutých najmä agitačno-propagačných brožúr sa robotníci snažili zostaviť aj ďalšie typy dokumentov. Okrem tlače s obľubou využívali na šírenie sociálno-demokratických myšlienok kalendáre, ktoré sa na rozdiel od kníh ľahšie rozširovali. Boli populárne, umožňovali publikovať pestrejší materiál a vzhľadom na cenzúru tlače slovenských kníh vyhovovala aj ich nenápadná forma. Lacná kniha bola jednou zo základných požiadaviek robotníckeho hnutia, čo jednoznačne vyplývalo zo sociálneho statusu jej čitateľov a odberateľov.

Žena ako čitateľka na začiatku 20. storočia v konfrontácii s čítaním mužov

Do odlišnosti čitateľských preferencií jednotlivých typov literatúry výrazným spôsobom zasiahlo aj kritérium rodovej diferenciácie. Ženské čítajúce publikum

²⁰ JÓŠIKA. Literatúra a umenie, s. 5.

vyhľadávalo iné typy a žánre literatúry ako mužské. Táto skutočnosť pomerne úzko súvisí s rozdielnymi spoločenskými a vzdelanostnými podmienkami a s tradíciou čítania vyplývajúcou z minulosti. Čítanie vo všeobecnosti sa nepovažovalo pre ženu za vhodné a žiaduce. Verejná mienka bola nastavená tak, že celoživotnou náplňou žien je byť matkou a gazdinou v domácnosti, ich angažovanie sa vo verejnom živote bolo nemysliteľné. Prejavilo sa to napríklad aj vo vzdelávaní žien, keď až školský zákon z roku 1868 zaviedol povinnú školskú dochádzku pre deti od 6 do 12 rokov (teda aj pre dievčatá), dovtedy sa ženy vzdelávali v rámci rodín, cirkevných rádov a komunít.²¹ Podobná situácia bola aj v zahraničí a v 19. storočí vyústila do ženského emancipačného hnutia. V našich podmienkach išlo skôr o snahu niekoľkých žien (E. M. Šoltésová, T. Vansová, H. Gregorová), ktoré bojovali za vzdelanie a práva na politické, verejné, sociálne či kultúrne angažovanie. Konzervatívni národovci z martinského centra na čele s redaktorom *Národných novín* Vajanským zaujali negatívny postoj k ženskej emancipácii, držiac sa zabehnutých stereotypov o ženách. Pranie-rovali ženy za ich názory a rovnako kritizovali vydávanie ženských časopisov. Výrazný pokrok v ženskej emancipácii a zároveň jasný odkaz pre spoločnosť znamenalo založenie spolku *Živena* (1869), ktorý združoval ženy so snahou o budovanie vyššieho školstva pre ženy. Spolok sa zaslúžil aj o vydávanie časopisov a kníh pre ženy a vzdelávanie dospelých žien. Jedným z jeho viditeľných výsledkov bolo vydávanie *Almanachu Živena*, ale najmä časopisu *Živena* (1910 – 1949), určeného výlučne ženskému publiku, ktorý založila Elena Maróthy Šoltésová, organizátorka emancipačného a kultúrneho hnutia žien. Ešte predtým začal vychádzať pod redakciou Terézie Vansovej ženský časopis *Dennica* (1898 – 1914). Prostredníctvom príspevkov v týchto časopisoch a tiež korešpondencie oboch žien možno dokumentovať čitateľské návyky a preferencie vtedajších žien. Pre potreby skúmania boli vylúčené tie ženy – čitateľky, ktoré sa na maďarských školách odnárrodnili a v slovenčine nečítali.

Na zmenu spoločenských podmienok si museli zvykať nielen muži, ale aj ženy. V začiatkoch vydávania časopisu *Dennica* bolo len pár spisovateliek – žien a ako konštatuje D. Hučková, „ženské čitateľské publikum nebolo taktiež pripravené.“²² Úlohou časopisu bolo ženské publikum v prvom rade vychovať, až následne vzdelávať a zabávať. Toho dôkazom je aj viacstranová výzva od Hany Gregorovej, uverejnená v *Živene* s názvom *Čítajme!*, ktorá mala priviesť nečítajúce ženy k čítaniu, pričom autorka argumentuje: „Vý, čo nečítavate, neviete o čo ste pripravení. Vezmite knižku do ruky, keď nemáte práce, čítajte, a poznáte, aké je to zvláštne blaho. Budete celkom inými ľuďmi, všednosť života zmení sa vám v sviatok a celý váš život bude mať viac smyslu, viac kúzla. [...] Čítavajme, či každý o sebe, či v rodinnom kruhu, a či v širších schôdkach, aké by mali bývať po mesteč-

²¹ KODAJOVÁ, D. Vyššie vzdelávanie dievčat na Slovensku v 19. storočí, s. 1 – 6.

²² HUČKOVÁ, D. K problematike ženských pseudonymov v slovenskej literatúre na prelome 19. a 20. storočia, s. 95.

kách i po dedinách – a presvedčíme sa, že nám to prinesie mnoho pôžitku i vyššieho úžitku. Keď čím viacerí jednotlivci takto seba pozdvihneme, tým prispejeme k pozdvihnutiu celého národa.“²³ O rozdielnych čitateľských preferenciách medzi mužmi a ženami sa vyjadruje Šoltésová v prednáške na besede Živeny, uverejnenej v *Národných novinách* na pokračovanie z roku 1898.²⁴ Hoci je príspevok z konca 19. storočia, možno predpokladať, že v prvých rokoch 20. storočia nebola situácia – aj vzhľadom na nezmenené podmienky – iná. Šoltésová v príspevku dochádza k záveru, že mužský čitateľ vyhľadáva iný druh literatúry ako ženský. Detailnejšie sa zaoberá najmä vplyvom zábavnej literatúry a konštatuje, že kým mužská mládež číta ešte prózu aj poéziu, dospelý mužský čitateľ sa podľa nej už menej orientuje na zábavnú literatúru, stredobodom jeho záujmu sú najmä časopisy o politických správach a rôznych iných témach z verejného života. Čo sa zábavnej literatúry týka, tú čítajú muži menej aj v porovnaní so ženami, jej recipientmi sú predovšetkým redaktori, kritici a jej tvorcovia a producenti (ako napr. spisovatelia, vydavatelia či kníhtlačiari). Muži si, podľa Šoltésovej, zábavnou literatúrou krátia voľný čas. Zásadný rozdiel medzi ženským a mužským čítaním vidí v tom, že muži sú naučení vnímať obsah zábavného čítania s nadhľadom a „chladnokrvne“, aj vďaka svojim skúsenostiam a úsudku ho berú len ako relax, zatiaľ čo ženy nedokážu odlíšiť realitu od prezentovaného obsahu. Najobľúbenejším žánrom žien sú romány a novely ľúbostného charakteru, „v ktorých líčia sa srdcové deje, napínajúce, zamotané a dojímavé ľúbostné histórie.“²⁵ Autorka túto skutočnosť vysvetľuje povahou a psychikou žien, ako aj ich nedostatočným vzdelaním. Zároveň však nekritizuje zábavnú literatúru ako takú, lebo si uvedomuje, že „i dobré zábavné čítanie je ako niektorý kvet: dá sa z neho vyťažiť hodne medu, ale, po prípade, i niečo jedu.“²⁶ Podľa nej dokáže byť aj zábavná literatúra vhodná, ak je jej obsah „mravný, totižto aby bol duchom mravnosti vedený pri podávaní či pekných, či špatných osôb alebo pomerov“ a je v nej zobrazená „pravdivosť v líčení osôb a pomerov.“²⁷ Odporúča čítať najmä pôvodnú slovenskú literatúru, hoci ešte chudobnú na novely a romány, ale o to bohatšiu na poéziu, zo zahraničnej literatúry diela slovanskej literatúry, a na záver vyslovila želanie: „aby menovite naše slovenské čitateľstvo, či z ľudu, či z inteligencie, mládež alebo dospelí, malo vždy dľa potreby zábavného čítania a vedelo ho k svojmu pravému prospěchu použiť, to si nadovšetko prajem.“²⁸

Hoci umelecká literatúra mala aj vzdelávať, slovenské čitateľky boli začiatkom 20. storočia na vzdelávaciu či poznávaciu funkciu literatúry len málo pripravené a uprednostňovali jednoduché diela s výlučne zábavným charakterom. Inému druhu literatúry sa ženy skôr vyhýbali. Vansová diferencuje ženské čitateľstvo na zá-

²³ GREGOROVÁ, H. Čítajme!, s. 310.

²⁴ ŠOLTÉSOVÁ, E. O vplyve zábavného čítania 1.

²⁵ ŠOLTÉSOVÁ, odk. 24, s. 2.

²⁶ ŠOLTÉSOVÁ, odk. 24, s. 3

²⁷ ŠOLTÉSOVÁ, E., O vplyve zábavného čítania 2, s. 2.

²⁸ ŠOLTÉSOVÁ, odk. 27, s. 3.

klade sociálneho statusu – podľa nej ženy z vyšších vrstiev uprednostňovali romány a ženy z nižších vrstiev okrem náboženských kníh a niektorých zábavných diel takmer nečítali.²⁹ Aj túto skutočnosť chcela zmeniť vydávaním časopisu *Dennica*. Časom však zistila, že písať pre nižšie vrstvy vôbec nie je jednoduché a zostala sklamaná. Sťažovala sa na nedostatočný odbyt, ktorý bol pretláčaný provládny časopisom *Vlast a svet* a tiež neschopnosťou a neochotou žien čítať, kriticky myslieť a vzdelávať sa. V snahe zmeniť nelichotivý stav často boli v časopisoch *Dennica* i *Živena* publikované články odkazujúce na vhodnú literatúru pre ženskú čitateľskú obec. Napríklad príspevok v *Dennici* z roku 1902 s názvom Čo čítať? sa zamýšľa nad tým, ako si vybrať vhodnú knihu, ktorá nepokazí vkus a dokáže povzniesť. Preto odporúčal čítať mladým dievčatám slovenské knihy, predovšetkým Vajanského romány, slovenské básne (od Sládkoviča, Hviezdoslava), ale aj *Slovenské pohľady*. Zo zahraničnej literatúry sa preferovala česká, príp. ruská literatúra. Pri výbere kníh mala pomáhať matka, aby si dievča vybralo takú knihu, „ktorá hodí sa pre nás, ktorá napraví a nezkazí náš vkus, ktorá prispeje ku vzdelaniu našich duší.“³⁰

Cieľ vnímať čítanie ako jeden z prostriedkov vzdelávania žien sa za prvé dve desaťročia úspešne nenaplnil. Ženy vo vyšších vrstvách naďalej preferovali umeleckú literatúru zábavného charakteru, najmä novely a romány, ženy z nižších vrstiev náboženskú literatúru (modlitby, Bibliu). Na možnosť konkurovať mužom v spoločenskom statuse, vzdelaní a samostatnosti neboli slovenské ženy a spoločnosť pripravené.

Zoznam bibliografických odkazov

BLAHO, P. Ludová literatúra. *Hlas*. 1901, 3(2), 167 – 168.

BUDAJ, J. Predmluva. In: SIENKIEWICZ, H. *Svätý Peter v Ríme*. Trnava: Nákladom Spolku sv. Adalberta (Vojtecha), 1909.

DÉRER, I. *Slovensko v prevrate a po ňom*. Bratislava: Grafické, knihařské a nakladateľské družstvo, 1924.

GREGOROVÁ, H. Čítajme! *Živena*. 1915, 6(9 – 10), 309 – 313.

²⁹ HOLLÝ, K. K problematike čítania pre ženy z pohľadu slovenského ženského hnutia od poslednej tretiny 19. po začiatok 20. storočia, s. 84.

³⁰ [VANSOVÁ, T.]. Čo čítať?, s. 247.

- HANAKOVIČ, Š. Vydavateľská činnosť Spolku sv. Vojtecha. In: RADVÁNI, H. *Bibliografia vydání Spolku sv. Vojtecha 1870 – 1994*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1996, s. 11 – 19.
- HOLLÝ, K. K problematike čítania pre ženy z pohľadu slovenského ženského hnutia od poslednej tretiny 19. po začiatok 20. storočia. In: M. PORIEZOVÁ, ed. *Studia Bibliographica Posoniensia 1/2013*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2013, s. 76 – 92.
- HUČKOVÁ, D. K problematike ženských pseudonymov v slovenskej literatúre na prelome 19. a 20. storočia. In: M. PORIEZOVÁ, ed. *Studia Bibliographica Posoniensia 1/2013*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2013, s. 93 – 103.
- JÓŠIKA. Literatúra a umenie. *Robotnícke noviny*. 1914, 11(9), 26. 2. 1914, 4 – 5.
- Klasy. *Hlas*. 1903, 5(7), 381.
- KODAJOVÁ, D. Vyššie vzdelávanie dievčat na Slovensku v 19. storočí. In: *Človek a spoločnosť* [online]. 2006, roč. 9, č. 4, s. 1 – 6 [cit. 2015-09-08]. ISSN 1335-3608. Dostupné z: <http://www.saske.sk/cas/archiv/4-2006/Kodajova.html>
- KOVÁČ, D. et al. *Slovensko v 20. storočí: Na začiatku storočia 1901 – 1914*. Bratislava: Veda, 2004. ISBN 80-224-0776-3.
- Literatúra. *Domácnosť a škola*. 1914, 4(1), 32.
- MAJO, J. *Historicko-demografický lexikón obcí Slovenska 1880 – 1910: Štruktúra obyvateľstva podľa materinského jazyka a náboženskej príslušnosti*. Bratislava: Štatistický úrad SR, 2012.
- Naše literárne úlohy. *Slovenské pohľady*. 1908, 28(8), 466 – 474.
- PALO [PAVLŮ, B.]. Literárne túžby I. *Slovenský obzor*. 1907, 1(3), 140 – 144.
- Predsednícka reč Š. Bezáka na 31. valnom zhromaždení SSV. *Pútnik svätovojtešský: Kalendár na rok 1908* cit. podľa FEDOR, M. *Bibliografia slovenských kníh 1901 – 1918*. Martin: Matica slovenská, 1964.
- š-. Čo číta slovenský ľud. *Slovenský denník*. 28. január 1912, 3(18), 3 – 4.

ŠOLTÉSOVÁ, E. O vplyve zábavného čítania 1. *Národné noviny*. 1898, **29**(30), 8. 2. 1898, 2 – 3.

ŠOLTÉSOVÁ, E. O vplyve zábavného čítania 2. *Národné noviny*. 1898, **29**(31), 9. 2. 1898, 2 – 3.

ŠROBÁR, V. Realismus, romantika a askeza. *Hlas*. 1899, **1**(7), 277 – 280.

ŠTEFLOVÁ, L. Pohľad Gregorovcov na Prešov v rokoch 1910 – 1912.
In: 9. študentská vedecká konferencia: Zborník plných príspevkov.
Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2014, s. 172 – 174.

TIŠLIAR, P. *Mimoriadne sčítanie ľudu na Slovensku z roku 1919*. Bratislava: Statis, 2007.
ISBN 978-80-85659-46-7.

[VANSOVÁ, T.]. Čo čítať? *Dennica*. 1902, **5**(12), 246 – 249.

Vliv literatúry. *Národné noviny*. 1913, **44**(101), 30. 8. 1913, 1 – 2.

VÖRÖS, L. Premeny obrazu Slovákov v maďarskej hornouhorskej regionálnej tlači v období rokov 1914 – 1918. *Historický časopis*. 2006, **54**(3), 419 – 450.
ISSN 0018-2575.

Slovak book production at the beginning of the 20th century from the point of view of reading background and opinions of the representatives of the Slovak national movement

Lenka Frankovičová

Readers of Slovak books at the beginning of the 20th century can be characterized from various angles. Their preferences for a certain type of literature are influenced by their age, religious affiliation, political preferences, social status and gender identity. Slovak people, mostly represented by peasants, craftsmen and workers, favoured apart from religious literature popular educational publications and workers' booklets. It was the Slovak intelligentsia that predominantly endeavoured for production of artistic literature, and its representatives were also the most frequent recipients of this kind of writing. There were significant differences in reading

by men and by women. Men preferred political periodicals and academic, technical literature, and not so much pieces of light, entertaining character to fulfill one's free time. On the other hand, women – if they read – chose apart from the religious works also romance novels and novellas, while they had difficulty to differentiate between the read text and reality. The representatives of women's emancipation movement Elena Maróthy-Šoltéssová and Terézia Vansová tried to change this situation, apart from other activities by publishing women's magazines *Živena* and *Dennica*, where they also advised readers on what and why to read and the like. They strived to guide women to be educated and tutored by means of literature, but their effort was not as fruitful as they had wished.

Key words: reader, women's reading, readership, readers' preferences, 20th century, Slovak literature, history of book culture.

Štúr o kalendároch versus kalendáre o Štúrovi*

„...žjadna sa tolko razí do ruki ňevezme, ňeprebehňe a ňeprečíta, ako práve táto kňižka.“¹

Bronislava Navarová

Kľúčové slová: Ludovít Štúr (1815 – 1856), kalendáre, dejiny knižnej kultúry, bibliografia, bibliografické súpisy.

Kalendáre boli už v 18. storočí jednou z najobľúbenejších kníh pre ľud. Ich potenciál pri osvetových snaženiach si začali vzdelanci uvedomovať práve koncom 18. storočia.² V období národného obrodenia sa produkcia a najmä obsahová stránka kalendárov dostali do nového postavenia. Poučno-zábavná časť predstihla rozsahom a významom kalendárnu. V prvej polovici 19. storočia bola kalendárová produkcia vzhľadom na jej dostupnosť a popularitu u cieľového čitateľa dôležitým fórom pre výchovno-vzdelávacie i národno-obrodenecké aktivity celej štúrovskej generácie.

Na príklade osobnosti Ludovíta Štúra a jeho obrazu v slovenskej kalendárovej spisbe sa pokúsime naznačiť potenciál a súčasne limity prezentácie významných autorít v pramennom materiáli, ktorý nepatrí k primárnym zdrojom nielen bio-bibliografického výskumu.

Štúrov politicko-národný a sociálno-vzdelávací program bol orientovaný predovšetkým na národ reprezentovaný početnou vrstvou poddaných. Tú bolo treba k národnému povedomiu vychovávať a vzdelávať. Dôležitú úlohu pri tom zohrával spisovný jazyk. Možnosť vzdelávania sa v materinskom jazyku bola súčasťou procesu národného a politického uvedomenia. Vhodným prostriedkom na vzdelávanie a šírenie osvety mali byť popri škole literatúra a tlač. Ich absencia, resp. len slabé kvantitatívne a obsahové zastúpenie v jazyku zrozumiteľnom širokým vrstvám viedla k upriamaniu pozornosti na literatúru pre ľud a v rámci nej na knižné kalendáre. Boli vhodným, niekedy aj jediným možným priestorom na šírenie osvety a národného programu.

* Všetky články z kalendárovej produkcie sú publikované v priloženom súpise článkov Ludovít Štúr v kalendároch. Citujeme ich formou: Súpis článkov, záz. č., s.

¹ L. Š. Kolendar za Puk za prostu godinu 1847..., s. 430.

² KIPSOVÁ, M., VANČOVÁ, T. a Ž. GEŠKOVÁ. Bibliografia slovenských a inorečových kalendárov za roky 1701 – 1965, s. 76.

Ludovít Štúr o kalendároch

Napriek vyššie uvedenému sa nám podarilo nájsť len minimum priamych informácií a zmienok o kalendároch a úlohe, ktorú im Štúr pripisoval. Zo širších relácií je zrejmé, že Štúr a jeho spolupracovníci vydávanie kalendárov podporovali, publikovali v nich, predplácali si ich a ďalej ich distribuovali.

Sám Štúr hovorí priamo o kalendároch len v článku uverejnenom v *Orle Tatránskom* v roku 1847.³ Recenzuje prvý ročník titulu *Kolendar za puk za prostu godinu 1847* (Kalendár pre ľud na obyčajný rok 1847), vydávaný Hospodárskou spoločnosťou pre Chorvátsko a Slavóniu v Záhrebe.⁴ Vydanie kalendára označuje za „*velmi peknú a znamenitú vec*“ k zlepšeniu postavenia ľudu. Úlohu kalendárov definuje následne takto: „*K tomuto cjelu velmi dobre slúža kalendáre, a tak je i pre nás vec velmi potrebná, abi sme na kalendáre pilnú pozornost obrátili. Žjadna kňižka nje je tak rečeno pospolitá, ako kalendár; žjadna sa tolko razí do ruki něvezme, něprebehje a něprečíta, ako práve táto kňižka. Kalendár dobre vedení muože najskorej všeljaké zatatje predsudki z ludu vikoreňovať, muože to, čobi ludu v obecních potrebách najlepše osožilo, do života lahko uvádzať... nám z tejto strani na kalendár pozor obrátiť treba, tím vjac že málo ešte máme prstonárodních spisov, ktorje bi víslovne lud a jeho vzdelaňja boli si za cjel položili.*“⁵

Členenie kalendára a jeho obsah hodnotí pozitívne. Jednotlivé články konštatovaniami typu „*článok nje zle písaný*“ alebo „*článok na svojom mjeste*“ označuje „*pre lud obecní*“ ako viac-menej prospešné. Odporúča vydavateľom v ďalších ročníkoch zaradiť viac osvetových hospodárskych článkov podľa vzoru Lichardovej *Domovej pokladnice*.⁶

V závere recenzie Štúr potvrdzuje znalosť domácej aj inojazyčnej slovanskej kalendárovej produkcie, keď upozorňuje na iný chorvátsky kalendár *Obci Zagrebački Kolendar za godinu 1846* (Všeobecný záhrebský kalendár na rok 1846). Jeho obsah, najmä články o národných nedostatkoch a o úlohe národných škôl, považuje za veľmi prínosné.⁷ Táto recenzia je v podstate jediným obsirnejším, tlačou vydaným vyjadrením sa Ludovíta Štúra k téme kalendárov.

Ján Ormis uvádza v *Bibliografii Ludovíta Štúra*⁸ ešte jeden Štúrov príspevok ku kalendárom, ktorý mal publikovať v prílohe k českým *Květom* v roku 1838.⁹ V rub-

³ L. Š. odk. 1, s. 429 – 430.

⁴ Kolendar za puk (Kalendár pre ľud) vychádzal v rokoch 1847 – 1850. Redigoval ho Dragutin Rakovec (1813 – 1854) chorvátsky spisovateľ, prekladateľ, novinár, významná postava chorvátskeho národného života.

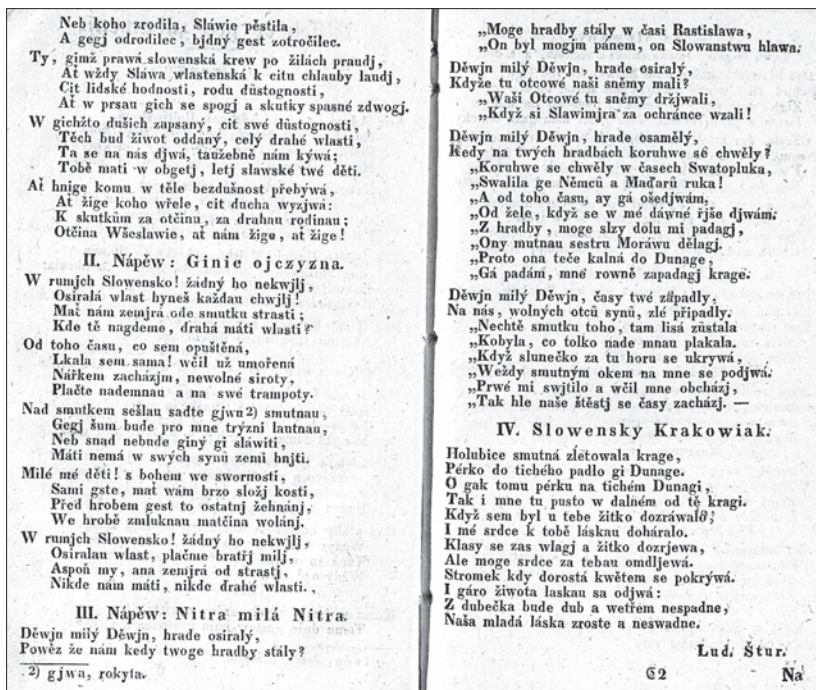
⁵ L. Š., odk. 1, s. 430.

⁶ Má na mysli prvý ročník Domovej pokladnice na rok 1847, predovšetkým články publikované v rubrike Rozmaňitosti z prírodopisu: Jedovatje bilini našich krajou (s. 81 – 87), Novje, pamätnje rostlini hospodárske (s. 87 – 92), Něprjatelja hospodárstva medzi zvjeratmi (s. 92 – 100) a i. L. Š., odk. 1, s. 430.

⁷ L. Š., odk. 1, s. 430.

⁸ ORMIS, J. V. Bibliografia Ludovíta Štúra, 201 s.

⁹ F. Právě teď dotištěn gest..., s. 55. Ormis uvádza, že autorov dešifrovala redakcia *Květov* v obsahu ročníkov. ORMIS, odk. 8, s. 19, záz. č. 53.

Obr. 1 Štúrova básnická tvorba. Zdroj: *Nový i Starý Wlastenský Kalendář na rok 1838*

rike Ze Slowenska propaguje do tlače zadaný Belopotockého *Nový i Starý Wlastenský Kalendář na rok 1839*. Článek je signovaný písmenem F [Gašpar Fejérpataky-Belopotocký]. Informuje o viacerých vydaných dielach a kalendář prezentuje na posledných šiestich riadkoch.¹⁰ Ormis pripisuje Štúrovi spoluautorstvo na základe publikovaného súhrnného obsahu celého ročníka 1838.¹¹

Ďalšie Štúrove názory, resp. zmienky o kalendároch sú dostupné v jeho korešpondencii. Ide len o parciálne vyjadrenia sa k jednotlivým titulom alebo k tvorbe v nich. Treba ich vnímať ako vyjadrenia ku konkrétnej situácii či problému, a to väčšinou v súvislostiach s vydavateľskými a distribučnými záležitosťami.

K svojej vlastnej tvorbe v kalendároch sa vyjadril v troch listoch. Prvýkrát a najobširnejšie v liste datovanom v Bratislave 27. júna 1838, adresovanom Michalovi Miloslavovi Hodžovi píše, že bol nepríjemne prekvapený, keď uvidel v Nowom

¹⁰ F, odk. 9, s. 55.

¹¹ Redakcia Kwětov naozaj uvádza v obsahu celého ročníka 1838 ako autorov tejto informácie Belopotockého a Štúra: „Ze Slowenska, od F. a Štúra..... 55“. Obsah Kwětů 1838, s. 104.

i Starom Wlastenskom Kalendári na rok 1838 publikované svoje básne: „*Velmi mi nemilé bylo, že mé písně v takém duchu jak „Kde Adrya se pění“¹² a všechny neopravené v jeho [Belopotockého] Kalendári jsou tisknuty a mé jméno podepsáno. Mohlo mi to náravně škoditi a může ještě, kdyby se někdo nad tím pozastavil: copak dobrého v lidu sem tím vykonal? nic! Jináče se musí na lid účinkovati. Slyšel sem, že tam má ještě jednu píseň ode mne, kterou ať roztrhá jej snažně prosím. Jest to chatrný výlet mladistvé obrazotvornosti před několika lety.*“¹³

Druhý Štúrov list nepriamo súvisí s jeho článkom *Matiasse Korvina slowenský list, psaný na wrchnost swobodného kráľovského mesta Trnavy*, publikovaným v *Slovenskom pozorníku* na rok 1842.¹⁴ Adresoval ho Ludovítovi Gajovi 13. februára 1841.¹⁵ Ďakuje mu za novoročné blahoželanie a „...za laskavý Váš dar, Kalendář totiž ilirský stěnový“ na rok 1841 (*Veliki stěnji kalendar za godište 1841*), ktorý mu „*velice milý jest*“. V liste spomína, že sa dostal k „*slovanskej listine*“ Mateja Korvína z roku 1483, adresovanej trnavskému richtárovi a mestskej rade.¹⁶ Píše, že správu o tejto listine vypracoval po maďarsky pre maďarské časopisy, ale odmietli mu ju uverejniť. Prosí ho, aby túto správu preložil a vytlačil v *Danici ilirskej* s poznámkou, že to „*maďarské časopisy přijati nechtěli*“.¹⁷

V treťom liste sa Štúr vyjadruje k vlastnej kalendárovej tvorbe len v rovine úvah do budúcnosti. Jozefa Miloslava Hurbana sa 19. apríla 1850 v závere akoby mimochodom pýta: „*Napišeš dačo do toho kalendára? Ja vari napíšem.*“¹⁸ Ktorý kalendár mal na mysli, nevieme. Jozef Ambruš sa nazdáva, že to mala byť *Domová pokladnica* na rok 1851.¹⁹ V *Domovej pokladnici* na tento rok však nijaký článok signovaný Ludovítom Štúrom nie je. V teoretickej rovine môžeme uvažovať aj o tom, či nemal na

¹² V Belopotockého kalendári na rok 1838 vyšli v rubrike Wsselicos pro zabawenj pod zhrňujúcim názvom Zpiewanky Štúrove básne *Kde Adrya se pění*, W rumjch Slovensko!, Děwjin, milý Dewjn a Slowensky Krakowiak. Súpis článkov, záz. č. 3, s. [33 – 35].

¹³ AMBRUŠ, J. Listy Ludovíta Štúra I, s. 152. List z 27. 6. 1838 adresovaný M. M. Hodžovi.

¹⁴ Súpis článkov, záz.č. 2, s. 21 – 23.

¹⁵ Ludovít Gaj (Ljudevit Gaj 1809 – 1872), chorvátsky jazykovedec, politik, žurnalista, spisovateľ. Popredná osobnosť chorvátskeho národného pohybu.

¹⁶ Počas prázdnin v roku 1840 sa na ceste z Bratislavy do Uhrovcu zastavil u známych v Trnave, kde mu dali odpis bohemizovanou slovenčinou/slovakizovanou češtinou (v liste použil spojenie „slovanská listina“) písanej listiny kráľa Mateja Korvína z roku 1483. Cestopisnú črtu o tejto svojej ceste uverejnil na Vianoce 1840 v Kwětoch v rubrike *Dopisovatel*. Ze Slowenska, s. 412 – 414.

¹⁷ AMBRUŠ, odk. 13, s. 208. List z 13. 2. 1841 adresovaný L. Gajovi; Jozef Ambruš v komentári k listu píše, že *Danica ilirska* uverejnila v roku 1841 v č. 20 a 21 Štúrovu cestopisnú črtu pod názvom *Iz Slavie ugarske bez autora a s podtitulom Polag českoga Cvětá*. Je to preklad cestopisnej správy uverejnenej v Kwětoch 1840 (odk. 16). AMBRUŠ, odk. 13, s. 503, pozn. č. 6 k listu z 13. 2. 1841.

¹⁸ AMBRUŠ, J. Listy Ludovíta Štúra III, s. 64. List z 19. 4. 1850 adresovaný J. M. Hurbanovi.

¹⁹ AMBRUŠ, odk. 18, s. 191, pozn. č. 16 k listu z 19. 4. 1850.

mysli kalendár *Žiwena*, ktorý zamýšľal vydávať Ján Kadavý.²⁰ *Žiwena*²¹ však vyšla až na rok 1853, Štúr v ňom skutočne publikoval rozsiahly príspevok *Matúš Trenčiansky*.²²

S kalendárom *Žiwena* súvisí aj Štúrov list datovaný v Modre 25. mája 1854, ktorý bol adresovaný Martinovi Hattalovi a obsahuje aj stručné informácie o finančných a distribučných záležitostiach. Krčméry odkázal Hattalovi, aby si pýtal od Štúra peniaze za svoj spis, ktorý mu poslal, lebo Štúr im ešte nevyplatil peniaze za zaslané kalendáre, ktoré ďalej kolportoval. Štúr sa bránil, že už tak urobil.²³

Ludovít Štúr bol pravidelným a stálym predplatiteľom, odberateľom a distribútorom vydávanej domácej i cudzojazyčnej literatúry a periodík. V jeho korešpondencii sme našli niekoľko ďalších listov týkajúcich sa kolportáže kalendárov. Išlo najmä o Belopotockého tituly *Nový i Starý Wlastenský kalendár* a *Slovenský pozorník*, o Lichardovu *Domovú pokladnicu* a *Časník* a už spomínanú *Žiwenu*. Okrem toho distribuoval aj zahraničné kalendáre, napr. českého *Posla moravského* (1837 – 1848) a *Rolníka rozumného* (1837 – 1840), redigované jazykovedcom a historikom Aloisom Vojtěchom Šemberom (1807 – 1882). Ctibohovi Zochovi píše 4. februára 1841, že mu zasiela okrem inej literatúry „...kalendáře stěnové Šembery... Cena jednoho kalendáře jest 20 xr. v. č. Štempel je dražšími činí. Kalendářa dostáváš 6 výtisků“ a pokračuje „Myslím, že to v Oravě rozprodáš. Peníze, jak možna rýchle, za prodané mi pošli, poněvadž je již ode mne žádají.“²⁴ Augustovi Horislavovi Škultětmu napísal 25. júna 1841 list aj s rozpisom knižných titulov a tiež obrazov, ktoré mu poslal a koľko treba za ne zaplatiť: „Kalendářů 10 výtisků, jeden výtisk za 8 xr. v stříbře v summě 1 zl. 20 xr. stř.“²⁵ Prosí ho, aby mu čo najskôr poslal peniaze za knihy, obrazy i kalendáre.

²⁰ Štúr o tom píše Jánovi Kutlíkovi: „Kadaví ktorí sa zase k nám z Čech navrátia a v Mikuláši ako učiteľ viššej djevčenskej školi sa usadia zamíša od novjeho roku vidávať Prjateľa ludu a pri tom i prostonárodňi Kalendár.“ AMBRUŠ, J. Listy Ludovíta Štúra II, s. 249. List z 27. 9. 1851 adresovaný J. Kutlíkovi; Vzhľadom na časové relácie, keď sa Štúr v apríli 1850 pýta Hurbana, či niečo napíšu do kalendára, v septembri 1851 má informáciu, že Kadavý zamýšľa vydávať prostonárodňi kalendár, ktorý v roku 1852 aj vyšiel. Kalendáre vychádzali vždy koncom leta/na jeseň predchádzajúceho roku, na ktorý boli určené a ich zostavenie a príprava zabrali nemalý čas. Samotná myšlienka zostaviť kalendár nebola u Kadavého momentálna, ale zrejme dozrievala dlhší čas. Preto môžeme uvažovať aj o tom, že tým spomínaným kalendárom v liste mohla byť aj *Žiwena* na rok 1853.

²¹ Vyšiel len jeden ročník na rok 1853. Vydal ho Ján Kadavý spolu s Jánom Augustom Krčmériem v Levoči u Werthmüllera v roku 1852.

²² Súpis článkov, záz. č. 1, s. 102 – 113.

²³ „S Krčmériem, vlastne s Kadavým som ja strany mi od nich na predaj poslaných živien dávno v poriadku. Lebo som jím počiatku červencu min. roku [1853] za všetko úplne peniaze poslal...“ AMBRUŠ, odk. 20, s. 297. List z 25. 5. 1854 adresovaný M. Hattalovi.

²⁴ AMBRUŠ, odk. 13, s. 206 – 207. List z 4. 2. 1841 adresovaný C. Zochovi.

²⁵ AMBRUŠ, odk. 13, s. 243. List z 25. 6. 1841 adresovaný A. H. Škultětmu.

Distribúcia predstavovala pre Štúra aj istý finančný príjem. Gašpar Fejérpataky-Belopotocký ho podporoval tým, že mu posielal na rozpredanie svoj Pozorník,²⁶ čo Štúr s vďakou komentoval v liste Michalovi M. Hodžovi z 18. júna 1843.²⁷

Slovenský pozorník svojím obsahom otvorene a ostro vystupoval proti maďarizácii, sociálnemu útlaku a proti zavádzaniu maďarčiny do administratívy evanjelickej a. v. cirkvi. Za článok proti generálnemu inšpektorovi evanjelickej cirkvi Karolovi Zayovi (1797 – 1871)²⁸ bol Slovenský pozorník na rok 1843 cenzúrou úradne zhabaný. Štúr sa o tom zmieňuje v liste napísanom 20. novembra 1842 Michalovi M. Hodžovi a v liste z nasledujúceho dňa 21. novembra 1842 adresovanom Andrejovi Sládkovičovi. Hodžovi píše: „Pozorník jest, jak snad již víš, zakázan a stolice má od censurního collegium nařízeno, aby jej sequestrovala. Pro Pozorník bude bezpochyby Bystřický censor²⁹ svržen, anebo nic více takového nepustí.“³⁰ Sládkovičovi túto správu zopakoval slovami: „Collegium censorum zapovědělo Pozorník pro článek o Zaym... Ale to Pozorníku již neuškodí, nebo on šel již snad celý po svých.“³¹ Cenzúrny dozor nad produkciou národných kalendárov bol po tomto incidente sprísnený.

Na tradíciu Belopotockého kalendára nadviazal v roku 1847 prvým ročníkom kalendár *Domová pokladnica*, vydávaný Danielom Lichardom v Skalici. Sám zostavovateľ si uvedomoval, že očakávaná od jeho kalendára sú veľké.³² Podarilo sa mu nielen vyrovať sa úrovni Belopotockého kalendára, ale jeho obsah a poslanie výrazne posunul. Lichardov kalendár bol na svoju dobu výnimočným počinom. Jeho obsah aj rozsah z neho urobili užitočnú dobovú encyklopédiu. Výzvy na predplácanie *Domovej pokladnice* boli aktuálne a úspešne prebiehali už počas roku 1845. Ludovít Štúr si kalendár tiež predplatil a bol aj jedným zo „sberateľov“³³, t. j. získaval ďalších pred-

²⁶ AMBRUŠ, odk. 13, s. 611, pozn. č. 16 k listu z 18. 6. 1843 adresovanému M. M. Hodžovi. Pozri aj AMBRUŠ, odk. 13, s. 323. List z 19. 9. 1842 adresovaný L. a S. B. Hroboňovcom; AMBRUŠ, odk. 20, s. 74 – 75. List zo 14. 4. 1845 adresovaný M. M. Hodžovi.

²⁷ „Věru on mi znamenitě pomohl. ač [sem] posud dosti málo [pe]něz za Pozorníky dostal...“. AMBRUŠ, odk. 13, s. 362. List z 18. 6. 1843 adresovaný M. M. Hodžovi.

²⁸ HUČKO, J. Gašpar Fejérpataky-Belopotocký, s. 115.

²⁹ Anton Tilleš (1804 – 1872), riaditeľ banskobystrického gymnázia, poverený funkciou cenzora od roku 1842.

³⁰ AMBRUŠ, odk. 13, s. 338, s. 591 – 592. List z 20. 11. 1842 adresovaný M. M. Hodžovi. K administratívne postupu, výsledkom ktorého bolo nariadenie zo 6. mája 1843 o zhabaní Slovenského pozorníka na rok 1843 pozri pozn. 15 a pozn. 16 k listu z 20. 11. 1842.

³¹ AMBRUŠ, odk. 18, s. 35. List z 21. 11. 1842 adresovaný A. Sládkovičovi.

³² LICHARD, D. Závjerka mesto predmluvi, s. 315.

³³ V abecednom zozname predplatiteľov, uverejnenom na konci prvého ročníka *Domovej pokladnice* figuruje aj so svojimi súrodencami Karolom a Samuelom ako zberateľ a ich otcom Samuelom, ktorý si tiež kalendár predplatil. Menoslovja zakladateľou *Domovej pokladnice*, s. 312.

platiteľov, ktorým mal potom kalendár distribuovať. V liste z 23. decembra 1845 píše Michalovi Godrovi: „Na Lichardovu domovú pokladnicu sa hodne predplácajú. Gr. Szirmay³⁴ predplatiu na 15 víf. tak i vjacej stoličn. pánou v Šáriši sa na ňu popredplacovalo. I u mňa sa predplatiteľja množja zo dňa na den.“³⁵ Vo veci predplácania píše ešte dvakrát. Michalovi M. Hodžovi 7. mája 1846: „Lichard má do 1000 predpl. na Dom. Pokladnicu“³⁶ a 17. júna 1846 C. Zochovi: „Braček drahi! Všetke peňjaze čo si mi posjal odoslau som... a síce pre Licharda [na Domovú pokladnicu] 18 zl. strj...“³⁷ Podľa zoznamu predplatiteľov sa na prvý ročník Domovej pokladnice prihlásilo 953 „zakladateľou“, t. j. predplatiteľov, na 1072 výtlačkov.³⁸

V druhej polovici 50. rokov sa snažil Lichard nadviazať na jej tradíciu vydávaním kalendára *Časník*.³⁹ Štúr pokračoval v spolupráci s Lichardom vo veci zbierania predplatiteľov a kolportáže aj v prípade *Časníka*. Dokladuje to krátky list z 31. júla 1855 adresovaný Jánovi Kalinčiakovi.⁴⁰

Predpokladáme, že výskum odpovedí na Štúrove listy by priniesol ďalšie informácie a ozrejmil veľa načrtnutých súvislostí. Z vydanej Štúrovej korešpondencie, z dodatkov v treťom zväzku, ktorý obsahuje aj niekoľko listov adresovaných Štúrovi, sa o kalendároch zmieňuje len jeden. Jozef Just z Necpál⁴¹ napísal 2. decembra 1851 svojmu „*Čtenému Prjátelovi!*“ Ludovítovi Štúrovi vo veci Lichardovej *Domovej pokladnice*. Vyjadril v nej lútosť nad tým, že na rok 1852 kalendár už nevyšiel: „Škoda že hu už nemáme, člowek by sa bou cez zimu wlačvo mohou naučit...“⁴² Práve táto veta vystihuje pozíciu, úlohu a silu nielen tohto konkrétneho titulu, ale celej slovenskej národnej kalendárovej produkcie v rámci osvetovo-vzdelávacieho a národno-politického programu nielen Štúra a štúrovcov.

³⁴ V zozname predplatiteľov figuruje: „Gróf Szirmay Štefan, vo Velkom – Šáriši, „pre moje slovenskje dedíni,“ [15 vífiskou.]“. Menoslovia..., odk. 33, s. 310. Pozri aj AMBRUŠ, odk. 20, s. 383, pozn. č. 4 k listu z 23. 12. 1845 adresovanému M. Godrovi.

³⁵ AMBRUŠ, odk. 20, s. 107. List z 23. 12. 1845 adresovaný M. Godrovi.

³⁶ AMBRUŠ, odk. 18, s. 48. List zo 7. 5. 1846 adresovaný M. M. Hodžovi.

³⁷ AMBRUŠ, odk. 20, s. 131. List zo 17. 6. 1846 adresovaný C. Zochovi.

³⁸ Menoslovia..., odk. 33, s. 315.

³⁹ *Časník*. Národný česko-slovenský obrázkový kalendár pro všechny stavy. Vyšli tri ročníky (1856 – 1858) vo Viedni u L. C. Zamarského, majiteľa univerzitnej kníhtlačiarne.

⁴⁰ „Strany predplatkov na Lichardov kalendár [Časník] hovoril som tu aby sa poslaly, keď sa to ale dosial nestalo, prosím Ťa sober ích Ty a pošli do Viedne, aby naše všetko na zmar neišlo. Mňa zapíš i Mórica Alstera, jako nás o to žiadal. Keď prídem, peniaze Ti dám, lebo sa predplatky hned posielajú.“ Štúrovi na vybavení tejto veci veľmi záležalo. Naznačuje to krátka poznámka „Ale že toto urob!“ na margu pri časti, v ktorej o tomto píše. AMBRUŠ, odk. 20, s. 317, s. 545. List z 31. 7. 1855 adresovaný J. Kalinčiakovi.

⁴¹ Jozef Just (Justh) (1809 – 1875), turčiansky stoličný hodnostár, po revolúcii 1848 – 1849 hospodáril na rodinnom majetku v Necpalochoch.

⁴² AMBRUŠ, odk. 18, s. 124. List J. Justa z 2. 2. 1851 adresovaný L. Štúrovi.

Kalendáre o Ľudovítovi Štúrovi

Základnými zdrojmi pri získavaní informácií o Štúrovej tvorbe v kalendároch a tvorbe o ňom sú dve personálne bibliografie⁴³ a lístková kartotéka článkov z domácich a inorečových kalendárov vydaných v rokoch 1701 – 1965.⁴⁴ Ormisova bibliografia mapuje Štúrovu autorskú spisbu a spisbu o ňom vydanú do roku 1955. Berie do úvahy aj niektoré kalendáre. Nová Štúrova personálna bibliografia nadväzuje na Ormisa zmapovaním vydaného Štúrovho diela a produkcie o ňom v rokoch 1956 – 2013. S kalendárovou produkciou nepracovala. V lístkovej kartotéke sme našli šesťdesiat článkov a vyobrazení týkajúcich sa priamo osobnosti Ludovíta Štúra a tématic súvisiacich s jeho osobou a činnosťou (štúrovci ako celok, novinárstvo, revolučné roky 1848 – 1849 a iné).⁴⁵ Články sme rozdelili do kategórií: Štúrova básnická a prozaická tvorba (8); články o Štúrovi z pera jeho súčasníkov a články napísané pri príležitosti jeho jubileí (18); články o jeho činoch a udalostiach jeho života (napr. výlet na Devín, kodifikácia slovenčiny, založenie *Slovenských národných novín*) (7); Štúrove samostatné vyobrazenia (nie súčasť textov) a fotografie pamätných miest, pomníkov a pod. (10); štúrovci (3); revolúcia 1848 – 1849 (10); výberová bibliografia Štúrovho diela (1); rôzne (3).

Vlastná tvorba Ľudovíta Štúra v kalendároch je reprezentovaná poéziou, prózou i publicistikou. V *Nowom i Starom Wlastenskom Kalendári* na rok 1838 mu vyšli rubriky Wsselicos pro zabawenj šturi piesne pod súhrnným názvom *Zpiewanky s označením I. – IV. Kde Adrya se pění; W rumjch Slowensko!; Dęwjn, milý Dęwjn a Slowenský Krakowiak*. Prvá je ódou na slovanstvo – elégiou „Všeslávie“, v druhej vyjadruje svoj smútok nad položením krajiny.⁴⁶ Tretia oslavuje slávnú minulosť Devína v časoch Rastislava a Svätopluka.⁴⁷ Slowenský krakowiak je ľubostným vyznaním. Básne sú

⁴³ ORMIS, J. V. Bibliografia Ľudovíta Štúra, 201 s.; MAŤOVČÍK, A. a L. ŠIMKOVÁ. Ľudovít Štúr: Biografické kalendárium a personálna bibliografia, 215 s.

⁴⁴ Kartotéka je dostupná v Kabinete retrospektívnej bibliografie v Univerzitnej knižnici v Bratislave.

⁴⁵ Číslo nie je konečné. Vyhľadávanie v lístkovej kartotéke je relatívne náročné. Určite sme nevyčerpali všetky jej možnosti. Pri článkoch z kategórií žurnalistika a revolučné roky 1848 – 1849 to ani nebolo našim cieľom. Práca s prameňom de visu priniesla navyše početné zmienky v kalendáriách. Do počtu ich nezahŕňame, pokiaľ pri nich nebola aj Štúrova podobizeň. Pracovali sme s kalendármi z fondu Univerzitnej knižnice v Bratislave a Slovenskej národnej knižnice v Martine. Vybrali sme tie, v ktorých je Štúrovi venovaný väčší priestor (napr. príspevky o Slovenských národných novinách, zatykač na Štúra, Hurbana a Hodžu, jeho podiel na organizovaní dobrovoľníckych zborov a pod.).

⁴⁶ „W rumjch Slowensko! žádný ho nekwjłj, / Osiralá wlast hyneš každu chwjłj! / Mať nám zemjrá ode smutku strasti; / Kde te nagdeme, drahá máti wlasti?“. Odk. 12, s. [34].

⁴⁷ „Dęwjn milý Dęwjn, hrade osiralý, / Powěž že nám kedy twoge hradby stály? / Moge hradby stály w časi Rastislawa, / On byl mogim pánem, on Slowanstwu hlawa.“
Dęwjn milý Dęwjn, hrade osamělý, / Kedy na twých hradbách koruhwe se chwěly? / Koruhwe se chwěly w čases Swatopluka, / Swalila ge Němců a Maďearů ruka!...“. Odk. 12, s. [34 – 35].

podpísané formou *Lud. Štur*. Štúr bol rozčarovaný z toho, že básne, navyše ním podpísané, boli uverejnené. Prekážalo mu, že ich Belopotocký publikoval neupravené a obával sa, že mu môžu uškodiť,⁴⁸ keďže boli silno proslovovsky orientované. Básne sú publikované aj v zbierke Štúrovej poézie *Sobrané básne, Slowenský krakowiak* ako *Holubice smutná*.⁴⁹

Ďalšia Štúrova poézia vyšla až v kalendároch vydaných po jeho smrti. V *Kalendári Slovenskej slobody* na rok 1923 sú uverejnené dva úryvky z rozsiahleho spevu *Matúš z Trenčína*. Prvý pod názvom *Spev o Matúšovi Trenčianskom*⁵⁰ (vybratých deväť slôh), druhý pod názvom *Považie*⁵¹ (sedem slôh). Tieto dve básne Ormisova bibliografia neuvádza. Štúrovu báseň publikoval aj ukrajinský *Národný kalendár* na rok 1964 v preklade P. Hrabovského ako *Hľanuv ranok bylyj... (Svitlo biele ráno...)*.⁵²

V *Slovenskom pozorníku* na rok 1842 vyšiel už spomínaný príspevok *Matiasse Korwina slowenský list, psaný na vrchnost swobodného kráľovského mesta Trnavy*.⁵³ Píše v ňom, že sa šťastnou náhodou našla v archíve mesta Trnavy „česká listina, gednoho z naypředněgssjch uherských králů, Matiasse Korwina“⁵⁴ z roku 1483 adresovaná vrchnosti mesta. V článku sa Štúr nezaobera obsahom listiny, jej samotnú existenciu využíva ako jeden/ďalší z národno-obranných prostriedkov. Tvrdením, že „...negen tento, nýbrž i wjce slowanských listů, nalézá se gesťe od Uherského krále Žygmunďa, psaných w Presspurku a Welko-Waradjně [l]éta] 1420 a 1429“ argumentuje, že „...gazyk náš někdy i sami kráľowé Uhersstj we weřegných záležitostech uzjwali a sobě wysoce wážili“, a preto je zavádzanie maďarského jazyka do škôl a do administratívy neopodstatnené.⁵⁵

Zo Štúrovej tvorby publikovanej v slovenských kalendároch treba spomenúť rozsiahly článok *Matúš Trenčiansky*, ktorý uverejnil pod skratkou *L. S.* v kalendári *Žiwena* na rok 1853 v rubrike *Žiwotopisné zlomky*.⁵⁶ Ormis tento príspevok v bibliografii neuvádza, nakoľko Štúrovo autorstvo nebolo v čase vydania jeho bibliografie jednoznačné. Potvrdila ho až o niekoľko rokov neskôr Zdenka Sojková.⁵⁷ V článku sa Štúr zamýšľal nad vystúpením Matúša Čáka proti Karolovi Róbertovi v boji o uhorský trón. Matúš Čák postupne zaujímal územie Slovenska a čiastočne Moravy, nepostupoval však za Dunaj. Štúr z tohto vyvodil, že usiloval o samostatné slovenské

⁴⁸ AMBRUŠ, odk. 13, s. 152. List z 27. 6. 1838 adresovaný M. M. Hodžovi.

⁴⁹ ŠTÚR, L. *Sobrané básne*, s. 99, s. 105, s. 131, s. 133.

⁵⁰ Súpis článkov, záz. č. 4, s. 42 – 43; ŠTÚR, odk. 49, s. 200 – 202.

⁵¹ Súpis článkov, záz. č. 8, s. 86; ŠTÚR, odk. 49, s. 219 – 221.

⁵² Súpis článkov, záz. č. 5, s. 51. V *Sobraných básňach* sa nepodarilo identifikovať, o ktorú Štúrovu báseň ide.

⁵³ Odk. 14, s. 21 – 23.

⁵⁴ Odk. 14, s. 21.

⁵⁵ Odk. 14, s. 22.

⁵⁶ Odk. 22, s. 113.

⁵⁷ SOJKOVÁ, Z. Štúrovo pojednání Matúš Trenčiansky, s. 104 – 114.

územie.⁵⁸ Na záver hľadá a definuje dôvody jeho neúspechu: „*Matúš padnul, bo stál s úmyslami svojimi sám o sebe, aspoň nikde newidno živého spojenia národa s ním.*“⁵⁹

Spomenieme ešte Štúrov príspevok publikovaný v *Kalendári Tatry* banky na rok 1937 pod názvom *Naše nádeje a žiadosti k nastávajúcemu snemu*.⁶⁰ Je to výťah z článku uverejneného v *Slovenských národných novinách*, ktorým vítal v roku 1847 zasadnutie uhorského snemu v Bratislave. Definoval tu základné politické a sociálne „*žiadosti a potreby*“ nevyhnutné k zlepšeniu postavenia národa (zrušenie urbárskej povinnosti, zrušenie patrimoniálnych súdov, zdanenie zemiaľstva, slobodná tlač, zlepšenie školstva a postavenia učiteľa, starostlivosť štátu o siroty, boj proti alkoholizmu a i.).

Druhou a najpočetnejšou kategóriou článkov o Štúrovi v kalendárovej produkcii sú biografické články o ňom. Do roku 1918 publikovali kalendáre o Štúrovi len minimálne. Charakter pokusu o bezprostredné zhodnotenie jeho života a diela má príspevok Daniela Licharda, uverejnený v kalendári *Časník* na rok 1857. V rubrike *Naši Mužové* predstavil viaceré významné osobnosti slovenského národného života, na prvom mieste Ludovíta Štúra.⁶¹ Opisuje roky Štúrovho štúdia, všetky jeho aktivity v slovanskom a slovenskom hnutí, jeho literárnu, publicistickú, politickú činnosť. Charakterizuje ho po fyzickej stránke, jeho osobnosť, fluidum, ktoré z neho vyžarovalo: „*Štúr byl vysoké, kostnaté, mužsky pěkné postavy, s výrazem tváři patrně cholerickým; zvláště pak černé oči, pod hustými obočími ukryté, prozrazovaly oheň ducha jeho... Štúr byl, co do mysle, člověk ideálů; co do srdce svého, šlechetná upřímná duše... Omyly a chyby Štúrovy... nejvíc odtud pocházely, že se jeho ideály častokrátě nesrovnávaly se skutečností života; ve své ideálnosti nebral Štúr vždycky osoby a věci jako jsou, ale jakoby býti měly.*“⁶² Záver venuje jeho úmrtiu a opisu pohrebu. Lichardov príspevok je špecifický tým, že je výpoveďou Štúrovho súčasníka a spolupracovníka, preto má aj subjektívny rozmer. Je prvým životopisným článkom, ktorý vyšiel po Štúrovej smrti (ako upravená verzia rozsiahlej správy publikovanej v prílohe *Slovenských novín Světozor* vo februári 1856). Ďalší príspevok bol publikovaný o polstoročie neskôr v *Našom kalendári pre slovenský roľnícky a robotnícky ľud* na rok 1908 pri príležitosti 60. výročia zvolenia Štúra za poslanca za mesto Zvolen. V článku sa cituje z jeho prejavu na sneme zo 17. novembra 1847, kde žiadal zrušenie poddanstva.⁶³ V roku 1915 si pripomenuli 100. výročie jeho

⁵⁸ „Neukazujúc predtým nikde vysokú dumu o samostatnosti, ukázal ju zaraz po vydobití Nitry, starej kráľovskej stolice Welkej Morawy, wywoliac si nádworknika a dajúc biť w Nitre peniaze pod menom swojim. Z tohto wssetkého... zawieraf myslím po prawde są dá, że Matúš smýšsłal weci welké a bol muž neobyčajny. Tussim że zahaslá hwiezda Welkej Morawy zaswietila mu...“ a pokračuje „...z wywedených a ustálených skutkom jeho úmysłow bola by wstala z hrobu wlast Slowenská.“. Odk. 22, s. 113.

⁵⁹ Odk. 22, s. 113.

⁶⁰ Súpis článkov, záz. č. 6, s. 117 – 127.

⁶¹ Súpis článkov, záz. č. 14, s. 195 – 203.

⁶² Odk. 61, s. 203.

⁶³ Súpis článkov, záz. č. 18, s. 52.

narodenia len dva kalendárové tituly. *Slovenský rodinný kalendár* na rok 1915 sumarizuje jeho najvýznamnejšie aktivity v článku *Storočná pamiatka narodenia Ludevíta Štúra 1815 – 1956*,⁶⁴ pričom sa viac sústreďuje na založenie a vydávanie *Slovenských národných novín* a na poslanecké obdobie. V *Slovenskom obrázkovom kalendári* na rok 1915 vyzdvihol Jozef Škultéty predovšetkým Štúrove literárne a kodifikačné aktivity.⁶⁵ V kalendároch vydaných po roku 1918, najmä v 30. a 40. rokoch sa o Štúrovi písalo viac-menej kontinuálne. Viaceré kalendáre vydané na rok 1933⁶⁶ písali o Štúrovi ešte pri príležitosti nedávneho 75. výročia jeho úmrtia (1931). Pokúšali sa už aj o prvé hodnotenia toho, ako bol vnímaný nasledujúcimi generáciami.

Pri príležitosti stého výročia štúrovskej vychádzky na Devín (24. apríla 1836) vyšiel v *Kalendári Tatry banky* na rok 1937 príspevok Jána V. Ormisa *Storočnica prvej slovenskej vychádzky na Devín*.⁶⁷ Podrobne opisuje priebeh vychádzky, prejavy a piesne, ktoré na Devíne odzneli a potvrdzuje aktuálnosť jej odkazu aj o sto rokov neskôr. Štúrov odkaz bol v druhej polovici 30. rokov aktuálny a aj v kalendárovej spisbe často využívaný. *Veľký obrázkový zábauno-poučný kalendár* na rok 1937 a tiež *Nový rodinný obrázkový kalendár* na rok 1937 publikovali ten istý článok k 75. výročiu Slovenského okolia.⁶⁸ V ňom pripomínali udalosti zo 6. a 7. júna 1861 v Turčianskom Sv. Martine, ktorých sa Štúr už síce nedožil, ale vtedy „...sa najlepšie ukázaly následky pohybu, rozvíreného Štúrom v rokoch štyridsiatych minulého [19.] storočia.“⁶⁹ Súčasne článok bilancoval aj „oslavy – neoslavy“ predchádzajúcich Štúrových výročí (najmä v roku 1915), reagoval na oslavy stého výročia vychádzky na Devín, keď sa po celej republike odhalovalo množstvo pamätných tabúl a pomníkov. Osobitne spomínal matičné slávnosti, ktoré sa niesli v duchu 120. výročia Štúrovho narodenia a upozorňoval na aktuálnosť slovenského programu aj v nových štátoprávnych pomeroch. Vnímanie Štúra v prvej polovici 40. rokov bolo silno politizované, čo odráža aj kalendárová spisba. V 40. rokoch si kalendáre pripomínali storočnicu prijatia spisovnej slovenčiny a založenie *Slovenských národných novín*. *Kalendár Hlinkovej Slovenskej ľudovej strany* na rok 1943 článkom Jozefa Štefánika *Sto rokov od ustálenia spisovnej slovenčiny*⁷⁰ charakterizuje Štúrovu kodifikáciu ako uzatvorenie procesu, ktorý začal už v 16. storočí používaním jazyka *Kralickej Biblie*, pokračoval pokusmi Jozefa Ignáca Bajzu, kultúrnou západoslovenčinou Antona Bernoláka a odobrením nového jazyka Jánom Hollým. Zdĺhavý proces získania povolenia na vydávanie *Slovenských národných novín* podrobne opisuje Konštantín Čulen v *Kalendári Slovenskej ligy* na rok 1942⁷¹ pri príleži-

⁶⁴ Súpis článkov, záz. č. 23, s. 112 – 114.

⁶⁵ Súpis článkov, záz. č. 12, s. 98 – 104.

⁶⁶ Súpis článkov, záz. č. 15, s. 45 – 46; záz. č. 16, s. 45 – 46, záz. č. 17, s. 45 – 46.

⁶⁷ Súpis článkov, záz. č. 11, s. 93 – 96.

⁶⁸ Súpis článkov, záz. č. 19, s. 53 – 55; záz. č. 20, s. 53 – 55.

⁶⁹ Súpis článkov, záz. č. 20, s. 53.

⁷⁰ Súpis článkov, záz. č. 24, s. 86 – 88.

⁷¹ Súpis článkov, záz. č. 32, s. 40 – 52.

tosti uplynutia sto rokov od prvej žiadosti slovenských novín, s ktorou sa obrátil Štúr na úrady.

Kalendáre vydané po roku 1945 predstavujú Štúrovu osobu a činnosť v súlade so štátnou ideológiou. Bol zbavený protičeskej nálepky. Túto tendenciu potvrdzuje *Kalendár „Času“* na rok 1948. V článku *Zo života Ludovíta Štúra*⁷² je vykreslený ako jedna z najaktívnejších osobností Slovanského zjazdu v Prahe v júni 1848 a prízvukuje sa jeho spolupráca s českými vzdelancami. Kalendárová spisba 60. rokov využila 150. výročie Štúrovho narodenia na opätovné pripomenutie si jeho života a diela. Urobil tak Milan Pišút v článku *Ludovít Štúr (29. 10. 1815 – 12. 1. 1856)* v *Kultúrno-politickom kalendári* na rok 1965,⁷³ ktorý obsahuje štandardné informácie ako väčšina článkov o Štúrovi, publikovaných v kalendároch. V príspevku sa nachádza aj výberová bibliografia jeho diela.⁷⁴

V kalendárovej spisbe za celé obdobie, ktoré berieme do úvahy, je dostupný relatívny dostatok Štúrových vyobrazení v najrôznejších viac alebo menej známych podobách ako súčasť textov aj samostatne, najmä v rubrikách významných slovenských dejateľov. Portréty sú kópiami známych vyobrazení, ktoré vznikli ešte za jeho života, resp. do roku 1918.

Autentickú podobu Ludovíta Štúra poznáme z dvoch dagerotypií. Jednou je sólová snímka z pozostalosti Štúrovho brata Janka (vznikla v rokoch 1849/1850), druhou je snímka členov slovenskej deputácie k cisárovi Františkovi Jozefovi, zhotovená vo Viedni v roku 1849 v ateliéri cisárskych fotografov bratov Angererovcov. Za jeho života vznikla ešte litografia srbského maliara, litografa Anastaza Jovanoviča. Ide o portrét urobený podľa vizuálnej pamäti v roku 1848. Ďalšie známe Štúrove vyobrazenia vznikli na objednávku po jeho smrti. Prvým je litografia vyhotovená v roku 1861 českým litografom Františkom Kolárom. Vychádza zo Štúrovej sólovej dagerotypie. Hurban ju označil za najvydarenejší Štúrov portrét. Z Kolárovej podoby vychádza aj olejomalba Jozefa Božetecha Klemensa z roku 1872, zhotovená na objednávku Matice slovenskej.

Vyobrazenia v kalendároch sú najčastejšie kópiami Kolárovej litografie a Jovanovičovho portrétu (*Náš kalendár pre slovenský roľnícky a robotnícky ľud* na rok 1908). Práve z Jovanoviča vychádza v literatúre len v poslednej dobe zmieňovaná Štúrova podobizeň z kalendára *Časník* na rok 1857.⁷⁵ Celostranové vyobrazenie signované v ľavom rohu istým *F. Behrensom* je evidentne jeho menej podarenou kópiou. Autora ani čas vzniku sa nateraz nepodarilo identifikovať.⁷⁶ Pavol Komora píše, že obraz chce budiť dojem, že ide o Jovanoviča. Práve toto nepodarené vyobrazenie malo

⁷² Súpis článkov, záz. č. 21, s. 49 – 52.

⁷³ Súpis článkov, záz. č. 22, s. 184 – 185.

⁷⁴ Súpis článkov, záz. č. 57, s. 324 – 325.

⁷⁵ Súpis článkov, záz. č. 47, frontispis.

⁷⁶ Pravdepodobne pracoval vo Viedni v tlačiarňi L. C. Zamarského, vlastníka univerzitnej kníhtlačiarne, v ktorej sa Lichardov kalendár tlačil.

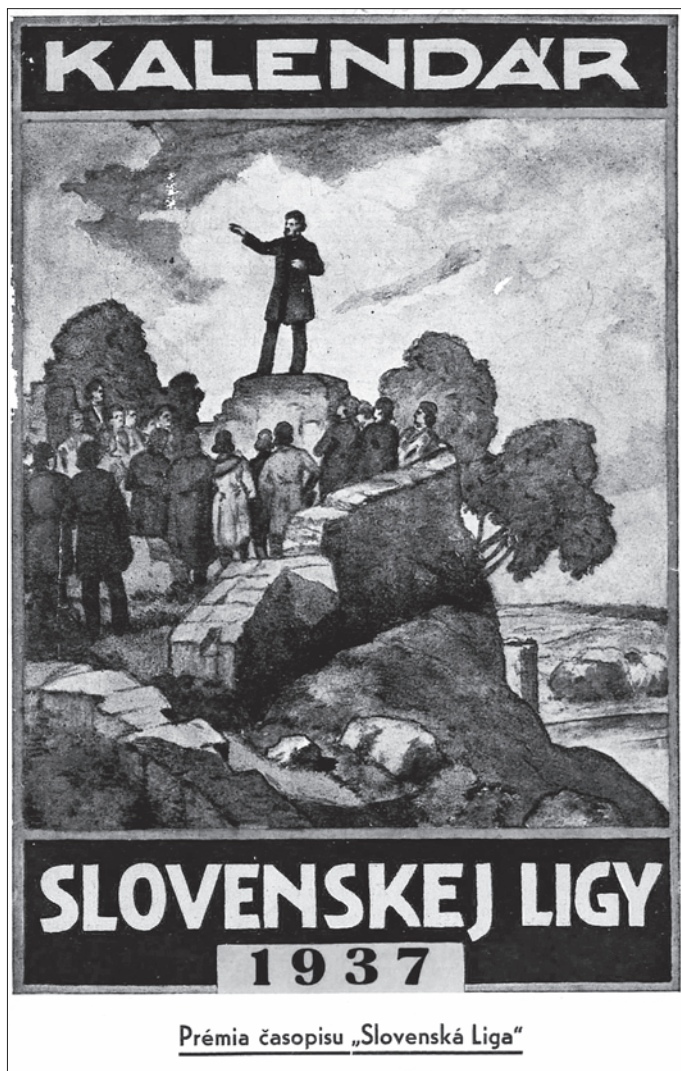

Obr. 2 Ludovít Štúr. Zdroj: *Časník* na rok 1857

podnetíť Hurbana a slovenských študentov vo Viedni, aby dali zhotoviť novú podobizeň Ludovíta Štúra.⁷⁷

V niektorých kalendároch sa objavil výrez zo spomínanej fotografie deputácie k cisárovi, napr. v *Kalendári Tatry banky* na rok 1936 a v *Slovenskom obrázkovom kalendári pre katolíkov, evanjelikov, pravoslávnych a židov* na rok 1936 ako samostatné fotografie

⁷⁷ KOMORA, P. Historické podobizne Ludovíta Štúra a ich súvislosti, s. 13.

Obr. 3 [Ludovít Štúr reční na Devíne]. Zdroj: *Kalendár Slovenskej ligy* na rok 1936

nesúvisiace s textom, pri ktorom sú publikované. Ako dátum narodenia uvádzajú 29. október 1815 (v skutočnosti ide o dátum zápisu do matriky o krste) a úmrtia 15. január 1856 (dátum pohrebu). V niektorých kalendároch sú zobrazené kresby, napr. v kalendári *Družstevná rodina* na rok 1937, *Kalendári Hlinkovej slovenskej ľudovej strany* na rok 1936, *Kalendári Slovenskej Ligy* na rok 1942, *Kalendári „Času“* na rok 1948. Z Klemensovej maľby vychádza vyobrazenie Štúra v *Ludovom kalendári* na rok 1965 v kalendáriu na mesiac október. *Kultúrno-politický kalendár* na rok 1965 publikuje kópiu maľby Maxa Švabinského z roku 1954.

Okrem portrétnych vyobrazení publikujú kalendáre aj fotografie pamätných miest (Devín, Modra), pomníkov (náhrobný kameň v Modre, pomník v Bánovciach nad Bebravou, súsošie v Modre), pamätných tabúl (Zvolen, Modra), budov spätých s jeho osobou (evanjelické lýceum v Bratislave, dom brata Karola v Modre, katolícka fara Jána Galbavého v Jablonovom,⁷⁸ v ktorej sa v dňoch 29 – 31. mája 1848 Štúr ukrýval). V *Novom rodinnom obrázkovom kalendári* na rok 1933 je súbor piatich fotografií s pamätnými miestami v Modre (hrob Ľudovíta a jeho brata Karola, Štúrova podobizeň, pamätná tabuľa, dom, v ktorom býval a starý historický gaštan v Modre, pod ktorým údajne rád sedával). Motív štúrovskej vychádzky na Devín sa objavil v 30. rokoch niekoľkokrát aj na obálke *Kalendára Slovenskej ligy* (napr. na rok 1936 a 1937).⁷⁹

Záver

Na príklade osobnosti Ľudovíta Štúra a jeho obrazu v slovenskej kalendárovej spisbe možno efektívne ukázať význam, úlohu a cieľ kalendárovej produkcie ako obľúbeného čítania pre ľud. Z jeho tvorby publikovanej v dobových kalendároch sa dozvedáme, aký význam on sám pripisoval kalendárom, ako sa počas svojho života aktívne snažil svojou tvorbou o národné prebudenie a výchovno-vzdelávacie pôsobenie na čitateľa. Napriek silnému postaveniu národnej kalendárovej spisby v našom prostredí v prvej polovici 19. storočia, ktoré si Štúr uvedomoval, neriešil jej potenciál programovo. Z jeho korešpondencie je evidentný predovšetkým distribútorický rozmer záujmu o tento typ dokumentu.

V doteraz vydaných personálnych bibliografiách Ľudovíta Štúra kalendárová produkcia takmer úplne absentuje. Pritom osobnosť Ľudovíta Štúra je v kalendároch obsiahnutá relatívne veľkým počtom rôznych zaujímavých, viac-menej informačne hodnotných príspevkov. V kartotéke kalendárových článkov sme našli niekoľko desiatok záznamov o jeho tvorbe, o ňom, o jednotlivých udalostiach jeho života a tiež dostatok Štúrových vyobrazení. Kvalita a obsah článkov zodpovedá významu a úlohe kalendárov a cieľovému čitateľovi, ktorému boli určené. Preto ide väčšinou o články so snahou podať základnú, krátku, jasnú a jednoduchú informáciu doplnenú o fotografie, kresby.

V kalendároch vydaných do roku 1918 mali všetky Štúrove autorské práce primárne národnobuditeľský význam. V kalendároch po roku 1918 sa už začína na neho pozeráť ako na historickú osobnosť, hoci jej odkaz pretrváva aj s odstupom storočia. Publikovaním Štúrovej poézie a politického programu (prejavov a článkov) a pokusmi o bezprostredné hodnotenie jeho života v kalendároch vydaných po jeho smrti využívali Štúrovu osobnosť už jeho súčasníci pre všeobecné národné i vlastné

⁷⁸ Súpis článkov, záz. č. 48, s. 76.

⁷⁹ Súpis článkov, záz. č. 53, obálka; záz. č. 54, obálka.

politické ciele. Najmä v 20. storočí vidíme, ako bol Štúrov obraz čoraz viac prispôbovaný ideologickým požiadavkám. V 30., 40. a poveljových rokoch sa objavujú články, ktoré sa sústreďujú na jednotlivé oblasti činnosti Ludovíta Štúra (účasť na revolúcii, snahy o založenie novín, kodifikácia jazyka a pod.). Hoci majú odbornejší charakter, ich faktografickú hodnotu skresľuje ideologická interpretácia. Je potrebné k nim pristupovať ako ku zdroju informácií kriticky. Napriek tomu môžu pomôcť doplniť celkový obraz osobnosti Ludovíta Štúra.

Ludovít Štúr v kalendároch (súpis článkov)

Autor

1. L. S. [ŠTÚR, L.]. Matúš Trenčiansky. In: *Žiwna: Kalendár na rok 1853*. 1. roč. Vydávajú August Krčméry a Ján Kadawý (W Lewoči: Tlačou Jána Werthmüllera a syna), [1852], s. 102 – 113.
2. Lud. Štur [ŠTÚR, L.]. Matiasse Korwjna slowenský list, psaný na wrchnost swobodného kráľovského města Trnawy. In: *Nowý i Starý Wlastenský Kalendář a Slowenský Pozornjik na rok Páně 1842*. 13. a 1. roč. W Liptovském Swatém Mikulási: u Kaspara Fejérpatakyho (W Lewoči: tiskem Jana Werthmüllera), s. 21– 23.
3. Lud. Štur [ŠTÚR, L.]. Zpiewanky. In: *Nowý i Starý Wlastenský Kalendář na rok Páně 1838*. 9. roč. W Liptovském Swatém Mikulási: u Kaspara Fejérpatakyho (W Lewoči: pjsmem Jana Werthmüllera), s. [33 – 35].
4. Lud. Štúr [ŠTÚR, L.]. Spev o Matúšovi Trenčianskom. In: *Kalendár slovenskej slobody na riadny rok 1923*. Bratislava: Vydavateľská spoločnosť „Comenius“, s. 42 – 43.
5. Štúr, Ljudovít [ŠTÚR, L.]. Hljanuv ranok bylyj,... In: *Národnyj kalendár 1964*. [Prešov: Slovač'ke pedahohične vydavnyctvo], s. 51.
6. [ŠTÚR, L.]. Naše nádeje a žiadosti k nastávajúcemu snemu. In: *Kalendár Tatry banky na obyčajný rok 1937*. 19. roč. [Turčiansky Sv. Martin: Tatra banka] (Turčiansky Sv. Martin: Kníhtlačiarsky účast. spolok), 1936, s. 117 – 127.
7. [ŠTÚR, L.]. „Ohlas“ k Slovenským národným novinám a k Orlovi Tatránskemu z 15. júna 1845. In: *Kalendár Sporitelne v Turčianskom Sv. Martine na obyčajný rok 1931*. [5.] roč. Turčiansky Sv. Martin: Sporitelňa (Turčiansky Sv. Martin: Kníhtlačiarsky účast. spolok), s. [15].

8. ŠTÚR, Ľudovít. Považie. In: *Kalendár slovenskej slobody na riadny rok 1923*. Bratislava: Vydavateľská spoločnosť „Comenius“, s. 86.

O ňom

9. CIEKER, Jozef. 120 rokov od narodenia Ľudovíta Štúra: Základy nášho národného života. In: *Kalendár Hlinkovej slovenskej ľudovej strany na priestupný rok 1936*. [Bratislava]: Generálny sekretariát strany (Bratislava: Kníhtlačiareň Andreja úč. spol.), 1935, s. 103 – 106.
10. GOLÁŇ, Karol. Prvé politické roky so Štúrom. In: *Kalendár Slovenskej ligy na rok 1943*. 18. roč. Bratislava: [Slovenská liga] (Bratislava: Slovenská ľudová kníhtlačiareň a nakladateľstvo, družstvo s r. o.), s. 58 – 64.
11. j–s. [ORMIS, Ján Vladimír]. Storočnica prvej slovenskej vychádzky na Devín: (24. apríla 1836). In: *Kalendár Tatry Banky na obyčajný rok 1937*. 19. roč. Turčiansky Sv. Martin: Kníhtlačiarstvo, spolok, 1936, s. 93 – 96.
12. J. Š. [ŠKULTÉTY, Jozef]. Ľudovít Štúr. 1815 – 1915. In: *Slovenský obrázkový kalendár pre katolíkov, evanjelikov, pravoslávnych a židov na obyčajný rok 1915*. 44. roč. Turčiansky Sv. Martin: tlačou a nákladom Kníhtlačiarstva účastinárskeho spolku, s. 98 – 104.
13. LEIXNER, Jos[ef]. Vlasteneckí muži Slovenska v minulom storočí. In: *Pravoslávny kalendár na rok 1965*. Bratislava: Pravoslávna cirkev v Československu v Cirkevnom nakladateľstve (Košice: Východoslovenské tlačiarne, n. p.), s. 116 – 120.
14. [LICHARD, Daniel]. Ľudovít Štúr: (Nar. dne 28. října 1815; † 12. ledna 1856). In: *Časník: Národní česko-slovanský obrázkový kalendář pro všechny stavy, na obyčejný... rok Páně 1857*. 2. roč. Ve Vídni: Tiskem a nákladem L. C. Zamarského, vlastníka universitní knihtiskárny a k ní připojeného knihoskladu, s. 195 – 203.
15. Ľudovít Štúr. In: *Nový rodinný obrázkový kalendár na rok 1933*. [37.] roč. Vimperk: Nakladateľstvo a umelecká kníhtlačiareň J[án] Steinbrener, s. 45 – 46.
16. Ľudovít Štúr. In: *Obnovený veľký prstonárodný obrázkový kalendár na rok 1933*. [36.] roč. Vimperk: Nakladateľstvo a umelecká kníhtlačiareň J[án] Steinbrener, s. 45 – 46.

17. Ludevít Štúr. In: *Velký poučno-zábavný kalendár obrázkový pre každodennú potrebu na rok 1933*. [28.] roč. Vimperk: Nakladateľstvo a umelecká kníhtlačiareň J[án] Steinbrener, s. 45 – 46.
18. Ludevít Štúr, prvý slovenský poslanec, zástupca mesta Zvolena na uhorskom sneme roku 1847. In: *Náš kalendár pre slovenský roľnícky a robotnícky ľud na priestupný rok 1908*. 1. roč. Zvolen: Tlačou Kníhtlačiarne Eudarda Bertana, s. 51 – 52.
19. Ludovít Štúr: K 75. výročiu „Slovenského okolia“. In: *Nový rodinný obrázkový kalendár na rok 1937*. [41.] roč. Vimperk: Nakladateľstvo a umelecká kníhtlačiareň J[án] Steinbrener, s. 53 – 55.
20. Ludovít Štúr: K 75. výročiu „Slovenského okolia“. In: *Velký obrázkový poučno-zábavný kalendár pre každodennú potrebu na rok 1937*. [32.] roč. Vimperk: Nakladateľstvo a umelecká kníhtlačiareň J[án] Steinbrener, s. 53 – 55.
21. PÁCALT, M[iroslav]. Zo života Ludovíta Štúra. In: *Kalendár „Času“ ústredného orgánu Demokratickej strany na rok 1948*. 3. roč. Bratislava: „Čas“ (Bratislava: Slovenská Grafia), s. 49 – 52.
22. PIŠÚT, Milan. Ludovít Štúr 29. 10. 1815 – 12. 1. 1856. In: *Kultúrno-politický kalendár 1965*. Praha – Bratislava: Orbis – Osveta, s. 184 – 185.
23. Storočná pamiatka narodenia Ludevíta Štúra. 1815 – 1856. In: *Slovenský rodinný kalendár na obyčajný rok 1915*. 5. roč. 2. vyd. Ružomberok: Vydáva a tlačí kníhtlačiareň Ján Párička, s. 112 – 114.
24. ŠTEFÁNIK, Jozef. Sto rokov od ustálenia spisovnej slovenčiny. In: *Kalendár Hlinkovej slovenskej ľudovej strany 1943*. [Bratislava]: Generálny sekretariát Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (Bratislava: Kníhtlačiareň Andreja), s. 86 – 88.
25. Z. K. Ludovít Štúr (29. X. 1815 – 12. 1. 1856). In: *Pioniersky zápisník na škol. rok 1956 – 57*. Bratislava: Smena, 1955, s. 83 – 84.
26. ŽARNOV, A[ndrej]. Štúr. In: *Kalendár Slovenskej ligy na rok 1942*. 17. roč. Bratislava: [Slovenská liga] (Bratislava: Slovenská ľudová kníhtlačiareň a nakladateľstvo s r. o.), s. 40.

Prijatie spisovnej slovenčiny

27. -ig-. V reči žije národ. In: *Kalendár Slovenskej ligy na rok 1948*. 21. roč. Bratislava: Ústredná správa Slovenskej ligy (Bratislava: Concordia), s. 37 – 38.
28. [Ludovít Štúr]. In: *Slovenská ročenka 1943*. [2. roč.] Bratislava: ČAS, s. [14].
29. Storočnica spisovnej slovenčiny. In: *Tranovského kalendár študujúcej mládeže na školský rok 1943 – 44*. 2. roč. Liptovský Sv. Mikuláš: Tranoscius, s. 116 – 118.

Slovenské národné noviny

30. CIEKER, Jozef. Úloha „Slovenských národných novín“ Štúrových v obrodení slovenskom. In: *Kalendár Slovenskej ligy na Slovensku na rok 1936*. 11. roč. Bratislava: [Slovenská liga] (Bratislava: Slovenská Grafia), s. 52 – 57.
31. ČULEN, Konštantín. Devädesiat rokov od vzniku Štúrových Slovenských národných novín. In: *Kalendár roľníckych vzájomných pokladníc 1936*. 10. roč. Bratislava: Sväz roľníckych vzájomných pokladníc (Bratislava: „Novina“), 1936, s. 188 – 192.
32. ČULEN, Konštantín. Slovenske Národnje Novini 1. aug. 1845 – 11. júna 1848. In: *Kalendár Slovenskej ligy na rok 1942*. 17. roč. Bratislava: [Slovenská liga] (Bratislava: Slovenská ľudová kníhtlačiareň a nakladateľstvo s r. o.), s. 40 – 52.
33. ČULEN, K[onštantín]. Začiatky slovenského politického novinárstva. In: *Kalendár roľníckych vzájomných pokladníc 1934*. 8. roč. Bratislava: Sväz roľn. vzájomných pokladníc (Bratislava: Slovenská kníhtlačiareň), 1934, s. 171 – 174.

Štúrovci

34. Dr. J. Paučo [PAUČO, Jozef]. Praktická rodoláska u štúrovcov. In: *Kalendár Slovenskej ligy na rok 1945*. 20. roč. Bratislava: Slovenská liga (Bratislava: Slovenská ľudová kníhtlačiareň a nakladateľstvo, družstvo s r. o.), s. 36 – 39.
35. Dr. Sam. Št. Osuský [OSUSKÝ, Samuel Štefan]. Aj filozoficky smýšľali naši otcovia. In: *Kalendár Slovenskej ligy na Slovensku na obyčajný rok 1929*. 4. roč. Bratislava: Slovenská liga (Trnava: Kníhtlačiareň Fr. Urbánka), s. 120 – 121.

36. JURÁŠ, Jozef. Po stopách štúrovskej mládeže. In: *Tranovského kalendár študujúcej mládeže na školský rok 1943 – 44*. 2. roč. Liptovský Sv. Mikuláš: Tranoscius, s. 119 – 121.

Revolúcia 1848 – 1849

37. BRADÁČ-MYJAVSKÝ, Ján. Myjava v povstaní roku 1848 prvá na Slovensku. In: *Tranovský evanjelický kalendár na priestupný rok po narodení Krista Pána 1948*. 48. roč. Liptovský Sv. Mikuláš: Tranoscius, s. 58 – 62.
38. Dr. K. Goláň [GOLÁŇ, Karol]. Modra a slovenská revolúcia r. 1848. In: *Kalendár Slovenskej ligy na Slovensku na obyčajný rok 1929*. 4. roč. Bratislava: Slovenská liga (Trnava: Kníhtlačiareň Fr. Urbánek), s. 122 – 124.
39. DROBNÝ, Ján. Staroturanské rozpomenky na r. 1848. In: *Kalendár Slovenskej ligy na Slovensku na obyčajný rok 1927*. 2. roč. Bratislava: Slovenská liga (Trnava: Kníhtlačiareň Fr. Urbánka), s. [127] – 131.
40. GLEIMAN-FRNDÁK, Ján. Slovenské martýrium v r. 1848 – 49. In: *Kalendár Slovenskej domobrany na rok 1945*. [Bratislava]: Úrad propagandy (Bratislava: Štátna kníhtlačiareň), s. 118 – 125.
41. GOLÁŇ, Karol. Boj slovenských dobrovoľníkov pri Budatíne r. 1848: Kus slovenskej vojenskej tradície. In: *Kalendár Slovenskej ligy na rok 1938*. 13. roč. Bratislava: Slovenská liga (Bratislava: Linografia), s. 60 – 66.
42. GOLÁŇ, Karol. Pri koreňoch slobodného Slovenska: K 85. výročiu politických pohybov. In: *Kalendár Slovenskej ligy na Slovensku na rok 1934*. 9. roč. Bratislava: Slovenská liga (Trnava: Fr. Urbánek a spol.), s. 52 – 58.
43. Na pamiatku z bývalého Uhorska: Zatykač, vydaný na slovenských vodcov Štúra, Hodžu, Hurbana v búrnom roku 1848. In: *Tranovský evanjelický kalendár na priestupný rok po narodení Krista Pána 1928*. Liptovský Sv. Mikuláš: Tranoscius (Liptovský Sv. Mikuláš: Kníhtlačiareň F. Klimeš), s. 115.
44. Obraz powstání slowenskiego, w miesiącu Sept. roku 1848. In: *Domowa Pokladnica: Kalendář na rok obyčejný 1851*. 5. roč. W Skalici: písmem a tlačiwem Frantisska Xav. Škarnicla i Sinůw, s. 186 – 197.
45. [PIETOR, Ambro]. Udalosti v roku 1848 – 9 a Slováci. In: *Nová domová pokladnica: Kalendář „Lud. Novín“ pre slovenský ľud na obyč. rok 1909*. 12. [11] roč. Skalica: Nákladom „Ludových novín“ (Skalica: Tlačou Jozefa Teslíka) s. 60 – 65.

46. ŠTEFKO, Jozef. Revolučné roky 1848 – 49. In: *Matičný kalendár na priestupný rok 1948*. 2. roč. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, s. 59 – 62.

Samostatné vyobrazenia

47. BEHRENS, F. Ludovít Štúr. In: *Časník: Národní česko-slovanský obrázkový kalendář pro všechny stavy, na obyčejný... rok Páně 1857*. 2. roč. Ve Vídni: Tiskem a nákladem L. C. Zamarského, vlastníka universitké knihtiskárny a k ní připojeného knihoskladu, frontispis.
48. Jablonové: Katolícka fara, v ktorej sa v dňoch 23. – 31. mája r. 1848 skrýval Ludovít Štúr. In: *Pútník svätovojtešský: Kalendár pre kat. Slovákov... na obyčajný... rok... 1923*. 51. roč. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, s. 76.
49. Ludovít Štúr. In: *Družstevná rodina: Kalendár pre každú domácnosť 1937*. 1. roč. Bratislava: NUPOD, nákupná ústredňa potravných družstiev (Bratislava: Kníhtlačiareň „Novina“), s. [19].
50. Ludovít Štúr. In: *Kalendár Tatry banky na priestupný rok 1936*. 18. roč. Turčiansky Sv. Martin: Kníhtlačiarstvo účast. spolok, 1935, s. 47.
51. [Ludovít Štúr]. In: *Ludový kalendár 1965*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, s. [20].
52. Ludovít Štúr. In: *Slovenský obrázkový kalendár pre katolíkov, evanjelikov, pravoslávnych a židov na priestupný rok 1936*. 65. roč. Turčiansky Sv. Martin: Kníhtlačiarstvo účastinársky spolok, s. 39.
53. [Ludovít Štúr reční na Devíne]. In: *Kalendár Slovenskej ligy na rok 1936*. 11. roč. Bratislava: [Slovenská liga] (Bratislava: Slovenská Grafia), obálka.
54. [Ludovít Štúr reční na Devíne]. In: *Kalendár Slovenskej ligy na rok 1937*. 12. roč. Bratislava: [Slovenská liga] (Bratislava: Slovenská Grafia), obálka.
55. Súsošie „Ludovít Štúr“ na modranskom námestí. In: *Živnostenský kalendár 1944*. 1. roč. Bratislava: Sdruženie príslušníkov priemyslu, živností a peňažníctva, s. 209.
56. Štúrov pomník v Bánovciach. In: *Kalendár Slovenskej ligy 1937*. 12. roč. Bratislava: [Slovenská liga] (Bratislava: Slovenská Grafia), s. 131.

Bibliografia

57. Ludovít Štúr. In: *Kultúrno-politický kalendár 1965*. Praha – Bratislava: Orbis – Osveta, s. 324 – 325.

Rôzne

58. BÁNSKY, Jozef, Dr. Slováci a lužickí Srbi v Halle: zo stykov slovensko-lužickosrbských v minulosti. In: *Kalendár Slovenskej ligy na rok 1948*. 21. roč. Bratislava: Ústredná správa Slovenskej ligy (Bratislava: Concordia), s. 72 – 76.
59. CHROBÁK, Dobroslav. Busta. In: *Kalendár Tatry Banky na obyčajný rok 1938*. 20. roč. Turčiansky Sv. Martin: Kníhtlačiarsky účasť. spolok, 1937, s. 82 – 87.
60. Najdôležitejšie udalosti kultúrno-historické v XIX. storočí. In: *Nová domová pokladnica: Kalendár „Lud. Novín“ pre slovenský ľud na obyč. rok 1909*. 12. [11.] roč. Skalica: Nákladom „Ludových novín“ (Skalica: Tlačou Jozefa Teslíka), s. 47 – 52.

Zoznam bibliografických odkazov

- AMBRUŠ, J. *Listy Ludovíta Štúra I*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1954. 638 s.
- AMBRUŠ, J. *Listy Ludovíta Štúra II*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1956. 566 s.
- AMBRUŠ, J. *Listy Ludovíta Štúra III: Dodatky*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1960. 378 s.
- Domová pokladnica. Kalendár na rok obyčajný 1847*. 1. roč. Vidáva Daniel Lichard. [V Skalici: Tiskom Františka Xaveria Škarnicla a Sinou]. 318 s.
- F. [FEJÉRPATAKY-BELOPOTOCKÝ, G. a L. ŠTÚR?]. Právě teď dotištěn gest... *Přjloha ku Kvěťům*. 1838, [5](14), 55.
- FERIENČIKOVÁ, A. *Knižnica Slovanského ústavu v Bratislave*. Bratislava: Univerzitná knižnica, 1972. 447 s.
- HUČKO, J. *Gašpar Fejérpataky-Belopotocký: (Život a dielo)*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1965. 197 s.
- KIPSOVÁ, M., VANČOVÁ, T. a Ž. GEŠKOVÁ. *Bibliografia slovenských a inorečových kalendárov za roky 1701 – 1965*. Martin: Matica slovenská, 1984. 823 s.

KOMORA, P. Historické podobizne Ludovíta Štúra a ich súvislosti. *Múzeum*. 2015, **61**(3), 9 – 15.

L. Š. [ŠTÚR, L.]. Kolendar za Puk za prostu godinu 1847(...). *Orol Tatránsky*. 1847, **2**(54), 429 – 430.

[LICHARD, D.]. Menoslovja zakladaťelou Domovej pokladnice. *Domová pokladnica na rok 1847*. [1846], **1**, 291 – 315.

LICHARD, D. Závjerka mesto predmluvi. *Domová pokladnica na rok 1847*. [1846], **1**, 315 – 318.

MAŤOVČÍK, A. a L. ŠIMKOVÁ. *Ludovít Štúr: Biografické kalendárium a personálna bibliografia*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2014. 215 s. ISBN 978-80-8149-031-6.

Nowy i starý vlastenský kalendář na rok Páně 1838. 9. roč. W Liptowském Swatém Mikulási: u Kaspara Fejérpatakyho (W Lewoči: pjsmem Jana Werthmüllera). [112] s.

Obsah Kwětů 1838. *Přjloha ku Kwětům*. 1838, **[5]**(26), 101 – 104.

ORMIS, J. V. *Bibliografia Ludovíta Štúra*. Martin: Matica slovenská, 1958. 201 s.

SOJKOVÁ, Z. Štúrovo pojednání Matúš Trenčiansky. *Historický časopis*. 1964, **12**(1), 104 – 114.

ŠTÚR, L. *Sobrané básne*. Martin: Matica slovenská, 1942. 363 s.

Ze Slowenska. *Kwěty*. 1840, **7**(52), [409] – 416.

Živena: Kalendár na rok 1853. 1. roč. Wydávajú August Krčméry a Jan Kadawý (W Lewoči: Tlačom Jána Werthmüllera a syna). 144 s.

Štúr on almanacs versus almanacs on Štúr

Bronislava Navarová

The first part of the study tracks one of the up to now unanalysed areas of Štúr's plentiful activities within his social, political, national and educational interests, namely the role of almanacs in the national enlightenment movement. In spite of the strong position of the national almanac literature in our territory in the first half of the 19th century, which Štúr was well aware of, he did not use its potential within any complex plan. His correspondence primarily reflects the distribution aspect of his interest in this type of publication. The second part of the paper outlines the ways of presentation of Ludovít Štúr as a prominent personality and interpretation of his activities in almanacs published at the territory of Slovakia until 1965. The articles from almanacs represent the main source of information. Sixty articles and illustrations found in card-index file (see enclosed list of articles) make an addition to Štúr's own literary and journalist activities and particularly pieces about him. The articles first of all document how Štúr's personality and activities were perceived by his contemporaries and later by the following generations.

Key words: Ludovít Štúr (1815 – 1856), almanacs, history of book culture, bibliography, reference lists.

Okolnosti smrti Ľudovíta Štúra z pohľadu historika medicíny

László Kiss

Kľúčové slová: Ľudovít Štúr (1815 – 1856), úmrtie, okolnosti, osobnosti, Slovensko, dejiny medicíny, 19. storočie.

Okolnosti Štúrovho osudného zranenia z 22. decembra 1855, ktoré vyvolalo sled udalostí vedúcich k jeho smrti 12. januára 1856, sú historikom pomerne dobre známe. Štúr sám opísal celú udalosť v liste svojmu bratovi, Jankovi takto:

„... okolo poludňajšej dvanástej, prekračujúc čerstvým snehom pokrytú priekopu, celým stúpadlom nohy na druhý kraj priekopy nedostúpia, som nazad spadol. Puška, ktorú som z opatrnosti cievou nahor obrátenú a so zatvoreným kohútikom na pleci visiacu mal, sa zošmykla a otvor cievy pritlačil sa k mojej nohe pri kĺbe tak, že som výstrel vzniklý udretím kohútika na niečo tvrdého, skalú alebo ľad, ani nepočul, ale celý nábitok do mojej nohy bez akéhokoľvek bruchotu vrazení bol. Vstať nemôžem, prvé, čo som si pomyslel, bolo, že som si nohu buďto vytkol, buď zlomil; ale keď som sa trochu nabok obrátil a videl som odev svoj spálený, očernený a krvavý, až vtedy som zvedel, že som sa postrelil. Čo bolo všetko k tomu treba, aby sa puška z pleca zošmykla, otvor cievy práve ku kĺbu mojej nohy sa dostal, kohútik práve na niečo tvrdé natrafil a nábitok vypálil – a predsa sa to všetko za sekundu stalo.“¹

O povahe zranenia a o mozgovej prognóze sa dozvedáme z listu priateľa Jána Kalinčiaka, ktorý ešte v deň zranenia informoval Janka Štúra: *„... a zlámalo mu tam kosti a vysotilo kosť stehnovú pri drieku. Na amputáciu nie je teda čo pomyslieť. Jeho život stojí v božích rukách pre brand (snež), môžući sa vždy chytiť. Dúfať možno, že vyjde, ale veľmi mnoho nádeje nie je.“²*

Zraneného a pravdepodobne silne krvácajúceho Štúra odviezli do Modry na rebrináku. Ešte ten istý deň ho ošetril „doktor Gajary.“³ Na druhý deň prišiel z Bratislavy „Štúrov známy lekár Majer a neskôr i doktor Emres.“⁴ Dohodli sa na konzervatívnom postupe, *„... k amputácii prikróčiť sa neopovážili,“* – informuje Hurban vo svojich *Rozpomienkach*.⁵ Štúr ostal v starostlivosti Gajaryho, ktorý ho pravidelne navštevoval.

¹ MIHALKOVIČOVÁ, B. Ľudovít Štúr, s. 103 – 104.

² DEMMEL, J. A szlovák nemzet születése, s. 294.

³ REZNÍK, J. Po literárnych stopách na Slovensku, s. 31.

⁴ REZNÍK, odk. 3, s. 31.

⁵ HURBAN, J. M. Ľudovít Štúr.

Zdalo sa, že rana sa hojí, vytvorila sa na nej suchá chrasta. Keď Štúr zbadal, že poranená noha ostala trochu kratšia, požiadal Gajaryho, aby sa pokúsil ju natiahnuť. Gajary chytil nohu za členok a potiahol. Pri druhom pokuse „čosi prasklo“ a z poraneného miesta tiekla krv.⁶ Štúrov stav sa rapídne zhoršoval a v ten istý deň, 12. januára 1856 neskoro večer zomrel. Príčinou smrti bola „otrava krvi.“⁷

Druhý deň sa uskutočnila pitva, o ktorej sa objavila krátka správa v *Slovenských novinách*: „Dnes v nedeli byla mrtvoala nebožtíka lékařsky otevřená, při čemž se ukázalo, že nešťastná tato rána byla úplně nezhojitelná.“⁸ Daniel Lačný, ktorý bol prítomný pri pitve, zanechal nám takéto svedectvo: „... keď pitvali ranené miesto na nohe, mäso bolo čierne a kosť horného stehna od jablka nadol rozštiepená.“⁹

Vyššie uvedené informácie sú postačujúce pre historika. Pre historika medicíny, najmä ak sa zaujíma o patografiu, teda o špecifickú formu biografie, zameranú na zdravotný stav, choroby, príčinu smrti danej historickej osoby, sa vynorí však množstvo otázok, napríklad:

- Aký bol skutočný charakter strelného poranenia?
- Ktoré anatomické zložky boli poranené okrem stehnovej kosti a aký vplyv mohlo mať ich poranenie na zhojenie?
- Aký bol predúrazový zdravotný stav Štúra a ovplyvnil tento stav prognózu poranenia?
- Aká bola kvalifikácia lekárov poskytujúcich odbornú pomoc?
- Prečo nebol Štúr prevezený do nemocnice?
- Bol postup lekárov „lege artis medicinae“, čiže adekvátny úrovni dobovej lekárskej vedy?
- Aká bola bezprostredná príčina smrti?

Žiaľ, nikto z ošetrovujúcich lekárov nezanechal písomné svedectvo, lekársky nález či kazuistiku o poranení Ludovíta Štúra. Na základe spomienok nelekárov, Kalinčiaka a Lačného, predpokladáme, že išlo o otvorenú, komplikovanú zlomeninu s roztrieštením stehnovej kosti. Prívlastok „otvorená“ znamená, že zlomený koniec kosti prerazil celistvosť kože, čiže telo v oblasti zlomeniny sa stalo otvoreným pre choroboplodné zárodky, pre infekciu. Na základe Lačného poznámky „kosť horného stehna nadol od jablka rozštiepená“ môžeme lokalizovať zlomeninu do oblasti krčka stehnovej kosti, resp. ešte distálnejšie (nižšie). Ak línia zlomeniny zasahuje aj výrastok stehnovej kosti – odborne zvaný trochanter (chochol) – táto ceztrochanterická alebo podtrochanterická zlomenina spôsobuje aj prerušenie výživy hlavice – jablka – stehnovej kosti, čo potom vedie k ďalšej komplikácii: odumretiu (nekróze) hlavice.

⁶ REZNÍK, odk. 3, s. 32.

⁷ MIHALKOVIČOVÁ, odk.1, s. 104.

⁸ Ant. Se. Intibus. Dopisy, s. 26.

⁹ LAČNÝ, D. Príspevok k životopisu Ludovíta Štúra. Pozri aj REZNÍK, odk. 3, s. 32.

Keď sa pacient zotaví, odumretá hlavica vyvoláva rýchle opotrebovanie bedrového zhybu, vývoj ťažkej koxartrózy, t. j. poškodenia bedrového kĺbu.

Z uvedeného vyplýva, že Štúrov úraz treba kvalifikovať ako ťažký so závažnou celoživotnou prognózou: keby bol prežil, celý život by kríval. Prognózu každého zložitého poranenia ovplyvní aj predúrazový zdravotný stav poraneného. Teoreticky Štúrov mladý vek a adekvátne dobrý zdravotný stav mohli byť garanciou pre dobrú prognózu. Strelné poranenie končatín aj s následnou amputáciou nemuselo mať smrteľný koniec ani v polovici 19. storočia. Gróf Gejza Zichy sa ako 14-ročný v roku 1863 na poľovačke postrelil, jeho pravú ruku museli amputovať. Prežil to a stal sa klavírnym virtuózom, skladateľom diel pre ľavú ruku a autorom príručky pre podobne postihnutých.¹⁰ Pravda, treba dodať, operoval ho jeden z najlepších uhorských chirurgov 19. storočia, József Kovács (1832 – 1897), asistent profesora chirurgie na lekárskej fakulte v Pešti.¹¹ Štúr bol starší a pravdepodobne aj jeho zdravotný stav nebol taký dobrý, aký mohol mať mladý gróf Zichy. Už ako 22-ročný v decembri 1837 prekonal prudký zápal pľúc.¹² V Modre, kde sa stal roku 1851 opatrovníkom siedmich detí brata Karola, „žil vo veľkých hmotných nedostatkoch.“¹³ „Niekolkokrát sa v Korytnici liečil z chorôb, ktoré si nadobudol slabou výživou v predchádzajúcich rokoch a fyzickými útrapami počas revolúcie“ – tvrdí Mihalkovičová.¹⁴ V krátkom čase roku 1851 stratil brata Karola, otca i matku, o dva roky neskôr aj Adelu Ostrolúcku, „s ktorou si Štúr iste spájal predstavy o vlastnej budúcnosti.“¹⁵ Zdravie Štúra teda v zmysle dnešnej definície Svetovej zdravotnej organizácie (WHO) – zdravie je stav telesnej, duševnej a sociálnej pohody – nebolo priaznivé ani v jednej jej zložke.

Keď si uvedomujeme tento trojitý hendikep, náš záujem o kvalifikáciu, odbornú úroveň lekárov okolo Štúra len rastie. V memoároch sa ako prvý, kto ošetril zraneného, krvácajúceho Štúra, spomína „doktor Gajary“. Karol Heinrich Gajary, pôvodne sa volal Geiringer a bol švagrom už nebohého Karola Štúra.¹⁶ Jeho meno sa neuvádza medzi lekármi, ktorí ukončili svoje štúdium dizertáciou na peštianskej, resp. na viedenskej lekárskej fakulte.¹⁷ Nefiguruje ani v Junasovej monografii o lekároch a spoločnosti v 19. storočí na Slovensku.¹⁸ Karol Gajary teda nebol lekárom, ale iba ránhojičom, čiže chirurgom. Titul magistra chirurgie a pôrodníctva získal v roku 1842 vo Viedni. V oficiálnom štatistickom výkaze o stave zdravotníctva v Uhorsku, vydanom vo Viedni roku 1859, figuruje ešte stále pod menom Heinrich Geirin-

¹⁰ ZICHY, G. A félkezű ember könyve, s. 6.

¹¹ MÉSZÁROS, G. Kovács József sebészprofesszor, s. 437.

¹² GOLÁŇ, K. Ludovít Štúr a slovenské národné hnutie, s. 34.

¹³ MRÁZ, A. Ludovít Štúr v slovenskom živote po roku 1849, s. 70.

¹⁴ MIHALKOVIČOVÁ, odk. 1, s. 102.

¹⁵ MRÁZ, odk. 13, s. 70.

¹⁶ HORVÁTH, P. Rodokmeň a osudy rodiny Štúrovcov, s. 66.

¹⁷ DÖRNYEI, S. Régi magyar orvosdoktori értekezések 1, s. 182; DÖRNYEI, S. Régi magyar orvosdoktori értekezések 3, s. 76.

¹⁸ JUNAS, J. Lekári a spoločnosť v 19. storočí na Slovensku, s. 259.

ger vo funkcii honorovaného mestského chirurga.¹⁹ K správne mu hodnoteniu treba vedieť, že chirurg 19. storočia nie je totožný s chirurgom súčasnosti. Dnes chirurg je špecialista, ktorý sa stane chirurgom po skončení lekárskej fakulty. Chirurg – ráňhojič v dobe Štúra neabsolvoval lekárske štúdium. Hoci študoval na lekárskej fakulte, absolvoval len dvoj- alebo trojročný kurz chirurgie. Samozrejme, v danom prípade jeho vedomosti, ale najmä praktické skúsenosti, nemuseli zaostávať za vedomosťami klasicky vzdelaného lekára.

Už druhý deň, 23. decembra, prípad konzultoval s „lekárom z Bratislavy, Majerom.“²⁰ Historik medicíny Ján Junas vo svojej knihe – bez udania prameňa – tvrdí: „V januári roku 1856 bol hlavným konziliárom pri smrteľne zranenom Ludovítovi Štúrovi bratislavský lekár Imrich Leopold Majer.“²¹ V registri lekárov k tomu dodal: „Majer (Mayer), Imrich Leopold (1816 Hronský Beňadik – ? Bratislava); praktický lekár; 1841 Pešť; Bratislava.“²² Pri konfrontácii týchto údajov s údajmi v knihe o dizertáciách v Pešti²³ som zistil, že Imrich Majer/Mayer nikdy nepôsobil v Bratislave, bol vojenským lekárom a zomrel v roku 1878 v Jágri (Eger). Musím teda korigovať Junasov omyl: Štúra navštívil nie Imrich Leopold Majer, ale Gottfried Mayr. Gottfrieda Mayra Junas vôbec neuvádza vo svojej knihe, je však o ňom heslo v Slovenskom biografickom slovníku.²⁴ Mayr sa narodil v roku 1800 na juhu Uhorska, v Pécsvárade. Medicínu vyštudoval vo Viedni, štúdium skončil v roku 1825 dizertáciou o očkovaní proti kiahňam (...de variolis vaccina insitorum).²⁵ Pravdepodobne od roku 1838 pôsobil ako mestský lekár v Bratislave. Bol aj školským inšpektorom – odtiaľ sa mohli poznať so Štúrom, alebo z roku 1837, keď vyliečil Štúra zo zápalu pľúc.²⁶ Bol aj „Physicus primarius Nosocomii F. F. Misericord“, čiže „prvým lekárom nemocnice milosrdných bratov“ v Prešporoku, ako to dokazuje napríklad hlásenie nemocnice z roku 1841/42.²⁷ Zomrel 17. júla 1867 v Bratislave.

O tom, že bol dobrým úradným lekárom, svedčí fakt, že sa stal čestným občanom Bratislavy a bol vyznamenaný rytierskym krížom Rádu Františka Jozefa. Ako ošetrojúci lekár bol opatrný. Keď roku 1858 na zasadaní lekárskej sekcie Bratislavského prírodovedného spolku dr. Glatz príliš vychvaľoval „cuprum aceticum“, Mayr vyzýval na opatrnosť pri aplikácii tohto nového, ale dostatočne nepreskúšaného lieku.²⁸ „Mestský lekár Dr. Gottfried Mayr“ bol nielen zakladajúcim členom spomína-

¹⁹ LINZBAUER, F. X. Statistik des Medizinal-Standes (...), s. 61.

²⁰ REZNÍK, odk. 3, s. 31.

²¹ JUNAS, odk. 18, s. 34.

²² JUNAS, odk. 18, s. 267.

²³ DÖRNYEI, Régi magyar orvosdoktori értekezések 2, s. 47.

²⁴ MAŤOVČÍK, A. Slovenský biografický slovník, Zv. 4, s. 126.

²⁵ DÖRNYEI, Régi magyar orvosdoktori értekezések 3, s. 132.

²⁶ HORVÁTH, odk. 16, s. 67.

²⁷ DOMONKOS, O. A magyarországi mesterlegények közép-európai kapcsolatai és szokásai a XV. – XIX. Században, s. 256.

²⁸ FISCHER, J. A pozsonyi Orvos-természettudományi egyesület története 1856 – 1906, s. 22.

ného spolku²⁹, ale na zasadaniach lekárskej sekcie referoval o zaujímavých prípadoch svojej praxe.³⁰ V roku 1860 Mayra zvolili za predsedu lekárskej sekcie spolku.³¹

Dalším lekárom, s ktorým Gajary konzultoval, mohol byť rodák z Pezinka, Karol Emres (1814 – 1891).³² Emres študoval medicínu vo Viedni, kde v roku 1838 publikoval inaugúrálnu dizertáciu v latinčine o chemickej analýze liečivých prameňov v Uhorsku (*Dissertatio inauguralis-chemica exhibens analyses praecipiorum fontium medicamentorum Hungariae*).³³ Emres bol mestským lekárom v Šoproni. Avšak vzhľadom na vzdialenosť Pezínok-Šopron, ako i na cestovanie v rizikovom ročnom období, „doktorom Emresom“ mohol byť i jeho menovec, Martin Emres/Emresz (1819 – ?). Vieme o ňom len tolko, že tiež študoval vo Viedni, kde roku 1845 uverejnil dizertáciu o „chybnom zmiešaní krvi“ (*Diss. inaug. medico-practica sistens vitiosam sanguinis mixtionem*).³⁴ V rokoch 1858 a 1865 pôsobil v Prešporku.

Uvedené, doteraz len málo známe fakty svedčia o tom, že dr. Mayr bol nielen nadriadenými, ale aj kolegami uznávaný, erudovaný lekár. I keď nebol chirurgom, určite správne rozpoznal stav poraneného Štúra a zrejme to bol on, kto neodporučil amputáciu nohy. Pravdepodobne predpokladal, že organizmus 40-ročného muža úspešne zvládne i následky závažného poranenia.

Žiaľ, nemal som k dispozícii nijaké objektívne dokumenty o tom, akým spôsobom liečili Štúra. K hodnoteniu odpovede na otázku, prečo nebol prevezený do nemocnice, je potrebné si uvedomiť, že župná nemocnica v Trnave, ako i malá „občianska“ nemocnica priamo v Modre s dvanástimi posteľami boli vlastne len „špitálmi“, čiže skôr sociálnymi zariadeniami. Nemali ani samostatné oddelenie chirurgie. Hoci mestská všeobecná verejná nemocnica v Prešporku bola väčšia (224-posteľová), takisto nemala chirurgické oddelenie.³⁵ Moderná nemocnica schopná vykonávať amputácie bola v Bratislave otvorená až v roku 1864 (aj dnes funguje ako štátna, resp. fakultná nemocnica). Iróniou osudu je, že ten, kto mohol pomôcť, nebol ďaleko. Vo Viedni pôsobil rodák z Ivančinej, chirurg, špecialista na zlomeniny, Juraj Mojžišovič (1799 – 1861), ktorý vynašiel spôsob naprávania zlomenín horného konca stehna bez skrátenia nohy.³⁶

„Bez skrátenia nohy“ – také uzdravenie si želal aj Štúr, a preto žiadal Gajaryho, aby ešte raz skúsil natiahnuť jeho skrátenu nohu. *„Gajary znovu potiahol chorú nohu. Čosi prasklo a na tvári Ludovíta Štúra sa mihol kŕč nevysloviteľnej bolesti. Potom si siahol na nohu a rýchlo odkryl poranené miesto. Valila sa z neho krv. Bola viac čierna ako červená.“*³⁷

²⁹ FISCHER, odk. 28, s. 8.

³⁰ FISCHER, odk. 28, s. 23.

³¹ ČERVENĀNSKÁ, N. Vedecká činnosť lekárskej sekcie, s. 15.

³² HORVÁTH, odk. 16, s. 50.

³³ DÖRNYEI, odk. 25, s. 67.

³⁴ DÖRNYEI, odk. 25, s. 67.

³⁵ LINZBAUER, odk. 19, s. 57.

³⁶ DOHNÁNY, L. Juraj Mojžišovič (1799 – 1861), s. 128.

³⁷ REZNÍK, odk. 3, s. 32.

Citoval som laický popis tragickej udalosti z posledného dňa života Ludovíta Štúra. Nie preto, aby sme vyzbrojení vedomosťami 21. storočia odsúdili „neodborný“ čin ránhojča Gajaryho – veď jeho úmysel bol dobrý, chcel pomôcť. Citoval som ho preto, lebo popis nám pomôže lepšie pochopiť neočakávanú smrť a jej bezprostrednú príčinu. „Neočakávaná smrť“ je odborným termínom súdneho lekárstva: ide o smrť, ktorá vznikla pri známom základnom ochorení, ktoré neočakávane vyústilo do úmrtia.³⁸ Štúrovo základné ochorenie, komplikovaná, otvorená, roztrieštená zlomenina stehna prestala hnisieť, na rane sa vytvorila suchá chrasta. Raneň pravdepodobne nemal vysoké horúčky a triašky – znak otravy krvi, sepsy, čiže jeho stav bol stabilizovaný, a preto Gajary nevidel dôvod na odmietnutie riskantného zákroku. V rámci hojenia sa okolo úlomkov zlomenej kosti vytvorí hojivé pletivo – odborne zvané kalus. Tento kalus je však spočiatku nepevný, ešte neobsahuje vápnik a pri násilnom pohybe sa ľahko rozruší. Dôjde pri tom aj k obnaženiu kostnej drene a tukové kvapôčky drene sa dostanú do krvného obehu. Krvným obehom preniknú až do jemných cievok pľúc. Upchatím ciev vznikne patologický stav, tzv. pľúcna embólia. Keď je táto embolizácia masívna, vedie k okamžitej smrti, v prípade, že je menšej intenzity, ale mnohopočetná, smrť nastane počas niekoľko hodín – zlyhaním srdcovej a pľúcnej funkcie.

Bezprostrednou príčinou smrti Ludovíta Štúra teda mohla byť tuková embólia. Táto diagnóza sa však nemohla objaviť v pitevnom náleze z dvoch príčin. Samotný termín „embolus, embolizácia“ vznikol len krátko pred vyššie analyzovanými udalosťami v roku 1848 vďaka slávnemu nemeckému lekárovi Rudolfovi Virchowovi. Voľným okom, teda makroskopicky je tuková embólia neviditeľná, ale pod mikroskopom nachádzame množstvo tukových kvapôčok, ktoré vyplňujú pľúcne vlásočnice.³⁹

„Kde je umieranie a smrť, tam nájdeme vždy i medicínske otázky a tých sa okolo Puškinovho súboja a smrti nazhromaždilo hodne“ – píše profesor Málek o smrti básnika, ktorá nastala roku 1837 v Petrohrade.⁴⁰ Medicínske otázky sa nazhromaždili i okolo smrti veľikána slovenskej histórie, Ludovíta Štúra. Prednesené myšlienky sú prvým pokusom o odpovede a súčasne aj výzvou pre kolegov historikov a historikov medicíny o pokračovanie v hľadaní adekvátnejších odpovedí. Rozhodne však treba odmietnuť interpretovať Štúrov úraz ako pokus o samovraždu.⁴¹

³⁸ KOKAVEC, M. Príručka súdneho lekárstva, s. 46.

³⁹ BEDNÁŘ, B. a R. VANĚČEK, Úvod do patologie, s. 68.

⁴⁰ MÁLEK, Lékařské otazníky nad poraněním a smrtí A. S. Puškina (...), s. 108.

⁴¹ DEMMEL, J. odk. 2., s. 294 – 297.

P r a m e n e

Ant. Se. Intibus. Dopisy. *Slovenské noviny*. 1856, 8(12), 17. 1. 1856, 26.

FISCHER, J. A pozsonyi Orvos-természettudományi egyesület története 1856 – 1906. In: FISCHER, J. a kol. *Emlékmű 1856 – 1906*. Kiadja a Pozsonyi Orvos-Természettudományi Egyesület fennállásának ötvenedik évfordulója alkalmából. Pozsony: [Pozsony Orvos-Természettudományi Egyesület], 1907.

LAČNÝ, D. Príspevok k životopisu Ludovíta Štúra. *Slovenské pohľady*, 1899, 19(1), 12 – 17.

LINZBAUER, F. X. *Statistik des Medizinal-Standes, der Kranken- und Humanitäts-Anstalten, Mineralwässer, Bäder, Trink- und Gesundburnnen von Ungarn*. Wien, 1859.

ZICHY, G. *A félkezű ember könyve: Utasítások miként lehetsz félkezűvel önálló*. Budapest: Franklin Társulat, 1915.

Z o z n a m b i b l i o g r a f i c k ý c h o d k a z o v

BEDNÁŘ, B. a R. VANĚČEK. *Úvod do patologie*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1964.

ČERVENĀNSKÁ, Ň. Vedecká činnosť lekárskej sekcie. In: M. HROCHOVÁ a kol. *Veda a technika v dejinách Slovenska 3: zborník referátov na vedeckých seminároch z príležitosti 130. výročia založenia Bratislavského lekársko-prírodovedného spolku*. Liptovský Mikuláš: Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV, 1987, s. 13 – 26.

DEMMEI, J. *A szlovák nemzet születése: Ludovít Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon*. Pozsony: Kalligram, 2011. 373 s.

DOHNÁNY, L. Juraj Mojžišovič (1799 – 1861) In: TIBENSKÝ, Ján a kol. *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 2*. Bratislava: Obzor, 1988, s. 125 – 128.

DOMONKOS, O. *A magyarországi mesterlegények közép-európai kapcsolatai és szokásai a XV. – XIX. században*. Budapest: NSZI, 2002.

- DÖRNYEI, S. *Régi magyar orvosdoktori értekezések 1: Nagyszombat – Buda – Pest 1772 – 1849*. Budapest: Borda Antikvárium, 1998.
- DÖRNYEI, S. *Régi magyar orvosdoktori értekezések 2: Nagyszombat – Buda – Pest 1772 – 1849*. Budapest: Borda Antikvárium, 2001.
- DÖRNYEI, S. *Régi magyar orvosdoktori értekezések 3: Bécs: Egyetem és Josephinum 1729 – 1848*. Zebegény: Borda Antikvárium, 2010.
- GOLÁŇ, K. Ludovít Štúr a slovenské národné hnutie v tridsiatych rokoch 19. storočia. In: MATULA, V., red. *Ludovít Štúr: Život a dielo 1815 – 1856*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1956, s. 13 – 39.
- HORVÁTH, P. *Rodokmeň a osudy rodiny Štúrovcov*. Bratislava: Tatran, 1988. 185 s.
- HURBAN, J. M. *Ludovít Štúr: Rozpomienky*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1959. 961 s.
- JUNAS, J. *Lekári a spoločnosť v 19. storočí na Slovensku*. Martin: Osveta, 1990. 277 s.
- KOKAVEC, M. a kol. *Príručka súdneho lekárstva*. Martin: Osveta, 1972. 430 s.
- MAŤOVČÍK, A., red. *Slovenský biografický slovník*. Zv. 4. M – Q. Martin: Matica slovenská, 1990. 562 s.
- MÁLEK, P. Lékařské otazníky nad poraněním a smrtí A. S. Puškina aneb musel básník zemřít? In: MÁLEK, P. *Záhady a taje medicíny*. Praha: Avicenum, 1989, s. 108 – 119.
- MÉSZÁROS, G. Kovács József sebészprofesszor. *Orvosi Hetilap*, 1998, **119**(8), 437 – 440.
- MIHALKOVIČOVÁ, B. *Ludovít Štúr: Sprievodca po expozícii Ludovít Štúr – od štúdia k činom*. Modra: Slovenské národné múzeum – Múzeum Ludovíta Štúra v Modre, 2009. 151 s.
- MRÁZ, A. Ludovít Štúr v slovenskom živote po roku 1849. In: MATULA, V., red. *Ludovít Štúr: Život a dielo 1815 – 1856*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1956, s. 67 – 83.
- REZNÍK, J. *Po literárnych stopách na Slovensku*. Bratislava: Mladé letá, 1982. 366 s.

Circumstances of Ľudovít Štúr's death from the perspective of medical historian

László Kiss

The circumstances of Ľudovít Štúr's fatal injury on 22nd December 1855 are quite well-known to historians. Despite that, a few questions arise in connection with the nature of his injury and establishing of the specific cause of death. On the basis of that period evidence and his own professional knowledge of medical historian, the author reconstructs the possible course of the fatal incident, Štúr's treatment and its consequences in context of level of medical science in the second half of the 19th century. He identifies key persons of the whole process and revises inaccuracies in the so far published academic literature. He regards fat embolism as a possible cause of Štúr's death, but at the same time appeals for further research of the analysed case.

Key words: Ľudovít Štúr (1815 – 1856), decease, circumstances, outstanding personalities, Slovakia, history of medicine, 19th century.

Knižnica Slovanského ústavu v Bratislave – osudy a príbehy

Zlatica Pytlová – Dušan Lechner

Kľúčové slová: dejiny knižnej kultúry, historické knižničné fondy, Ľudovít Štúr (1815 – 1856), knižnice, 19. storočie, 20. storočie, Slovanský ústav.

Univerzitná knižnica v Bratislave už počas roka 2014 začala pripravovať podujatia k nastávajúcemu 200. výročiu narodenia Ľudovíta Štúra. Okrem iného mala v úmysle v tento výročný rok vyhlásiť Knižnicu Slovanského ústavu v Bratislave za historický knižničný fond. Ukázalo vlo sa však, že vlastnícke vzťahy k zbierke nie sú definitívne doriešené. Bratislavský evanjelický zbor sa rozčlenil a o majetku knižnice nikto nerokoval. Hoci rokovanie prebiehalo s Evanjelickým cirkevným zborom Bratislava Staré mesto, nik sa k tomu nechcel vyjadriť. Nuž čakáme...

V našom príspevku sa budeme venovať príbehu, ktorý ostal na okraji historického záujmu, javí sa ako všedný a vlastne nič nehovoriaci. A predsa... je zaujímavý a živý. Dobiaha nás po vyše 90 rokoch.

Je vari všeobecne známe, že v roku 1924 sa vo fondoch tejto najväčšej a prvej slovenskej vedeckej knižnice ocitla zbierka Slovanského ústavu v Bratislave. Ide o cennú zbierku, najmä z emocionálneho hľadiska. Ľudovít Štúr priamo pôsobil v knižnici. Ako píše profesor Pasiar, keď sa Štúr po Ctibohovi Zochovi stal v roku 1834 tajomníkom Spoločnosti česko-slovanskej, bol to „krok k tomu, že Knižnica Slovanského ústavu postupne začala meniť svoju tvár... Viac a cielavedomejšie sa nakupovali knihy, zlepšila sa akvizícia, zaviedlo sa prezenčné požičiavanie kníh...“¹ Štúr vniesol aj do zbierok svoje politické koncepty, preferoval zbieranie modernej odbornej literatúry zo slovanského prostredia. Získavanie iných zdrojov bolo v knižnici lýcea značne saturované. Hovoriť o dejinnom význame tohto ústavu a jeho existencii na tejto pôde by bolo nosením dreva do lesa. Napriek známym faktom sa vynárajú nové zaujímavé udalosti.

Slovenskje národňje novini v roku 1846 píše: „Nič veľkého, nič pekného, nič šlachetného sa nevytvorilo bez obete, len slaboch sa k obetiam naučiť nemôže, ale duša vznešená horí po nich, lebo práve v obetiach svoju silu, svoje panstvo duch ukazuje.“² Zhromažďovanie dostupných publikácií patrí medzi najúčinnnejšie prostriedky vzdelávacej práce. Štúrov individuálny vzťah, úcta ku knihám a ich vysoké hodnotenie – to bol spôsob,

¹ PASIAR, Š. Dejiny knižníc na Slovensku. s.158.

² -ER-, O slovenčine, s. 8.

akým sa snažil pôsobiť nielen na svojich študentov, ale i na menej vzdelaných príslušníkov národa. Štúrove prvé snahy o šírenie kníh medzi ľuďom boli zaznamenané v druhej polovici 30. rokov. „Zakladanie knižníc považoval za alternatívne riešenie zlého stavu súdobého školstva, chápal ich ako *modus* prenikania nielen vedomostí, ale aj ako zdroj osvetly a uvedomenia národa. Štúr nebol rojko, chápal, že vzdelávanie národa priamo súvisí s celkovou úrovňou hospodárskeho života, rozvoja priemyslu, remesla, obchodu.“³

Základy knižnice pri ústave spojenom s Katedrou reči a literatúry česko-slovenskej na Evanjelickom lýceu v Bratislave sa položili v druhej polovici roku 1827. Myšlienka založenia Knižnice Slovanského ústavu sa zrodila medzi poslucháčmi teológie slovanského pôvodu a jej vznik motivovala nielen dobová potreba, ale aj výraz politického pohľadu. V školskom roku 1827/28 bola založená študentská knižnica na bývalom bratislavskom lýceu.

„Pri počiatočných organizačných prácach s knižnicou mali študenti oporu a pomoc v profesorovi Jurajovi Palkovičovi a v druhom profesorovi Matejovi Ševrlayovi.“⁴ V roku 1827 boli vypracované stanovy s poriadkom knižnice, povinnosti a právomoci personálu dozerajúceho na knižnicu, ako aj záväzky a práva čitateľov. Cieľom knižnice bolo zhromažďovať slovanskú literatúru. Názov Školská knižnica Slovanského ústavu v Bratislave vystihoval pôvodný zámer budovať príručnú školskú knižnicu pri Slovanskom ústave pre potreby študentov zaujímajúcich sa o kultúrno-historický a literárny život príbuzných slovanských kmeňov.

Vznik knižnice a dopĺňanie knižničného fondu pozostávalo nielen z knižných darov, ale aj z peňažných darov od slovenských a českých vlastencov i kultúrnych dejateľov. Pod vedením Ludovíta Štúra sa činnosť knižnice v rokoch 1834–1844 posilnila. Bola prínosom v rozvoji národného hnutia. Činnosť študentských spolkov bola zakázaná v roku 1837, čo spôsobilo zmenu názvu Spoločnosti česko-slovenskej na Ústav slovanský, ktorého knižnica zhromažďovala vedeckú, umeleckú a inú slovenskú, českú a slovanskú literatúru. V roku 1844 Ludovíta Štúra zosadili z funkcie námestníka profesora Katedry reči a literatúry česko-slovenskej, a tým aj činnosť knižnice bola oslabená. Knižnica prestala fungovať v decembri 1873. „*Stav knižnice bol zaznamenaný v Katalógu Knižnice Slovanského ústavu z roku 1899. Je to súpis knižného inventáru, ktorý vypracoval Ludovít Wagner.*“⁵ Wagner pôsobil ako profesor na bratislavskej reálke a zároveň vyučoval na lýceu slovenský jazyk. Katalóg odzrkadľuje zachovalý stav fondu Knižnice Slovanského ústavu a srbskej knižnice ako jeden celok. Katalóg bol písaný ručne v maďarčine.

Celý fond oboch knižníc sa stal depozitom lýcea. Obsahuje českú a slovenskú literatúru od 16. storočia do 70. rokov 19. storočia a literatúru slovanských autorov z prvej a zo začiatku druhej polovice 19. storočia.⁶

³ PREDANOCYOVÁ, L. Pedagogická aktivita Ludovíta Štúra, s. 78 – 80.

⁴ Z kníh Slovanského ústavu v Bratislave, s. 3.

⁵ FERIEŇKOVÁ, A. Knižnica Slovanského ústavu v Bratislave, s. 63.

⁶ FERIEŇKOVÁ, odk. 5, s. 63 – 64.

Ludovít Wagner zrejme zachoval v katalógu rozdelenie kníh podľa jazyka tak, ako bolo pôvodné zadelenie v Knižnici Slovanského ústavu. Toto zadelenie sa zachovalo a je nám známe zo „*Všeobecného jmenoslovu*“ pochádzajúceho zo školského roku 1838/39:

- I – ruská literatúra
- II – poľská literatúra
- III – česká a slovenská literatúra
- IV – srbská, chorvátska a slovinská literatúra

V katalógu L. Wagnera je literatúra v týchto štyroch skupinách rozdelená podľa odborov na spisy: z teológie (s označením Aa), z filozofie (Ab), z dejepisu a zemepisu (B), z jazykovedy, gramatik, slovníkov a literárnej histórie (C), z prírodných vied (D) z beletrie (E), na časopisy (F) a rôzne (G). Wagner vytvoril ešte jednu skupinu, do ktorej zaradil maďarskú, nemeckú, francúzsku, latinskú, grécku a rumunskú literatúru, išlo o skupinu:

- V – inojazyčná knižná produkcia

Pre tieto fondy určil signatúry, ktoré označovali skupinu rímskou číslicou podľa jazyka, abecedným písmenom a poradovým číslom arabskými číslicami.

O osude cudzojazyčnej časti Štúrovej knižnice písal Peter Kerlík v posudku pod názvom „*Neúplný katalóg*“, ktorý sa týkal katalógu vydaného A. Ferienčíkovou s predhovorom M. Vyvíjalovej.⁷ V roku 1923 však Evanjelický cirkevný zbor v Bratislave neodovzdal Univerzitetnej knižnici v Bratislave celý fond, len prvé štyri skupiny. Piata skupina nebola „*ešte po vzniku Wagnerovho katalógu preradená na iné miesto*“ uvádza autorka; jednoducho ju cirkev Univerzitetnej knižnici neodovzdala ako neslovanské knihy. Celá táto skupina, pôvodne umiestnená v budove lýcea, bola tesne po druhej svetovej vojne zničená – dali ju do zberu. Preto nie je pravda, že „*dnešný stav knižnice, ktorý zachytáva katalóg Knižnice Slovanského ústavu pochádza z roku 1899*“ ako píše autorka štúdie.⁸

V roku 1922 boli lýceá poštátnené. Knižnica Evanjelického lýcea v Bratislave ostala mimo tohto procesu a ostala pod cirkevnou správou. Uvedený stav trval do roku 1954, keď ju prevzala do správy Slovenská akadémia vied. V roku 1994 sa opäť vrátila pod cirkevnú správu. Jej správu majetku prevzala Evanjelická cirkev a. v. na Slovensku.

S fondom knižnice spolku pri Katedre reči a literatúry česko-slovanskej je to zložitejšie. Právne študentská knižnica – „Štúrova knižnica“ nebola súčasťou lýcea. Je zrejmé, že aj o tomto fonde existovali rôzne predstavy, ako s ním po vzniku Česko-slovenska nakladať. Z dokumentov vieme, že prvý riaditeľ Univerzitetnej knižnice Jan Emler sa snažil o získanie slovanskej bibliotéky pre jej fondy. Jeho zámer sa po-

⁷ KERLÍK, P. *Neúplný katalóg*, s. 380 – 381.

⁸ KERLÍK, odk. 7, s. 380 – 381.

darilo realizovať po rokovaní s biskupom Samuelom Zochom s podporou Ministerstva školstva a osvety a Archívnej správy pre Slovensko.⁹ Z uvedeného je vidieť snahu o zachovanie statusu quo a zámer postupovať inak, ako s knižnicou bývalého ústavu. Faktom je, že knižnica spolku sa pri rozdeľovaní majetkov evanjelickej cirkvi jednoznačne považovala za samostatný subjekt a bola odčlenená od Lyceálnej knižnice aj v ďalšom nakladaní. Odovzdávací protokol je datovaný 4. mája 1923.¹⁰ Emlerova správa vychádza zo zápisnice o prevzatí „...knižnice bývalého Inštitútu česko-slovenskej reči a literatúry v Bratislave, tiež inak nazývanej knižnice Štúrovej.“¹¹

Za evanjelickú cirkev bol prítomný Július Adamiš, knihovník tzv. Malej knižnice lýcea, knihovník veľkej knižnice a Vilém Pražák za Univerzitnú knižnicu. Zápisnicu však podpísal predsedajúci farár Wilhelm Rátz, cirkevný inšpektor Július Schmidt, teda predstavitelia ešte nemeckej cirkvi, riaditeľ preberajúcej knižnice Jan Emler a Vilém Pražák. Celý proces je ukončený zápisom v protokole cirkevného konventu zo 4. novembra 1923, ktorý podpísali Rátz a Schmidt.¹² Podkladom prevzatia bol katalóg kníh s názvom „*A poszonyi ág. hitv. evangelikus Lyceum szláv könyvtárának leltára 1899*“, zostavený L. Wagnerom¹³, teda podľa už spomínaného Wagnerovho katalógu.

Odovzdávací protokol obsahoval sedem bodov podmienok Evanjelickej cirkvi a. v. v Bratislave, za ktorých odovzdáva fond Knižnici Univerzity Komenského. Išlo napríklad o to, že fond knižnice navždy ostane nedeliteľným celkom a bude prístupný iba na prezenčné štúdium. Ďalej, že každý bádateľ, ktorý bude čerpať z jej fondov pri vydávaní knihy jej potom povinne odovzdá jeden výtlačok. Podmienky sa viacmenej dodržiavali. Fond bol uložený v Univerzitnej knižnici, v osobitnej miestnosti a v súčasnosti je celý zreštaurovaný. Miestny zoznam k nemu je vyhotovený ako zväzkový, usporiadaný podľa signatúr numerus currens. V Pražák vypracoval k tomuto fondu katalógové lístky a zaradil ich do generálneho menného katalógu.¹⁴ Lístky sú opatrené pečiatkou s textom: „*Lyc. knih. ústavu reči a lit. českoslov.*“¹⁵ a dodnes sú k dispozícii našim používateľom. V jednotlivých publikáciách sa nachádza okrúhla pečiatka s textom: „*Z knihovny ústavu slovanského v Břetislawe.*“¹⁶ Dôležitou súčasťou katalógu je aj aparát registrov. Až do roku 2011 neboli ošetrené vlastníkymi znakmi Univerzitnej knižnice v Bratislave. Hoci sa s fondom aktívne pracovalo, mnohí si všimli, že niekde v majetkových pomeroch k fondu je nedoriešený problém. Neboli ďaleko od pravdy. Nikto sa otvorene nevyjadril a ani nám sa nepodarilo vec uzavrieť. A roky plynuli...

⁹ FERIENČIKOVÁ, odk. 5, s. 65.

¹⁰ FERIENČIKOVÁ, odk. 5, s. 65.

¹¹ FERIENČIKOVÁ, odk. 5, s. 65.

¹² FERIENČIKOVÁ, odk. 5, s. 65.

¹³ FERIENČIKOVÁ, odk. 5, s. 64.

¹⁴ FERIENČIKOVÁ, odk. 5, s. 65 – 66.

¹⁵ ECKER, J. Dejiny univerzitnej knižnice v Bratislave 1919 – 1985, s. 132 – 133.

¹⁶ FERIENČIKOVÁ, odk. 5, s. 66.

V roku 1972 vydala Univerzitná knižnica tlačný katalóg fondu (Knižnica Slovanského ústavu v Bratislave), ktorý zostavila významná bibliografka Univerzitetnej knižnice v Bratislave Anna Feriencíková. Úvodnú štúdiu k nemu spracovala PhDr. Mária Vyvíjalová, CSc. Fondy Knižnice Slovanského ústavu ako aj tzv. Štúrova knižnica sú bohatým zdrojom informácií k obdobiu slovenského národného hnutia a k formulovaniu princípov boja za uznanie svojbytnosti Slovákov.

V druhej časti príspevku chceme upozorniť na spôsob a podmienky, za ktorých Knižnica Slovanského ústavu prešla v roku 1924 do Univerzitetnej knižnice. Ukázalo sa, že celý proces má veľa nejasností a v ostatnom čase sa otvára priestor na historické posúdenie vplyvu politických a spoločenských okolností, ktoré aktérov podnietili k tomuto kroku.

Základnou baštou hnutia tretej generácie slovenských národovcov bolo Evanjelické lýceum v Bratislave a Katedra reči a literatúry česko-slovanskej. V roku 1827 založili knižnicu a o dva roky neskôr Spoločnosť česko-slovanskú, nazývanú aj Slovenská spoločnosť. V tejto súvislosti treba opäť zreteľne uviesť, že knižnica katedry nebola integrálnou súčasťou knižnice Evanjelického lýcea, čo je pravdepodobne kľúčový fakt pre ďalšie udalosti okolo nej. Bola to knižnica tvoriaca hlavnú zložku študentskej Spoločnosti česko-slovanskej. Podľa Jozefa Boldiša sa „postupne s rozvojom lýcea v 18. a 19. storočí začal rozvetvovať i jeho knižničný systém, na škole sa utvorilo viac knižničných celkov; popri základnej Lyceálnej knižnici, ktorá sa utvorila z viacerých knižničných zložiek líšiacich sa svojím vznikom i obsahom, vznikli tu ešte osobitné knižnice pre študujúcu mládež a národné študentské spolky“ a pokračuje: „Komplex knižníc, ktorý sa na lýceu sformoval, nazývame obvykle Lyceálna knižnica.“¹⁷

Voľba slov autora je veľmi opatrná, lebo vývoj ukázal, že tomu tak celkom nie je. Lyceálna knižnica sa budovala od roku 1603 ako školská knižnica. Pôsobila v intenciách úloh, ako boli stanovené všeobecnými pravidlami evanjelických škôl. Naša knižnica pod túto kuratelu nespádala. Všetko mala svoje vlastné.

Na základe výskumu vidieť, že podobne ako pri vzniku samostatnej Evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku, tak aj v celom procese rozdelenia Evanjelického cirkevného zboru Bratislava Staré mesto kľúčovú úlohu zohrali už spomínané rokovania so Samuelom Zochom. Zoch spojil svoje predstavy o cirkvi, aj o jej jednotlivých problémoch a otázkach vývoja s predstavami o tom, aký by mal byť verejný a politický život na Slovensku. V kontexte doby vnímal prepájanie národných a konfesionálnych atribútov ako pozitívny ukazovateľ kultúrneho napredovania a politického formovania národa. Preto aj aktívne podporoval ochranu kultúrneho dedičstva, zakladanie umeleckých zbierok, múzejníctva či profesionalizáciu histórie ako vedného odboru. Možno len podporiť názor Mileny Sokolovej-Zelenákovéj: „*Nebyť jeho a tejto jeho idey, nevznikne ani samostatná cirkev, ani samostatný slovenský zbor... a bohvie, čo by bo-*

¹⁷ BOLDIŠ, J. Lyceálna knižnica v Bratislave, s. 5 – 6.

lo aj so Štúrovou knižnicou.“¹⁸ Výskum naznačuje, že Štúrova knižnica je v Zochovom ponímaní v prvom a v najdôležitejšom rade dedičstvo národa, a nie (alebo až potom) cirkvi. Knižnica sa dostala do „opateru Univerzity Komenského“ ako slovenskej vzdelávacej inštitúcie, ktorá mala vychovávať novú slovenskú, štátotvornú inteligenciu. Z pohľadu nasledujúcich rokov a života Štúrovej knižnice je významný text už spomínaného záznamu z protokolu cirkevného konventu zo 4. novembra 1923. V zázname sa nachádza formulácia, ktorá dlhé roky ovplyvňuje a spochybňuje vlastnícke práva k tomuto fondu. Protokol uvádza, že po odovzdaní Štúrovej knižnice Univerzite Komenského, táto „zachovaním vlastníckeho práva Bratislavskej cirkevnej obce prevzala uvedenú knižnicu do opateru a správy.“ Juraj Ecker tvrdí, že existuje aj podmienka, „že fond ostane navždy nerozdelným celkom a že bude prístupný len na prezenčné štúdium.“¹⁹ V celom dejinnom procese nastalo mnoho spoločenských zmien, ktoré po vyše 90. rokoch vyvolávajú otázky.

Pri preberaní fondu Lyceálnej knižnice do správy Slovenskej akadémie vied 3. mája 1954 bola protokolárne vznesená požiadavka v nasledujúcom znení: „Želaním Slovenskej ev. cirkvi je, aby Štúrovu knižnicu, ktorú deponovali v Univerzitnej knižnici, vrátili a pripojili ku Lyceálnej knižnici.“²⁰ Za týmto želaním je podľa indícií Ján Mišianik.

Neuvádzame meno tohto významného slavistu náhodne. Jeho želanie sa prešlo mlčaním, čo však neprekvapuje. Vzťahy k cirkvám boli napäté, je ťažko predstaviť si, že by sa takúto podmienku pripustil.

Mimochodom práve táto poznámka nás zarazila. V uvedenom roku predsa bolo všeobecne známe, že fond Štúrovej knižnice je v správe Univerzitnej knižnice v Bratislave už 30 rokov. Za povšimnutie stojí, že Univerzitná knižnica v Bratislave sa neuvádza v nijakom archívnom dokumente. Správa Štúrovej knižnice sa vníma len vo vzťahu k Univerzite Komenského alebo ku knižnici Univerzity Komenského, resp. Slovenskej univerzity. Pri úplnej právnej korektnosti by Univerzitná knižnica v Bratislave za viac ako 90 rokov svojho pôsobenia mohla byť spochybnená ako správca tejto zbierky. Všeobecne historicky nedoriešené a najmä nevyslovené skutočnosti sa často zafixujú a rokmi spôsobujú nemilé prekvapenia. Pre pochopenie niektorých krokov treba jasne deklarovať, že Univerzitná knižnica v Bratislave nikdy nebola v právnom zväzku s Univerzitou Komenského v Bratislave. V sledovaní nášho problému sa ukazuje, že aj celý akt preberania Štúrovej knižnice je z tohto pohľadu nedoriešený a z právneho hľadiska otázný, ale historicky poučný. Scripta manent.

Nebudeme rozoberať všeobecný omyl o právnom vzťahu Univerzitnej knižnice v Bratislave a Univerzity Komenského, ten nikdy nebol, v súčasnosti sa toleruje

¹⁸ SOKOLOVÁ-ZELENÁKOVÁ, M. K otázke Zboru evanjelickej cirkvi v Bratislave 1920 – 1930. Rukopis.

¹⁹ ECKER, odk. 15, s. 132.

²⁰ BOLDIŠ, odk. 17, s. 78.

daný stav a Štúrovu knižnicu od roku 1923 jednoznačne spravuje Univerzitná knižnica v Bratislave. Následné rokovania by mali napraviť veci tak, aby sa zákon aj formálne uplatnil a táto zbierka mohla byť vyhlásená za historický knižničný fond.

Zoznam bibliografických odkazov

- BOLDIŠ, J. *Lyceálna knižnica v Bratislave*. Martin: Matica slovenská, 1972. 110 s.
- ECKER, J. *Dejiny Univerzitetnej knižnice v Bratislave 1919 – 1985*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 1994. 257 s. ISBN 80-85170-12-4.
- ER-. O slovenčine. *Vrútočan*. 2015, **26**(10), 8.
- FERIENČIKOVÁ, A. *Knižnica Slovanského ústavu*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislava, 1972. 447 s.
- PASIJAR, Š. *Dejiny knižníc na Slovensku*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1977. 476 s.
- KERLÍK, P. Neúplný katalóg. *Čitateľ*. 1973, **22**(10), 380 – 381.
- PREDANOCYOVÁ, L. Pedagogická aktivita Ludovíta Štúra. *Pedagogika.sk*. 2015, **6**(2), 65 – 85.
- SOKOLOVÁ–ZELENÁKOVÁ, M. *K otázke Zboru evanjelickej cirkvi v Bratislave 1920 – 1930*. (Bratislava, 2013). Rukopis.
- Z kníh Slovanského ústavu v Bratislave: [Katalóg z výstavy, 28. 8. – 30. 9. 2015]*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2015. 10 s.

Library of Slavic institute in Bratislava – history and life stories

Zlatica Pytlová – Dušan Lechner

The paper focuses on the history of the library of Slavic institute in Bratislava, describing in more detail the structure of library fund and genesis of its upbuilding. The authors emphasise social and cultural importance of this historical library collection in the past as well as its present value. They present outstanding personalities connected with its foundation and working. The final part of the study outlines the effort of the University library in Bratislava for the official declaration of the Slavic library fund as a historical library fund.

Key words: history of book culture, historical library funds, Ľudovít Štúr (1815 – 1856), libraries, 19th century, 20th century, Slavic institute.

STEJSKALOVÁ, Eva. Novinové zpravodajství a noviny v Čechách od 17. století do roku 1740.

Praha : Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum – Národní muzeum, 2015. 346 s.
ISBN 978-80-246-2613-0.

Angela Škovierová

Predkladaná publikácia Evy Stejskalovej približuje spôsoby „operatívneho“ odovzdávania informácií o rôznych udalostiach v období, keď ešte nebolo samozrejmosťou – tak, ako to robíme dnes – si pri rannej káve prelistovať noviny: denníky, týždenníky či rôzne periodiká prinášajúce informácie o politike a spoločenskom dianí z domova i zo sveta, ktoré možno už zajtra alebo o týždeň budú zastarané a neaktuálne.

Nosnou témou práce sú poznatky z dejín novinárstva približne od počiatku 17. storočia do roku 1740, pričom autorka svoju publikáciu zaradila do kontextu širších českých výskumov, venovaných dejinám periodickej tlače a novinárstva do konca 19. storočia. Eva Stejskalová sa koncentruje na spravodajských „predchodcov“ pražských tlačených novín v nemeckom a českom jazyku medzi rokmi 1658 – 1740. Výsledkom jej dôsledného heuristického prieskumu a porovnávania najrôznejších prameňov je množstvo nájdených rozprávání, posolstiev, listov, piesní, písaných noviniek, vyobrazení, pamfletov a letákov, ktoré autorka identifikovala ako predchodcov periodických informačných publikácií. Na základe ich obsahovej analýzy sa jej podarilo plasticky vystihnúť, kto v sledovanom období zabezpečoval kníhtlačiarom spravodajskú korešpondenciu (= dodával informácie), čo v tomto období „hýbalo svetom,“ čo ľuďí zaujímal, čo považovali za dôležité a azda aj nevyhnutné „posunúť ďalej“ a sprostredkovať čitateľom v masovejšom meradle.

Monografia je rozdelená do piatich základných kapitol. V prvej kapitole autorka prináša množstvo zaujímavých informácií o obsahovej a formálnej stránke spravodajstva v období raného novoveku. Venuje sa štruktúre a znakom najstarších tlačených správ, a to jednak z hľadiska uchopenia a sprostredkovania ich obsahu počnúc ich názvami, ktoré zväčša vyjadrovali novosť, nezvyčajnosť či výnimočnosť ich obsahu, jednak z hľadiska ich grafickej úpravy.

V druhej kapitole sa autorka sústreďuje na spravodajstvo a dianie v krajinách Českej koruny. Zaujíma ju, aké správy prichádzali do Čiech z Európy, ale aj to, čo sa dialo v Čechách; politické a spoločenské udalosti, novinky, stavovské povstania,

apológie a zemské snemy a ich reflexia v letákoch, pamfletoch, listoch a v rôznych publicistických tlačovinách.

Tretia, najobsiahlejšia kapitola sa venuje genéze vydávania pražských nemeckých novín do 40. rokov 18. storočia. Autorka prechádza od prvých neistých údajov o novinách tlačených v Prahe cez privilégiá na vydávanie a tlač novín, ktoré získavali, chránili si a dedili jednotliví kníhtlačiari. Podrobne sa venuje genéze nemeckých novín z kníhtlačiarskej dielne rodiny Sedlčanských (1658 – 1672), z kníhtlačiarskej dielne Jana Arnolta staršieho (1682 – 1687), pokračuje analýzou nemeckej novinovej produkcie z pražskej dielne rodiny Michálkovcov (1688 – 1690) a kapitolu končí pohľadom na pražské nemecké noviny z kníhtlačiarskej dielne Ferdinanda Arnolta z Dobroslavína (1691 – 1744).

Štvrtá kapitola je venovaná spravodajstvu v českom jazyku od roku 1719 a autorka sa v nej zameriava na *Český postilion* z kníhtlačiarskej dielne rodiny Rosenmüllerovcov (1719 – 1740).

Piata kapitola prináša krátky prehľad o vývoji časopisov, ktoré boli spočiatku platformou pre zverejňovanie nových informácií z rôznych rýchlo sa rozvíjajúcich vedných odborov, ako napr. filozofia, história, matematika, mechanika, astronómia, prírodné vedy a literatúra. Informovali o činnosti vedeckých spoločností a ich obsah bol kritický a hodnotiaci. Išlo predovšetkým o časopisy, ktoré vychádzali v rôznych európskych metropolách, autorka sa však zmieňuje aj o časopise *Monatlich Auszüge alt- und neuer gelehrten Sachen* (Mesačné výťahy so starých i nových poučných vecí), ktorý vychádzal v Olomouci.

Prehľadný sumár poznatkov, ktoré autorka nazhromaždila, prináša záver a zhrnutie obsahu predchádzajúcich kapitol. Súčasťou publikácie je resumé v angličtine, edičná poznámka a vysvetlenie skratiek. Použité pramene sú rozdelené do dvoch častí, pričom v prvej sa nachádzajú súbory, zbierky, jednotlivé ročníky a čísla novín uložených v českých a zahraničných pamäťových inštitúciách a zverejnených na internete. Druhú časť prameňov tvoria konkrétne staré tlače, listy, správy, letáky a pod., z ktorých autorka čerpala pri koncipovaní publikácie. Publikácia je doplnená zoznamom použitej literatúry, menným registrom, zaujímavou a výpovednou obrazovou prílohou.

V zozname skratiek zrejme zaúradoval tlačiarenský škriatok a niektoré skratky sa opakujú (napr. s. l. – sine loco, s. t. – sine typographi). Titul publikácie, v ktorom je na jednej strane veľmi konkrétne časové ohraničenie (do roku 1740), na druhej strane len vágne označenie (od 17. storočia) pôsobí trochu nekompaktným (a zneisťujúcim) dojmom. Vzhľadom na typ a množstvo nájdených dokumentov, ktoré sa autorka rozhodla považovať za predchodcov novín, je však pochopiteľný.

Oceňiť treba autorkinu prácu s prameňmi a ich dôsledné uvádzanie pod čiarou hlavného textu, ako aj množstvo informácií, ktoré dokázala z týchto prameňov vyťažiť. Predkladaná publikácia sa stáva aj pre slovenských bádateľov hodnotným zdrojom inšpirácie a informácií, ktoré naisto tak skoro nezastarajú.

Barokní kníhkupectví světa : Nizozemské tisky 16. – 18. století ze sbírek Vědecké knihovny v Olomouci. Wilken Engelbrecht, Gabriela Elbelová (eds.).

Olomouc : Muzeum umění – Univerzita Palackého –
Vědecká knihovna v Olomouci, 2015. 127 s.

ISBN 978-80-87149-95-9.

Erika Juríková

V roku 2015 si kultúrna Európa pripomenula 500 rokov od korunovácie prvého habsburského kráľa Karola V. (1500 – 1558), ktorý neskôr, už ako cisár Svätej rímskej ríše, pripojil takmer všetky nizozemské provincie (dnešný Benelux) k svojmu panstvu. Výročie významnej udalosti a výsledky medzinárodného projektu výskumu nizozemských tlačí v českých knižniciach dali podnet na zorganizovanie výstavy kníh, ktoré boli vytlačené v nizozemských knižných dielňach a nachádzajú sa v historických fondoch Vedeckej knižnice v Olomouci. K tejto vedecko-kultúrnej inštitúcii sa v úlohe organizátora celkom prirodzene pripojilo olomoucké Múzeum umenia a Palackého univerzita. Na jej Filozofickej fakulte totiž funguje Katedra nederlandistiky, ktorej vedúci, Holanďan, dlhodobo žijúci v Česku, Wilken Engelbrecht, sa pre svoje jazykové znalosti stal editorom recenzovanej publikácie. Tá pôvodne vznikla k už spomenutej výstave ako katalóg, ale zásluhou zaradených štúdií z pera erudovaných autorov poskytuje čitateľovi veľa cenných informácií, ktoré presahujú jeho obvyklý rámec.

V úvode Engelbrecht píše, že riešiteľskému tímu sa podarilo v olomouckých fondoch identifikovať spolu 3 964 starých tlačí nizozemského pôvodu; výstava prezentovala len nepatrnú časť z nich. Nizozemsko v 16. storočí poskytovalo vhodné zázemie pre rozvoj kníhtlače a pre svoju ekonomickú prosperitu sa stalo „kníhkupectvom sveta“. Postavenie tlačiarenskej veľmoci neohrozili ani náboženské vojny: ich následkom bol vznik protestantskej univerzity v Leidene (1575), ktorá popri katolíckej univerzite v Lovani (1425) produkovala veľké množstvo teologickej literatúry.

Rozvoj nizozemského kníhtlačiarstva, ktorému sa venuje Lucie Doležilová, súvisel s rozvojom špecifických remesiel – výroby papiera, kníhviazačstva a písomoľárstva. Krajiny Nizozemska poskytovali aj v tomto smere dostatočnú materiálnu

a personálnu základňu na rozširovanie kníhtlače a lodná doprava smerujúca z prístavov do celého sveta zase uľahčovala ich distribúciu. Na strane druhej vďaka učnému publiku, ako i šíriacemu sa hnutiu *devotio moderna*, výrazne stúpol záujem o knihy aj u domácich čitateľov.

Vývoj obchodu s knihami v Nizozemsku od 15. storočia (spracovala Milana Baslerová) mal svoju genézu. Prvé knihy sa predávali už pred vynájdením kníhtlače. Tlačiar, ktorý bol zároveň aj vydavateľom, musel preukázať vysoké znalosti v odbore, aby dokázal konkurovať ďalším knižným dielňam. Obchodnému rozvoju napomohla náboženská sloboda aj prosperita, a to pre zámorské cesty, na ktoré bolo potrebné vytlačiť mapy a atlasy. Kníhkupci a vydavatelia sa združovali v cechoch, aby spoločne bojovali proti nekalým praktikám. V rokoch 1680 – 1725 pôsobilo v Amsterdame 250 kníhkupcov, z toho 80 boli Hugenoti, emigranti z Francúzska, ktorí obchodovali s francúzskymi knihami. Vďaka vysokej kvalite tlače a minimálnej cenzúre vydávali diela populárnych filozofov. V Nizozemsku pôsobilo veľa výborných tlačiarov a vydavateľov; ich životné osudy v krátkych medailónoch prináša v publikácii Milana Baslerová.

V ďalšej kapitole Petra Hubená charakterizuje významné medzníky pri získavaní nizozemských tlačí do fondu Vedeckej knižnice. Ich výskyt úzko súvisí s dejinami samotnej inštitúcie, ktorá vznikla okrem iného z fondov knižnice olomouckého jezuitského seminára, Olomouckej univerzity, kláštorných a zámockých knižníc. Špecifikum medzi starými tlačami tvoria atlasy a cestopisy, ktoré sú zastúpené aj v nizozemských tlačiach. Lucie Doležilová ich stručne charakterizuje spolu s anticou a kresťanskou literatúrou, Komenského tlačami, lekáorskymi a právnickými spismi atď. Významný podiel na rozkvet knižného fondu mali donátori. V prípade olomouckej knižnice to boli vysokí cirkevní predstavitelia a zástupcovia šľachty. Ich curriculum vitae pre potreby výstavy spracovala Tereza Kovaříková.

Vlastný katalóg nizozemských starých tlačí spracovaný Wilkenom Engelbrechtom počíta spolu 141 položiek. Jeho členenie odráža tematickú mnohovrstevnosť a špecifickosť historických tlačí. Zohľadňuje počiatky rozvoja nizozemského kníhtlačiarstva, jeho centrá a najvýznamnejších tlačiarov, uvádza ďalšiu skupinu majiteľov tlačí a ich tematické triedenie. Okrem základných údajov popis obsahuje biobibliografické údaje autora, ako i zaujímavosti o tlači a jej ceste k čitateľovi. Množstvo kvalitných reprodukcí titulných listov a obrázkov z tlačí robí publikáciu pútavou a príťažlivou aj po grafickej stránke. Vytknúť by sa dala azda len absencia registra, ktorý by isto zvýšil jej i tak vysokú kvalitu.

Merkur und Minerva : Der Hallesche Verlag Gebauer im Europa der Aufklärung. Daniel Fulda, Christine Haug, (Hrsg.).

Wiesbaden : Harrassowitz, 2014. 479 s.

ISBN 978-3-447-10209-4.

Ivona Kollárová

Hallská tlačiarenská, vydavateľská a kníhkupecká spoločnosť *Gebauer* patrila v 18. storočí k renomovaným vydavateľským domom. V roku 1733 ju založil Johann Justinus Gebauer (1710 – 1772) a po jeho smrti prevzal úspešné vydavateľstvo Johann Jacob Gebauer (1745 – 1818). Aj pod jeho vedením sa podniku darilo a naďalej expandovalo. Po smrti Johanna Jacoba Gebauera v roku 1818 sa pokračovateľom stal jeho zať Karl August Schwetschke, ktorý ešte predtým prevzal iné známe vydavateľstvo – *Hemmerde*. Vydavateľská značka *Gebauer-Schwetschke* pôsobila na európskom knižnom trhu až do roku 1945 a stala sa jednou z vydavateľských legiend. Vydania s impresom *Gebauer* sa dnes nachádzajú i v mnohých historických zbierkach zachovaných na území Slovenska.

V mestskom archíve v Halle je uložená „pozostalosť“ vydavateľstva – archív obsahujúci písomnosti, ktoré vznikli v intenciách jej pôsobenia v mediálnom priestore. Podobné kompletne archívy sú dnes ojedinelé. Ich existencia je len dielom šťastných náhod a ich hodnota ako historického prameňa je nespochybniteľná. Porovnatelným zachovaným archívom je napríklad archív vydavateľskej spoločnosti *Société typographique de Neuchâtel (STN)*. V súčasnosti zdigitalizovaný a online prístupný archív inšpiroval a stále podnecuje množstvo výskumov posúvajúcich dejiny vydavateľstva a komunikácie k novým hraniciam a terénom, otázkam a odpovediam. Inak to nie je ani v prípade archívu *Gebauer-Schwetschke*. V súčasnosti je plne zdigitalizovaných a prístupných viac ako 40-tisíc dokumentov z rokov 1733 – 1819.¹

Archív obsahuje korešpondenciu s autormi, poradcami, prekladateľmi, zberateľmi alebo zákazníkmi. Zahŕňa objednávkové a prenumeračné formuláre, tlače a rukopisy diel, zmluvy, účtovné knihy, potvrdenky a iné dokumenty v jedinečnom rozsahu (270 škatúl).

¹ Dostupné online: <http://www.gebauer-schwetschke.halle.de>

Ako poznamenáva i autor úvodu recenzovanej kolektívnej monografie, neide a vlastne ani nemôže ísť o dokonalý, kompletný archív – obsahuje iba to, čo vo vydavateľstve zostalo, odoslaná korešpondencia sa tu nenachádza.

Spracovanie a sprístupnenie archívu vyvolalo vznik publikácie, ktorá je podľa slov Daniela Fuldu vlastne akýmsi prvým „nástrelom“, ukázkou možností a terénov, ktoré exploatovanie archívu poskytuje: „na tejto pramennej základni sú možné také výskumy kníhkupectva, vydavateľstva, vedy a dejín čítania, aké neboli vzhľadom na nemecké vydavateľstvo 18. storočia a jeho publikum v takejto šírke nikdy uskutočnené“.

Tieto možnosti a ich kontext mapuje kľúčová metodologicko-paradigmatická štúdia od Christine Haug. Zamýšľa sa nad využitím nakladateľských archívov ako prameňa vo výskume knižného obchodu a vydavateľstva v osvietenstve, vníma výskum vydavateľského podnikania Gebauerovcov ako základný kameň dejín kníhkupectva a vydavateľstva v 18. storočí naprieč hranicami Európy, výskum kníhkupeckých prepojení ako komunikačných a distribučných sietí. Hľadá perspektívy, akési ťažiskové body výskumu v skúmaní transformačných a modernizačných procesov, v skúmaní odbytových trhov mimo Nemecka – v priestore pobaltských krajín a tiež mimo Habsburskej monarchie. Takýto pohľad potom umožňuje vnímať Halle ako „Medienstandort“ nemeckého či európskeho osvietenstva, ako mesto, ktorého geograficky výhodná pozícia v hospodárskom a kultúrnom priestore stredného Nemecka, kníhtlačiarstva tradícia a iné dôležité kultúrne impulzy formovali jeho vydavateľskú produkciu a nadnárodné pôsobenie. Stretli a skĺbili sa tu dva na prvý pohľad nezlučiteľné faktory. Merkur a Minerva symbolizujú pozitívnu ekonomickú bilanciáciu na jednej strane, na druhej strane investície do vydavateľskej a čitateľskej náročných, drahých a z veľkej časti ekonomicky nenávratných vydaní. Christine Haug upozorňuje, že mesto Halle sa ako centrum osvietenstva podieľalo na úspechu vydavateľstva s celoeurópskym odbytkom, formovalo jeho vydavateľský profil i preferované obchodné modely (prenumerácia). Mesto tiež vplývalo na sebavnímanie vydavateľov ako „osvietenských vydavateľov“.

Kolektívnu monografiu tvorí niekoľko tematických okruhov. Dva príspevky sú venované otázkam využitia nakladateľských archívov v dejinách knihy a vydavateľstva. Ute Schneider voľne nadväzuje na Christine Haug – vníma archív ako kultúrnu pamäť a špecifický kultúrno-historický prameň v kontexte iných podobných zachovaných vydavateľských „firemných“ archívov v Európe (*Plantin – Moretus* v Antverpách a i.). Upozorňuje na interakciu medzi vedeckým rozvojom a vydavateľskou činnosťou, napríklad v podobe vydávania odborných časopisov. Manuel Schultz využil databázu archívu a korešpondenciu medzi vydavateľom a autorom na skúmanie motivácie a odôvodnenia anonymity pri zverejňovaní diel, aby sa nakoniec pokúsil o akúsi typológiu anonymných autorov.

V časti zameranej na transnacionálne aspekty a obchodné vzťahy nájdeme analytické pohľady na vydavateľskú produkciu. Vydávanie historických diel skúmal Daniel Fulda. Kontakty medzi spoločnosťami *Gebauer* a *STN*, francúzsku produkciu vydavateľstva a tiež vydavateľské projekty týkajúce sa dejín a kultúry Špa-

nielska skúmal Thomas Bremer. Vydavateľstvo *Gebauer* malo nielen odberateľov a spolupracovníkov, ale i konkurentov. Jedným z nich bol asi najznámejší viedenský vydavateľský dom *Trattner*, ktorý predstavoval protikladný obchodný model založený na zisku. Spoluprácu, ale najmä konflikty medzi nimi a vzťahy medzi hallským vydavateľstvom a inými viedenskými kníhkupcami, analyzuje Johannes Frimmel. Obchodné vzťahy s pobaltskými krajinami a Ruskom skúmal Marcus Conrad. Petronela Bulková skúma kontakty uhorských kníhkupcov s vydavateľstvom, odberateľské zázemie vydavateľstva v Uhorsku, pričom vychádza najmä zo svojho výskumu kníhkupeckých aktivít Antona Löweho, ale aj iných kníhkupcov pôsobiacich v Bratislave v druhej polovici 18. storočia.

Tretia časť je zameraná na vnímanie vydavateľstva v užšom – nemeckom – kontexte. Tento obraz tvoria najmä kontakty a vzťahy s nemeckými vydavateľmi, s lipským vydavateľstvom *Weidmann* (Martin Kühnel). Brigitte Klosterberg skúma vydavateľský profil iného významného, staršieho, ale súbežne pôsobiaceho hallského vydavateľstva a kníhkupectva – *Waisenhaus*. Vytvára komparatívny kontext zvyrazňujúci jedinečnosť a špecifickosť *Gebauerovcov*. Predstavuje ju okrem iného vydávanie periodík – odborných časopisov (*Der Naturforscher*, *Allgemeine Literaturzeitung* a i.), ktorým sa pripisuje podiel na rozvoji literárneho a vedeckého života. Aj vďaka nim dnes vnímame Halle ako jedno z centier osvietenstva, zdôrazňuje Anne Purschwitz, analyzujúca rozsiahlu periodickú produkciu na štatistickej báze.

Záver kolektívnej monografie patrí bibliografickému korpusu obsahujúcemu záznamy o 1664 tituloch vydavateľstva vydaných v rokoch 1734 – 1819. Pohľad na produkciu je len potvrdením toho, čo rezonuje vo všetkých príspevkoch – vydavateľstvo *Gebauer* bolo výnimočným vydavateľstvom pôsobiacim vo výnimočných podmienkach s výnimočnými výsledkami. Úspech sa nezakladal len na obsahu a povesti kníh a periodík, ale aj na spôsobe, akým uskutočňovali náročnejšie vydavateľské projekty s enormnou potrebou kapitálu a s veľkým rizikom nenávratnosti niektorých investícií. Obchodné vzťahy zasahovali až na okraj jazykovo nemeckého priestoru, pričom prostredníctvom prekladov sprostredkovali Európe i kvalitné diela v iných jazykoch. Vydavateľstvo *Gebauer* je v mnohých ohľadoch protipólom *STN*.

Monografia prináša sondy do dejín vydavateľstva v širších súvislostiach nemeckého a európskeho osvietenstva, do dejín komunikácie a kultúrnych transferov. Digitálny archív bude zrejme tak, ako sa to stalo v prípade *STN*, inšpirovať ďalšie výskumy v súvisiacich témach – dejiny čitateľstva, cenzúry, tajného knižného obchodu. Nakoniec vedie k úvahám, ako takýto zdroj využiť pre lepšie poznanie uhorského knižného obchodu a jeho európskych kontaktov. Možnosti naznačuje príspevok Petronely Bulkovej. *Merkur a Minerva* ukazujú, že v množstve drobných a na prvý pohľad možno banálne pôsobiacich platobných potvrdenkách, listoch či prenumeračných oznamoch je ukryté pochopenie dôležitých javov dejín komunikácie.

ŠIMONČIČ, Jozef – KARABOVÁ, Katarína. Kanonické vizitácie Dunajeckého dekanátu v Spišskom biskupstve z roku 1832.

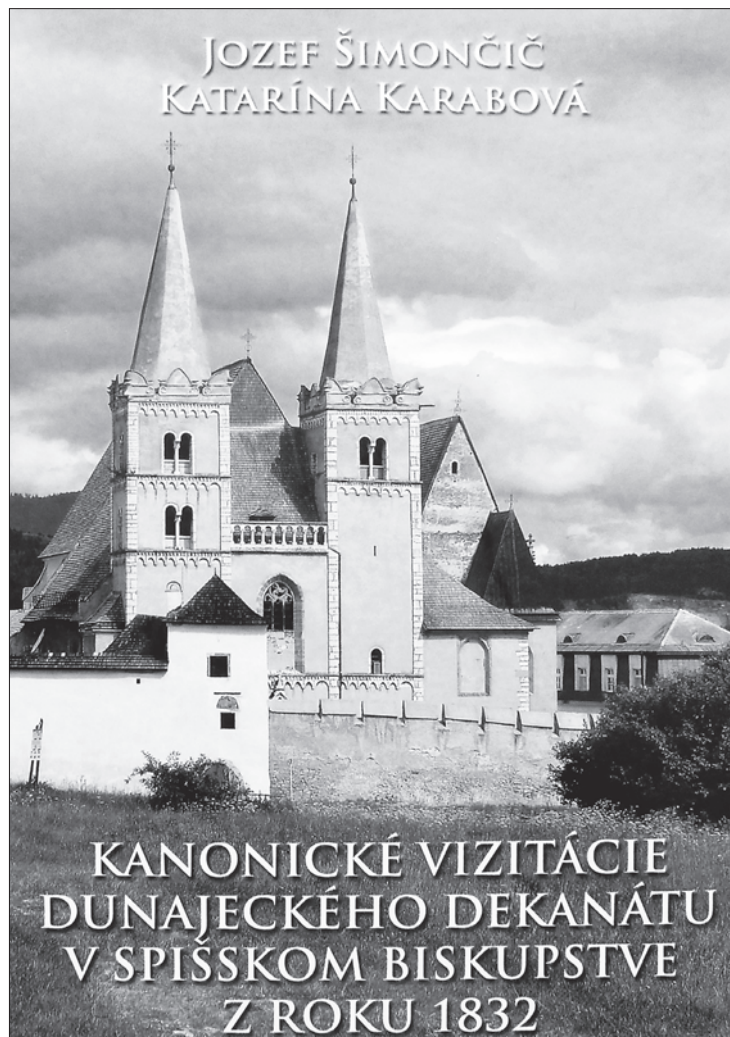
Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku –
Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2015. 847 s.
ISBN 978-83-7490-842-9.

Martina Feniková Čarnogurská

Kanonické vizitácie (resp. zápisnice kanonických vizitácií/vizitačné protokoly) reprezentujú výsledky kontrol diecéz, prepošstiev, kapitúl, kláštorov a farností cirkevnými predstaviteľmi na základe vopred pripravených formulárov za účelom zistenia náboženského, hospodárskeho a právneho stavu. Vizitátor skúma stav a vybavenie cirkevných budov, nevynecháva súpisy knižníc a archívnych dokumentov, či výpočet liturgických predmetov a vlastníctvo pozemkov. Pozornosť venuje i zamestnancom – farárovi, učiteľovi, zvonárovi, kostolníkovi a ďalším, ako si plnia svoje povinnosti a aké majú príjmy. Skúma tiež záležitosti týkajúce sa viery, mravov, obradov a cirkevnej disciplíny duchovného i veriach.

Spiš patrí k historicky, kultúrne, umenovedne a prírodne bohatej oblasti, ktorej právom patrí naša pozornosť. Na tomto území máme zachované kanonické vizitácie z rokov 1629, 1655 – 1656, 1693, 1700, 1710 – 1712, 1715 (zachovala sa len jedna), 1731, 1751 – 1754, 1777 – 1781, 1798 – 1804. Poslednú vizitáciu v zaužívanej forme vykonal v rokoch 1829 – 1833 spišský biskup ThDr. Jozef Bélik (1757 – 1847). O bilingválne latinsko-slovenské vydanie jej časti sa publikáciou s názvom *Kanonické vizitácie Dunajeckého dekanátu v Spišskom biskupstve z roku 1832* postarali historik a archívár prof. PhDr. Jozef Šimončič, CSc., ktorý napísal úvodnú štúdiu a vysvetlivky, preložil latinský text do slovenčiny a aproboval latinský prepis, a klasická filologička Mgr. Katarína Karabová, PhD., ktorá je autorkou edičnej poznámky, prepísala latinský text, aprobovala slovenský preklad a vytvorila menný register.

V čase konania vizitácie bol Dunajecký dekanát jedným z trinástich dekanátov Spišskej diecézy a tvorilo ho osemnásť farností (Fridman, Haligovce, Jurgov, Kacvín, Krempachy, Lechnica, Lesnica, Matiašovce, Nedeca, Nižné Lapše, Nová Belá, Reľov, Spišská Stará Ves, Spišské Hanušovce, Tribš, Veľká Franková, Veľká Lesná a Vyšné Lapše), ktorých polovica je od roku 1920 súčasťou Poľska. V úvode prof. zw.

Obr. 1 Titulný list publikácie

dr. hab. Józef Ciągwa ozrejmjuje okolnosti, ktoré viedli k vzniku prekladu týchto kanonických vizitácií. V nasledujúcej štúdii prof. Šimončič vysvetľuje históriu vzniku kanonických vizitácií a spôsob ich vykonávania so zameraním na oblasť Spiša. Objasňuje členenie Spišského biskupstva a vznik Dunajeckého dekanátu. Oboznamuje nás s osobnosťou vizitátora – piateho spišského biskupa ThDr. Jozefa Bélika, ktorý ju vykonal svedomito a dôsledne v termíne od 26. júna do 11. júla 1832 vo veku 75 rokov. Prof. Šimončič v štúdii tiež užitočne sumarizuje údaje z vizitácií podľa jednotlivých oblastí (farské kostoly, patrocíniá, inventár kostola, osoby v službách farností: ich povinnosti a príjmy – farári, učители, syndikus, hrobár, kostolník, babice a slu-

žobníctvo), v prípade farárov a učiteľov ich uvádza menovite a informácie dopĺňa z inej literatúry o ďalšie biografické údaje. Záver štúdie je venovaný ľudu farností a jeho povinnostiam. Tu je zaujímavá sumarizácia ohľadom toho, akým jazykom v jednotlivých farnostiach ľud hovorí.

Samotnému bilingválnemu textu zápisníc kanonických vizitácií predchádza edičná poznámka Dr. Karabovej, ktorá oboznamuje čitateľa so špecifikami prepisu latinského textu ohľadom minimalizovania písania veľkých začiatkových písmen, použitia interpunkcie a diakritických znamienok. Informuje tiež, v akých prípadoch boli rozpísané skratky a kde boli ponechané v nerozpísanej podobe. Číslovky boli ponechané v tvare ako sú v origináli. Ďalej sa autorka venuje prepisu hlások. Upozorňuje, že sa aj v latinskom texte uvádzajú v zátvorke čísla strán z originálu. Prepis zemepisných názvov sa riadi transkripčnými pravidlami pre texty po roku 1600, zverejnenými v *Archívnom časopise* 4/1958. Zásahy sa nerealizovali do súpisov kníh patriacich faram, sú uvedené v originálnej podobe, keďže ich presná identifikácia by bola časovo náročná.

Záver diela tvoria zoznam prameňov a literatúry a resumé v slovenskom, latinskom, poľskom, anglickom, nemeckom a v maďarskom jazyku. Za nimi je vhodné včlenená kapitola s vysvetlivkami termínov použitých v preklade, ktoré by čitateľovi mohli byť nejasné. Nechýba tiež menný register, za ktorým sú farebné fotografie exteriéru a interiéru kostolov vizitovaných farností. Údaje o zachovaní tej-ktorej prekladanej vizitácie v archíve autori ponechali v poznámkach pod čiarou pri jednotlivých farnostiach a zmienka o ich zachovaní vo fonde Štátneho archívu v Levoči je taktiež uvedená na s. 17.

Štruktúra vizitácií:

I. Cirkevné a pripojené budovy

1. Budova kostola, 2. Budova filiálneho kostola, 3. Zariadenie filiálneho kostola, 4. Kalvárie a verejné kaplnky, 5. Súkromné oratóriá, 6. Kríže a sochy, 7. Krypty, 8. Cintoríny, 9. Fara, 10. Majetky a domy patriace farárovi, 11. Škola, 12. Rehoľné inštitúty, 13. Dobročinné inštitúty;

II. Cirkevné osoby a osoby s nimi spojené

1. Patrón kostola, 2. Farár, 3. Kaplán, 4. Učiteľ, 5. Vyučujúci, 6. Syndikus kostola, 7. Kostolníci, 8. Kurátor dobročinného inštitútu, 9. Hrobári, 10. Babice, 11. Služobníctvo farára;

III. Povinnosti cirkevných osôb a osôb s nimi spojených

1. Povinnosti patróna, 2. farára, 3. kaplána, 4. učiteľa, 5. učiteľov, 6. syndika kostola, 7. kostolníkov, 8. kurátora dobročinného inštitútu, 9. hrobárov, 10. babíc;

IV. Príjmy cirkevných osôb a osôb s nimi spojených

1. Príjem farského kostola, 2. farára, 3. kaplána alebo kooperátora, 4. učiteľa, 5. vyučujúcich, 6. syndika, 7. kostolníkov, 8. kurátora dobročinného ústavu, 9. hrobárov, 10. babíc;

V. *Lud farnosti a jeho povinnosti*

VI. *Miesta vzdialené od centra farského kostola*

Uložené farárovi (návrh vizitátora na nápravu, jeho inštrukcie)

Príloha: Zoznam kníh a matrík patriacich fare.

Ani táto publikácia sa nevyhla drobným chybám. Na s. 12 pri popise farností Dekanátu Bratstva Dunajec, je pod č. 10 Nová Lesná – ide však o Veľkú Lesnú. Na rovnakej strane je pri vymenovaní farností Dunajeckého dekanátu v predposlednom riadku pod č. 2 názov obce v podobe Horné Lapše. V ďalšom texte už autori správne používajú názov Vyšné Lapše. Na s. 33 v edičnej poznámke je omylom uvedené, že vizitácie boli vykonané na základe nariadenia spišského biskupa Petra Bélika. Identifikácia miestnych názvov je tiež náročná a aj pri takom rozsiahlom prepise a preklade vidieť snahu autorov o ich čo najpresnejšie určenie. V závere knihy v zozname Prameňov a literatúry chýba niekoľko bibliografických odkazov, napr. zo s. 7 (pozn. č. 1) dielo *Codex iuris canonici*. Latinsko-slovenské vydanie. Bratislava 1996; zo s. 14 (pozn. č. 12) Karte der Zips gearbeitet von Johann Loisch. Kesmark 1939 a niekoľko ďalších. Nejednotne sú uvádzané čísla poznámok pod čiarou vo vizitáciách. Raz je číslovanie samostatné pre latinský i slovenský text, inde je prvá poznámka v latinskom prepise a ďalšie pokračujú v slovenskom preklade.

Pri vydávaní bilingválnych textov je náročná aj grafická úprava textu, aby pôsobil vyvážene a vizuálne súbežne. Z praktického hľadiska by som privítala použitie živého záhlavia s uvedením názvov kapitol, v našom prípade názvov vizitovaných farností, ktoré by urýchlilo a zjednodušilo orientáciu v texte. Tieto drobné nedostatky nijako zásadne neovplyvňujú hodnotu publikácie a jej prínos pre výskum oblasti Zamaguria.

Bohatstvo informácií, ktoré zápisnice kanonických vizitácií v sebe nesú, si zasluži našu pozornosť. Sú hodnoverným obsažným prameňom k regionálnej histórii – cirkevným dejinám, dejinám miest a obcí, školstva, dejinám umenia i knižnej kultúry. Práca s archívnym materiálom však vyžaduje určité predpoklady, a to najmä paleografickú a jazykovú prípravu, aby mohol byť dokument prečítaný, preložený a následne interpretovaný. Spolupráca skúsených odborníkov z oblasti histórie a filológie nám v tejto publikácii sprístupnila spoľahlivý prepis latinského textu a jeho kvalitný preklad. Môžeme ho považovať za prvú lastovičku a inšpiráciu v publikovaní pramenných edícií kanonických vizitácií na Slovensku.

BOSÁKOVÁ, Zdenka.

České knižní kalendáře 19. století.

Brno : Moravská zemská knihovna v Brně, 2015. 495 s.
ISBN 978-80-7051-206-7.

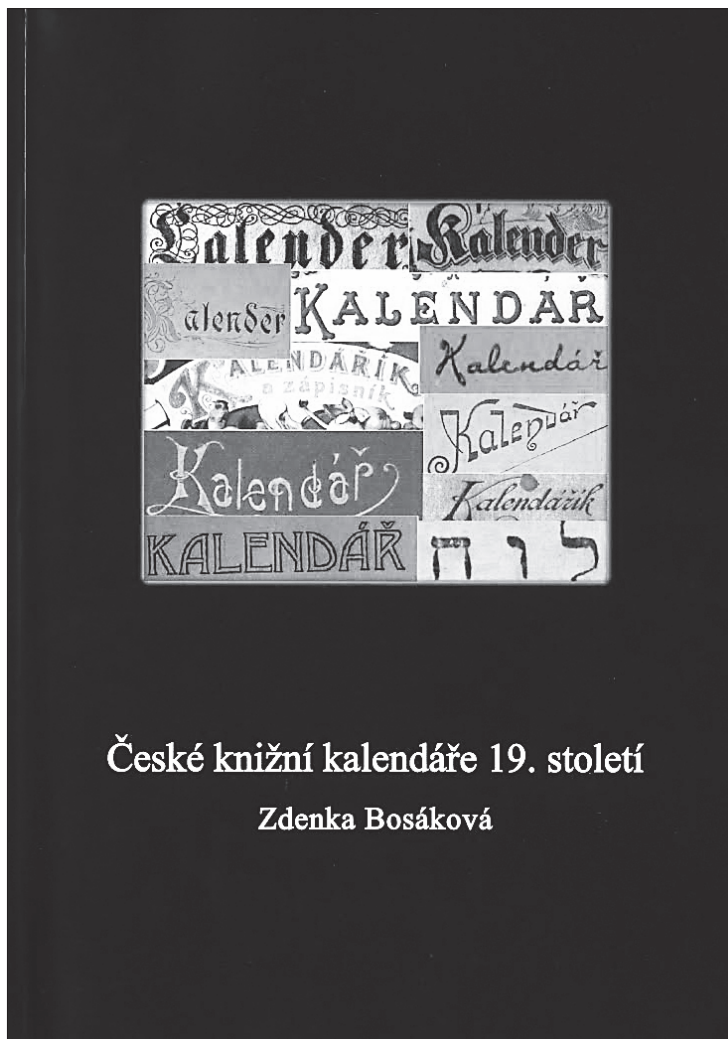
Bronislava Navarová

Výskum problematiky kalendárovej produkcie na území Českej republiky prebieha dlhodobo. V posledných rokoch sa mu intenzívne venuje aj PhDr. Zdenka Bosáková z Národní knihovny v Prahe. Po viacerých čiastkových výstupoch dobre známých aj slovenskej odbornej obci zaoberajúcej sa týmto aspektom dejín knižnej kultúry publikovala rozsiahly katalóg českých knižných kalendárov 19. storočia.

Publikácia, hoci jej názov evokuje, že sa zaoberá len jazykovo českými kalendármi, dodržiava geografický princíp, t. j. venuje sa aj knižným kalendárom vydaným na území dnešnej Českej republiky. Autorka chronologicky vymedzuje predmet svojho výskumu 19. storočím, resp. dnes uprednostňovaným termínom „dlhé 19. storočie“ (obdobie 1789 – 1914, od vypuknutia francúzskej revolúcie po začiatok prvej svetovej vojny), ktorý aj v oblasti dejín knižnej kultúry viac zodpovedá skutočnému vývoju. V tomto zmysle vníma tituly kalendárov ako ucelené série, z ktorých viaceré začali vychádzať už v 18. storočí, alebo presahovali i do 20. storočia. Žánrovo vymedzuje predmet knižnými kalendármi s ročnou periodicitou vychádzania a tzv. večnými kalendármi. Nezaoberá sa nástennými kalendármi a kalendáriami.

Úvodná štúdia analyzuje kalendáre z rôznych aspektov subdisciplín dejín knižnej kultúry. Vývoj kalendárovej produkcie v 19. storočí predstavuje vo vzťahu k cenzúre a tlačiarenským a vydavateľským privilégiám, kalendárnej komisii a kalendárnemu kolku. V porovnaní so slovenským prístupom k výskumu knižných kalendárov, v ktorom sa uprednostňuje predovšetkým kultúrno-spoločenská, národná a osvetovo-vzdelávacia úloha kalendárov, ide o iný, v mnohom podnetný prístup.

Časť štúdie je venovaná formálnej, obsahovej a grafickej analýze kalendárov. Kalendáre 19. storočia sa delili spravidla na tri stále časti: povinnú kalendárovú časť, ktorá bola plne v kompetencii kalendárnej komisie; nepovinnú literárnu (zábavnú) časť, tvorenú v starších kalendároch predovšetkým astronomickými informáciami a kronikou, v 19. storočí viac krátkymi literárnymi útvarmi. Tretou stálou časťou objavujúcou sa nepravidelne od 16. storočia – v 19. storočí už povinnou – bol prehľad trhov v regióne, resp. v celom Českom kráľovstve a monarchii, prípadne i v iných európskych mestách.

České knižní kalendáře 19. století

Zdenka Bosáková

Obr. 1 Titulný list publikácie

Sondou do grafickej výzdoby knižných kalendárov koncentrovanej na titulnom liste, obálke a najmä v kalendárnej časti autorka podáva základnú klasifikáciu a charakteristiku jednotlivých grafických prvkov. Titulné listy kategorizuje podľa zobrazení signetov tlačiarov, štátneho (ríšskeho) znaku, kompozície do rámu alebo portálu a tzv. zjednodušenej titulnej strany, ktorá sa začala objavovať v 30. – 40. rokoch 19. storočia a pretrvala až do konca 30. rokov 20. storočia. Ilustrácie sa presunuli na obálku. Štylizované drevorezové alegórie jednotlivých mesiacov a znamení zverokruhu v kalendárnej časti podliehali len minimálnym zmenám. K väčším zmenám pristupovali nakladatelia až keď mal kalendár zaistený odbyt na trhu.

Dôležitým prvkom, ktorý autorka poňala za viac-menej rozhodujúci aj pri vyššie zmienených analýzach českej kalendárovej produkcie je základné typologické členenie kalendárov, ku ktorému pristúpila: 1. odborové kalendáre („oborové kalendáre“) vydávané konkrétnym spolkom; 2. odborové kalendáre vydávané niektorým z nakladateľov („oborové kalendáre vydávané niektorým z nakladateľů“) zamerané na konkrétnu oblasť ľudskej činnosti; 3. všeobecné kalendáre. Takto stanovené rozdelenie kalendárov podľa zamerania ovplyvnilo formu, obsah, verzie (veľké/malé vydanie), periodicitu, dĺžku vydávania jednotlivých titulov a samozrejme ich recepciu.

Odborové kalendáre mali charakter ročenky a zhodovali sa so zameraním spolku, vychádzali väčšinou len počas aktívnej existencie spolku. Zriedka obsahovali informácie všeobecného charakteru. Odborové kalendáre vydávané niektorým nakladateľom sa zameriavali na istú časť ľudskej činnosti (napr. právnické kalendáre, školské kalendáre). Vychádzali dlhšie obdobie ako prvá kategória, nie však tak dlho, ako kalendáre všeobecné. Všeobecné kalendáre boli najrozšírenejším typom s najdlhšou periodicitou (niektoré i viac ako sto rokov). Vystriedali sa pri nich viacerí nakladatelia, časté sú súčasne viaceré jazykové verzie, typy veľkých a malých vydaní a regionálne verzie.

Štúdiu uzatvárajú profily desiatich najvýznamnejších vydavateľov kalendárov. Autorka tu popri základných biografických informáciách akcentuje najmä ich tlačiarenskú a vydavateľskú činnosť v súvislosti s kalendármi. V niektorých prípadoch aj hlbšie analyzuje vybrané tituly. V závere každého profilu publikuje súpis kalendárov, ktoré v danom vydavateľskom dome vyšli.

Početná použitá sekundárna literatúra publikovaná v súpise potvrdzuje autorkinu znalosť a orientáciu v danej problematike. Preto je prekvapivé jej pomerne skromné citovanie v texte štúdie. Naproti tomu je pozitívom uvádzanie signatúr pri citovaných tituloch, s ktorými pracovala. Pri kalendároch je bežné, že sa jednotlivé zachované exempláre (napr. v dôsledku používania pôvodným majiteľom, resp. spôsobu, akým sa dostali do fondu knižnice) od seba líšia.

Druhú časť publikácie tvorí vlastný katalóg českých knižných kalendárov 19. storočia. Krátky metodický úvod dopĺňa zoznam knižníc s katalógmi, v ktorých autorka pracovala a zoznam bibliografií, v ktorých následne kalendáre overovala.

Do katalógu zaradila tituly, pri ktorých aspoň jedno miesto vydania leží na území Českej republiky. Kalendáre vydané mimo územia, ale vytlačené v Českej republike v katalógu nie sú. Druhým kritériom zaradenia je rok vydania v 19. storočí (1801 – 1900 vrátane). Katalóg obsahuje 587 záznamov ročných kalendárov usporiadaných abecedne podľa názvu. Ide o periodicky vychádzajúce tituly. Jednorazové vydania zaradila do samostatného zoznamu tzv. večných kalendárov. Každý záznam obsahuje názov aj s vyznačením a vročením jeho zmien, prípadný podnázov, vydavateľské a tlačiarenské údaje, súvisiace tituly, lokalizáciu a signatúry. Údaje umožňujú dobrú identifikáciu dokumentov. Prácu s katalógom zlepšujú názvový, miestny a nakladateľský register, ktoré reflektujú vlastný katalóg, nie text úvodnej štúdie.

Zdenka Bosáková sa pokúsila v katalógu *České knižní kalendáře 19. století* o zmapovanie kalendárovej produkcie, naznačila vzájomné vzťahy medzi jednotlivými titulmi, pokúsila sa určiť vzájomné súvislosti medzi obsahom kalendáru a jeho čitateľskou a regionálnou recepciou. Vydanie takejto súhrnnej publikácie kalendárovej produkcie z územia dnešnej Českej republiky je nepochybne dôležitým krokom k ďalšiemu systematickému výskumu.

Zoznam autorov

Mgr. Eleonóra BLAŠKOVÁ
Štátna vedecká knižnica v Košiciach

Mgr. Ivana BOBOKOVÁ
*Katedra germanistiky, nederlandistiky a škandinavistiky,
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave*

Dr. Marcus CONRAD
Kyushu University, Fukuoka (Japonsko)

Mgr. Martina FENIKOVÁ ČARNOGURSKÁ
Štátna vedecká knižnica v Košiciach

Mgr. Lenka FRANKOVIČOVÁ, PhD.
*Katedra knižničnej a informačnej vedy,
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave*

Dr. Olga GRANASZTÓI
*Magyar Tudományos Akadémia, Budapešť;
Debreceni Egyetem, Debrecín (Maďarsko)*

Mgr. Lucie HEILANDOVÁ
Moravská zemská knihovna, Brno (Česká republika)

Doc. Erika JURÍKOVÁ, PhD.
*Katedra klasických jazykov, Filozofická fakulta,
Trnavská univerzita v Trnave*

Mgr. Luboš KAČÍREK, PhD.
*Katedra etnológie a muzeológie,
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave*

MUDr. László KISS, CSc., dr. habil.
Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, Bratislava

Doc. Ivona KOLLÁROVÁ, PhD.
Historický ústav, Slovenská akadémia vied

Mgr. Petronela KRIŽANOVÁ, PhD.
Univerzitná knižnica v Bratislave

PhDr. Dušan LECHNER

Mgr. Bronislava NAVAROVÁ
Univerzitná knižnica v Bratislave

PhDr. Jindra PAVELKOVÁ
Moravská zemská knihovna, Brno (Česká republika)

Mgr. Zita PERLECZKÁ
Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Miriam PORIEZOVÁ, PhD.
Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Zlatica PYTLOVÁ
Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Angela ŠKOVIEROVÁ, PhD.
Univerzitná knižnica v Bratislave

STUDIA
BIBLIOGRAPHICA
POSONIENSIA
2016

Vydala Univerzitná knižnica v Bratislave
Prvé vydanie. Počet strán 176.

Sadzba: Roman Piffel – Global.sk, s. r. o.
Tlač: DOLIS, s. r. o.

ISBN 978-80-89303-52-6
ISSN 1337-0723

ISBN 978-80-89303-52-6
ISSN 1337-0723